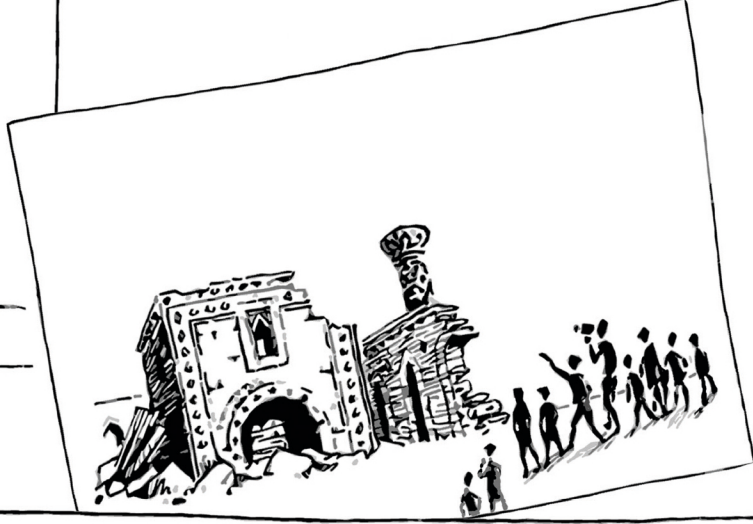

EGE

MİMARLIK

ERBİL

YIKIM VE YENİDEN İNŞA SÜRECİNDE HAFIZA

TEMA

YIL 34 SAYI 122 2024/2

TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi'nin üç ayda bir yayınlanan Ulusal Hakemli Dergisidir.
Yerel Süreli Yayın

Web sayfası üzerinde açık kaynaktır:
 www.egemimarlik.org

Yayınlayan

Mimarlar Odası İzmir Şubesi adına;

Yayın Komitesi

Sahibi Uğur Yıldırım**Yayın Sekreteri** İlgin Külekçi**Grafik Tasarım** Güler Özsakarya Ertan**Konsept Tasarım** Emre Çikinoğlu**Yayın Komitesi**

Yenal Akgün

Ferhat Hacılibeyoğlu

Ülkü İnceköse

Seçkin Kutucu

Aslı Ceylan Öner

Deniz Özkut

Ebru Yılmaz

(Soyadına göre alfabetik)

Ege Mimarlık Bilimsel Danışma Kurulu

Ayşe Güliz Bilgin Altınöz, Prof. Dr.

Neslihan Dostoğlu, Prof. Dr.

Gül Kaçmaz Erk, Doç. Dr.

Emine Özen Eyüce, Prof. Dr.

Hikmet Sivri Gökmen, Doç. Dr.

Deniz Güner, Prof. Dr.

Berin Gür, Prof. Dr.

Emel Kayın, Prof. Dr.

Tuğçe Kazanasmaz, Prof. Dr.

İpek Özbek, Prof. Dr.

Güven Arif Sargin, Prof. Dr.

İkbal Sevil Sarıyıldız, Prof. Dr.

Uğur Tanyeli, Prof. Dr.

Koray Velibeyoğlu, Prof. Dr.

(Soyadına göre alfabetik)

Tarandığı VeritabanlarıDAAI - Design and Applied Arts Index
DergiPark**Yayın Yeri**

Mimarlar Odası İzmir Şubesi - İzmir Mimarlık Merkezi

1474 Sokak No: 9 Alsancak İzmir

Tel: (232) 463 66 25 (pbx)

Faks: (232) 463 52 12

egemim@izmimod.org.tr

www.izmimod.org.tr/ egemim@izmimod.org.tr

Akhisar Temsilciliği: (0236) 414 86 50

Aydın Temsilciliği: (0256) 213 45 33

Bergama Temsilciliği: (0236) 414 86 50

Didim Temsilciliği: (0256) 811 06 77

Kuşadası Temsilciliği: (0256) 612 00 91

Manisa Temsilciliği: (0236) 232 68 07

Nazilli Temsilciliği: (0256) 312 84 83

Ödemiş Temsilciliği: (0232) 545 73 73

Salihli Temsilciliği: (0236) 715 08 23

Turgutlu Temsilciliği: (0236) 312 04 21

Uşak Temsilciliği: (0276) 212 29 57

Baskı

Metro Matbaacılık Ltd. Şti.

Yahya Kemal Beyatlı Cd. No:94

Begos 3. Bölge 35400 Buca / İZMİR

T. +90 232 290 33 11

Sertifika No: 40921

Mimarlar Odası İzmir Şubesi Üyeleri için ücretsizdir.**Fiyat 150 TL Yıllık Abonelik 600 TL**

• Ege Mimarlık makale seçimleri hakemler tarafından yapılmaktadır. Sadece hakemli değerlendirme sürecinden geçen yazılar "makale" kategorisinde yer almaktadır.

KAPAK Yıkım ve Yeniden İnşa Sürecinde Hafıza, Eray Özbek

BAŞYAZI ...2

İNGİLİZCE ÖZET ...3

HABERLER ...4

YAPI TANITIM

NOT Mimarlık

Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi ...8

ATÖLYE

Hakan Tüzün Şengün

STUDIUM -ve başka hikâyeler ...14

TEMA

YIKIM VE YENİDEN İNŞA SÜRECİNDE HAFIZA ...18

BÖLÜNMÜŞ EKRAN

Göksun Akyürek Altürk, Ulaş Sunata,
 Sertaç Erten, Güliz Bilgin Altınöz, Murat Şahin

Yıkım ve Yeniden İnşa Sürecinde Hafıza ...20

İNCELEME

Melih Tınal

20. Yüzyılda İzmir Depremleri ...30

İNCELEME

Oğuz Cem Çelik

Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ...34

MAKALE (Araştırma Makalesi)

Esin Atabeyli Çağlık, Yasemen Say Özer
1939 Erzincan Depremi: Belleğin Yıkımı ve Yeniden İnşası: "Kurma Evler" ...40

MAKALE (Araştırma Makalesi)

Leman Özgür, Havva Meltem Gürel
Bulgaristan Türklerinin Hayali Anavatan'da Yeniden Köklenme Pratikleri, Görece Göçmen Konutları ...46

MAKALE (Araştırma Makalesi)

Dilek Avşan Karaman, Gülçin Pulat
 Gökmen, Işıl Uçman
Denizli Ulu Cami'nin Yıkımını Hafıza ve Kimlik Bağlamında Değerlendirmek ...54

MAKALE (Araştırma Makalesi)

Emre Yıldız
"Apartment Yazıları": İzmir'de Kentsel Hafızanın Tanığı Olarak Tipografik Kültür ...64

MAKALE (Araştırma Makalesi)

Halil İbrahim Düzenli, Abdullah Asım Dıvleli, Emin Selçuk Taşar, Mehmet Salih Özalp, Mustafa Furkan Gündüz
Hafızanın Yeniden Şekillenmesi: TEKEL Balıca Tütün Hangarlarının Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'ne Dönüşümü ...72

EGE MİMARLIK BİLGİLENDİRME

EGE MİMARLIK Yayın Çizgisi**EGE MİMARLIK Gönderim Koşulları ...80**

Küresel kültürün tüm dünyaya egemen olmaya başlamasıyla “yerel yaşam kültürü” denilen kavramın ve buna ait toplumsal hafızanın kaybedilmekte olduğu ortadadır. Kentsel mekân, daha doğrusu her türlü yapısal çevre bileşeni, bireyin ve toplumun yaşamının önemli bir parçasıdır. Kent kimliği ve karakterinin sürekliliği bireylerin kente ilişkin aidiyet hissetme ve kente sahip çıkma bilincine dayanır. Bireysel ya da toplumsal olsun, belleğin mutlaka mekânsal bir boyutu, mekânla doğrudan bir ilişkisi vardır. Fiziksel çevrede ve mekânda olan değişimlerin toplumsal belleğe olan etkisi yadsınamaz boyuttur. Bu bağlamda ülkemizde yakın tarihte yaşadığımız büyük deprem felaketinde çok ciddi yıkımların yaşanması ve sonrasına depremin bu yıkıcı etkileri devam ederken kent kimliğinden ve kent kimliğinin sürekliliğinden nasıl söz edebiliriz?

Deprem yıkımının çok şiddetli yaşandığı kentlerimizden, deprem sonrasında pek çok öncesi/sonrası fotoğrafları paylaşıldı. Bunun nedeni, depremin yıkıcı etkisini göstermek istemekle birlikte, bu mekânlara ilişkin toplumsal belleğe dair hafızayı ve anıları da koruma altına almak istemektir. Deprem enkazının “moloz” olarak nitelendirilip hızlıca ve aceleyle kaldırılmak istenmesinin altında da depremin yıkıcı etkilerinin en hızlı şekilde unutturulmak istenmesi ve göz önünden kaldırılarak toplumsal hafızadan da hızlıca silinmek istenmesidir. Oysa yıkım sadece fiziksel olarak değil, mekânı oluşturan dokuyla birlikte o dokuyu oluşturan yaşam kültürünün ve onunla birlikte mimari kültürün de yıkımıdır. Can kayıplarıyla birlikte bütün bir yaşamın yıkımından ve toplumsal belleğin de bunlarla birlikte yok olmasından söz ediyoruz.

Aceleyle yapılan enkaz kaldırma çalışmalarını, yine aceleyle yapılan “hızlı konut projeleri” izlemiştir. Yeni kentler hızlıca ve plansız şekilde oluşturularak eskisinin yerine konulmak istenmektedir. Afetlerin yeni ekonomik kaynaklar yaratmada bir çeşit bahane olarak kullanılması, kamusal alanların rantçı politikalarla talan edilmesi, tüm ülkede yıkımın etkisini katbekat artırmaktadır.

Rant ekseninde planlanan bir kentsel dönüşüm, toplumsal kent belleğine bir tehdit niteliği taşımaktadır. Kentlerin yeniden yapımı, bağlamından kopuk, sanki oraya ait hiçbir yaşantı olmamışçasına ele alınacak bir konu değildir ve öyle olmamalıdır. Kentlerimizi yeniden oluştururken, bu oluşumun bileşenleri olarak hepimizin (merkezi yönetim, yerel yönetimler, meslek odaları gibi) yüklendiğimiz sorumluluklarımızın ağırlığını hissederek farkında olmamız gerektiğini hatırlatmak isteriz. Bireyselden kolektife, belleğin kent mekânıyla ilişkisi, mekânsal ve kentsel belleğin sürdürülmesi gibi temel meseleler göz ardı edilmeden yeniden planlama mümkün olabilir. Umudumuz ve dileğimiz bu sürecin bütün paydaşlarının meseleyi bütün yönleriyle ele alarak hareket etmesidir.

YÖNETİM KURULU

ŞUBE'DEN

EGE MİMARLIK'TAN

Ege Mimarlık dergisinin 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinin etkisiyle üç sayıya yayarak irdelediği Yıkım teması “Yıkım ve Yeniden İnşa Sürecinde Hafıza” alt başlıklı bu sayımızla tamamlanıyor. Önceki sayılarımızda nedenleri ve sonuçları ile doğal afetleri ve mekânda yarattığı tahribatları; yıkımın ve yeniden insanın sıradanlaşması ve mekândaki bu döngünün ekonomi-politiğini incelediğimiz iki sayının ardından bu sefer, yeniden inşa sürecinde bireysel ve toplumsal hafızaya odaklanıyoruz.

Hafıza konusunu Bölünmüş Ekran bölümünde Doç. Dr. Göksun Akyürek Altürk'ün moderatörlüğünde yakın zamanda “Afetin Sosyal İnşası: Türkiye'nin Deprem Sosyolojisi” kitabını derleyen Prof. Dr. Ulaş Sunata, anma mekânları tasarımı konusunda deneyimli ve deprem bölgesinde de çalışan Doç. Dr. Sertaç Erten, koruma uzmanı olarak Antakya'da çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. A. Güliz Bilgin Altınöz ve İBB Hatay Geçici Yaşam Merkezi projesinin mimarı Murat Şahin tartışıyor. İnceleme yazılarında Prof. Dr. Melih Tinal 20. yüzyıl boyunca İzmir'de, Foça, Torbalı, Dikili, Karaburun ve Seferihisar'da yaşanan büyük depremleri gazete haberlerine yansımalarıyla; Prof. Dr. Oğuz Cem Çelik ise tarihi yapıların güçlendirilmesi konusunu deprem bölgesinden örneklerle anlatıyor. Bu sayının beş araştırma makalesi mekân ve kent hafızasını farklı örneklerle ele alıyor. Esin Atabeyli Çağlık ve Doç. Dr. Yasemen Say Özer 1939 Erzincan depremini o dönem inşa edilen “Kurma Evler” ile inceliyor; Leman Özgür ve Prof. Dr. H. Meltem Gürel Bulgaristan Türklerinin hayali anavatanda yeniden köklenme pratiklerini Görece Göçmen Konutları üzerinden tanıtıyor; Dilek Avşan Karaman, Prof. Dr. Gülçin Pulat Gökmen ve Doç. Dr. Işıl Uçman Denizli Ulu Cami'nin yıkımını hafıza ve kimlik bağlamında değerlendiriyor; Emre Yıldız İzmir'in apartman yazılarını bir mikro-coğrafi tasarım tarihi olarak sunuyor; Doç. Dr. Halil İbrahim Düzenli, Dr. Abdullah Asım Düzenli, Dr. Emin Selçuk Taşar, Mehmet Salih Özalp ve Mustafa Furkan Gündüz ise TEKEL Balıca Tütün Hangarlarının Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'ne dönüşüm projesini paylaşıyor.

Ayrıca bu sayıda NOT Mimarlık'ın Dikili'de inşa ettikleri Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi'nin tanıtımını ve Atölye bölümünde ise Ar. Gör. Dr. Hakan Tüzün Şengün'ün İstanbul Teknik Üniversitesi'nde son beş yıldır yürüttüğü katmanlı tasarım atölyesinin hikâyesini bulabilirsiniz. İyi okumalar dileriz.

YAYIN KOMİTESİ

PROJECT**Mustafa Kemal Cultural Center, Dikili, İzmir***NOT Architecture***WORKSHOP****STUDIUM –and other stories***Hakan Tüzün Şengün, Res. Asst. Dr., Istanbul Technical University, Department of Architecture***MEMORY IN THE PROCESS OF DESTRUCTION AND RECONSTRUCTION****DIVIDED SCREEN****Memory in the Process of Destruction and Reconstruction***1 Göksun Akyürek Altürk, Assoc. Prof. Dr., Bahçeşehir University, Department of Architecture**2 Ulaş Sunata, Prof. Dr., Bahçeşehir University, Department of Sociology**3 Sertaç Erten, Assoc. Prof. Dr., Urban designer, Co-founder of Bartı Architecture**4 A. Gülüz Bilgin Altınöz, Prof. Dr., Middle East Technical University, Department of Architecture**5 Murat Şahin, Architect, Co-founder of PDG Architecture***ANALYSIS****Earthquakes in İzmir in the 20th Century***Melih Tinal, Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Department of History***ANALYSIS****Strengthening of Historical Buildings***Oğuz Cem Çelik, Prof. Dr., Istanbul Technical University, Department of Architecture***ARTICLE (Research Article)****1939 Erzincan Earthquake Destruction and Reconstruction of Memory: “Kurma Evler”***Esin Atabeyli Çağlık, PhD Candidate, Yıldız Technical University, Department of Architecture**Yasemen Say Özer, Assoc. Prof. Dr., Yıldız Technical University, Department of Architecture*

Erzincan is one of the cities that has constantly been effected by the destruction and damage caused by earthquakes throughout its history due to its location on fault lines. The earthquake of 27 December 1939 caused an interruption in the Erzincan city memory. The main subject of the article is the determination of the new settlement of the city after the earthquake, the constructions, and the analyzing of the collective memory through the Kurma Evler which are still in use today. The study examines how the Kurma Evler, which are the symbols of the earthquake memory in the process of rebuilding trauma and collective memory, embody the destruction and the space rebuilt after the destruction, and the construction of collective memory in the city after

the earthquake and evaluations of the current situation.

KEYWORDS Earthquake, Erzincan, 1939 Erzincan Earthquake, Collective Memory, Kurma Ev.

ARTICLE (Research Article)**Rooting Practices of Bulgarian Turks in the Homeland: The Case of İzmir Görece Migrant Housing***Leman Özgür, Yaşar University, PhD Candidate, Department of Interior Architecture**Havva Meltem Gürel, Prof. Dr., Yaşar University, Department of Architecture*

This study examines the practices of migrants who migrate due to Bulgaria's assimilation policies and re-make homes in İzmir Görece TOKI Migrant Housing. Qualitative research methods were employed, including interviews, field observations, and home visits. The research interprets the migrants' planting activities as a spatial rooting tactic that keeps alive their connection to the collapsed past and strengthens their sense of place attachment. The findings contribute to understanding the construction of migrant identity and the process of homemaking.

KEYWORDS Migration to imaginary homeland, Turks from Bulgaria, Spatial practices, Planting, Migrant housing.

ARTICLE (Research Article)**Evaluating the Demolition of Denizli Grand Mosque***Dilek Avşan Karaman, PhD Candidate, Istanbul Technical University, Department of Architecture**Gülçin Pulat Gökmen, Prof. Dr., Istanbul Technical University, Department of Architecture**Işıl Uçman, Assoc. Prof. Dr., Pamukkale University, Department of Architecture*

In this article, the demolition process of Denizli Grand Mosque has been re-evaluated with a focus on social memory and identity. Data obtained from various archives has been examined with Ricoeur's memory approach. The reasons for the fragility of identity constitute the subheadings of the article. The mosque's association with the founding of the city and the changes it went through over time have been guiding for the analysis of the destruction process in the context of memory and identity.

KEYWORDS Denizli Grand Mosque, Demolition, Social Memory, Identity, Demolition.

ARTICLE (Research Article)**“Apartment Types”: Typographic Culture as the Witness of Urban Memory in İzmir***Emre Yıldız, Res. Asst. Dr., Yaşar University, Department of Graphic Design*

The city of İzmir, which has a modernist architectural heritage with public, commercial and industrial functions, offers a productive study area to develop research on design culture. With this understanding, the article, in which the typographic elements within the urban texture of the design culture of İzmir city are examined both historically and graphically, shares the efforts to archive the apartment names lost with urban transformation in the Karşıyaka district and includes the readings based on design culture that emerged during this archiving process. This typographic heritage, which stands out especially in the form of apartment nameplates applied with brushwork on glass, is explained by emphasizing the value of historical and local examples, based on an introduction of İzmir's design culture.

KEYWORDS Typography, Design Culture, Apartment Nameplates, Sign Making.

ARTICLE (Research Article)**Reshaping Memory: The Transformation of TEKEL Ballica Tobacco Hangars into Samsun University Faculty of Architecture and Design***Halil İbrahim Düzenli, Assoc. Prof. Dr., Samsun University, Department of Architecture**Abdullah Asım Divleli, Res. Asst. Dr., Samsun University, Department of Architecture**Emin Selçuk Taşar, Res. Asst. Dr., Samsun University, Department of Architecture**Mustafa Furkan Gündüz, Res. Asst., Samsun University, Department of Architecture**Mehmet Salih Özalp, Res. Asst., Samsun University, Department of Architecture*

Samsun University Ballica Campus, 68 hangars located on the site of a former TEKEL tobacco factory are planned with the principles of preserving industrial heritage and preventing waste from 2019. Hangars 1 and 2 of the nine hangars allocated for the Faculty of Architecture and Design were renovated with projects starting in 2020 and transformed in accordance with the academic vision of the faculty. This transformation includes the integration of theory and practice at undergraduate and graduate levels and the establishment of a research center. The redesign of the hangars emphasizes the use of sustainable materials with functional and aesthetic updates, and showcases an exemplary approach to modernizing existing structures without demolishing them.

KEYWORDS Demolition, Industrial Heritage, Sustainable Design, Cultural Memory, Reuse and Transformation.

İtiraz: Menderes Belediyesi'nce 2886 sayılı Devlet İhale Kanununun 45. Maddesine Göre Açık İhale Usulü ile Belediye Mülkiyetinde Bulunan Dokuz Adet Taşınmazın Satışa Çıkarılması Hakkında

14.03.2024 tarihinde Menderes Belediyesi web sitesinde Menderes Belediyesi'nce 27.03.2024 tarihine tesadüf eden çarşamba günü 2886 sayılı Devlet İhale Kanununun 45 maddesine göre Açık İhale Usulü ile belediye mülkiyetinde bulunan 9 adet taşınmazın satışa çıkarılması için ilan yayınlanmıştır.

Tarla, arsa ve benzeri nitelikteki taşınmazların satışının gündemde olması, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için gereken kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı konusunda derin endişelere yol açmaktadır. Bu taşınmazlar, gıda,

barınma ve kamusal alan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilecekken satışa çıkarılmıştır.

Özellikle yaklaşan yerel seçimler öncesinde bu satış işlemlerinin gerçekleşmesi, daha da düşündürücüdür. Satışların gerçekleşme nedenleri net değildir ve kamu yararına hizmet ettiği aleni değildir.

Yerel idareler, finansal zorluklarla karşılaştıklarında hızlı bir çözüm olarak kamu mülklerini satışa çıkarmaktadır. Ancak kamu mülklerinin satılması, halkın hizmetlerden mahrum kalmasına ve kamusal alanlardan yoksun kalmasına neden olmaktadır.

Bu nedenle, kamu mülklerinin halkın hizmetine sunulması için mücadelemizi sürdüreceğiz.

Menderes halkının çıkarlarına zarar veren bu taşınmaz satışlarının durdurulması için Mimarlar Odası İzmir Şubesi olarak yetkilileri sorumlu davranmaya davet ediyoruz. Saygılarımızla,

TMMOB MİMARLAR ODASI İZMİR ŞUBESİ

Kaynak: <https://menderes.bel.tr/duyurular/mulkiyeti-belediyemize-ait-2886-sayili-devlet-ihale-kanunu-hukumleri-geregi-satis-ihalesi-yapilacak-olan-9-adet-tasinmaza-ait-ihale-ilani/>

18 Nisan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü Kutlu Olsun

18 Nisan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü'nü kutlarken, kültürel mirasımızın değerini bir kez daha hatırlatıyor ve koruma çabalarımızı daha da güçlendirmek için bir araya gelmemiz gerektiğine inanıyoruz. 2023 yılında Sidney'de düzenlenen ICOMOS (International Council on Monuments and Sites/ Uluslararası

Anıtlar ve Sitler Konseyi) Genel Kurulunda, 2024-2027 yıllarını kapsayan "Afet ve Çatışmalara Dirençli Miras - Hazırlık, Müdahale ve İyileştirme" teması altında belirlediği Üç Yıllık Bilimsel Plan, kültürel mirasın korunması ve iyileştirilmesi için kritik bir adımdır.

Bu yıl, "Anıtların korunmasında ve onarılmasındaki amaç, onları bir sanat eserleri olarak olduğu kadar, tarihi kanıtlar/belgeler olarak da korumaktır" (Madde 3) ve "Korumanın kalıcı olması, sürekliliğinin sağlanmasıdır" (Madde 4) gibi önemli maddeleri içeren, uluslararası standartları belirleyen temel bir belge olan Venedik Tüzüğü'nün 60. yıldönümünü (31 Mayıs 2024) kutlama hazırlıklarıyla birlikte, geçmiş mirasına ve ortak kültürel değerlerimize dönük bir odaklanma içindeyiz.

6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından, tarihî yapılarımızın, bölgesel mimari örneklerin ve koruma altındaki

kültürel varlıkların maruz kaldığı zararlar, belgeleme ve koruma çalışmalarının ne kadar kritik olduğunu bizlere bir kez daha göstermiştir.

Afetler, çatışmalar ve iklim değişikliği gibi tehditlerle karşı karşıya olduğumuz bu çağda, kültürel değerlerin, geleneksel dokunun ve mimari mirasının korunması için yapılacak çalışmaların uzmanlar eşliğinde yürütülmesinin önemini bir kez daha hatırlatıyoruz. Gelecek nesillere aktarılacak olan kültürel mirasımızı korumak ve güçlendirmek için kararlılıkla çalışmaya devam etmemizin gerekliliğini vurguluyoruz.

Askıda Rant..! “Mahkeme Kararına Uyun” Diye Çağrı Yaptık, İBB Rantı Tercih Etti..! Okuyacağınız Bu Hikâye Kamu Mülkünün Talan Edilme Hikâyesidir

İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi yerel seçimler öncesi adeta yangından mal kaçırmaya Mart 2024 meclis oturumunda geçmişte alınmış yargı kararlarına, imar mevzuatı ve kamu yararına aykırı bir karara imza attı. Nasıl mı?

Maliye Hazinesi mülkiyetinde bulunan ve 1999 yılından 2018 yılına kadar kamusal kullanım kararında bulunan yaklaşık 6.5 hektar büyüklüğündeki alan Maliye Hazinesi ve Büyükşehir Belediyesi eliyle bilerek ve isteyerek kamunun elinden çıkarılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu alan süreç içerisinde Maliye Hazinesi tarafından yürürlükte bulunan plan kararlarına aykırı bir şekilde öncelikle S.S. Buca Şirinyer Fırıncılar Kooperatifi'ne, sonrasında ise parsel parsel özel mülkiyet eline geçirilmiştir.

2012 yılında Büyükşehir Belediye Meclisince onaylanan 1/25000 ölçekli Çevre Düzeni Planında “Büyük Alan Kullanımı Gerektiren Kamu Kuruluş Alanı” kullanım kararında kalan alanın önemli bir kısmı, 2018 yılında parsel sahiplerinin talebiyle hazırlanan yeni plan değişikliğiyle “Kentsel Gelişme Alanı” kullanım kararına çevrilmiştir. Hukuka aykırı şekilde mülkiyeti kamu elinden çıkarılan bu alana ilişkin hazırlanan plan değişikliği”....ihtiyaçlar ve kamu kaynaklarının verimli kullanımı yönünden alanın günümüze kadar kamulaştırma imkanının olmadığı göz önüne alındığında...” şeklindeki tuhaf bir gerekçeyle Büyükşehir Belediye Meclisince kabul görebilmektedir.

Düşünebiliyor musunuz, geçmişte tamamı kamuya ait olan bir alan hukuksuz bir şekilde bilerek ve isteyerek özel mülkiyete konu ediliyor ve plan kararlarındaki kamusal kullanım kararı neticesinde kamulaştırma maliyeti çıkmaması amacıyla alanın bir kısmının konut alanına çevrilmesi “makul” görülebiliyor.

Büyükşehir Belediye Meclisi üyelerince “makul” görülen bu karar, Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi tarafından açılan dava sonucunda İzmir 2. İdare Mahkemesinin 03.06.2020 tarih ve E:2018/1118, K:2020/440 sayılı kararında yer alan”...her ne kadar dava konusu plan değişikliğinin 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'nda öngörülmüş olan “Kentsel Yerleşik Alan” plan kararına aykırı olmamasına karşın, yapılan değişikliğin; mevzuat hükümleri açısından, şehircilik ilkeleri ve planlama esasları açısından uygun bilimsel ve nesnel gerekçelerinin bulunmaması ve bu amaçla gerçekleştirilen plan değişikliği çalışmasının yasal olarak zorunluluk içermemesi, diğer yandan; bölgede kısmen öngörülen Kentsel Gelişme Alanı kullanım kararının gerek plan ana kararlarında kamusal amaçlı planlanmış olan kullanım alanlarının bütünlüğünü zedeleyici mahiyette olması, nüfus projeksiyon hesaplarında öngörülmeyle ilave bir nüfus getirecek olması nedenleri ile hizmet bölgesi içerisinde küçültülen teknik ve sosyal altyapı alanları için eşdeğer alan ayrılmadan yapılan dava konusu plan değişikliğinin şehircilik ilkeleri, planlama esaslarına, imar mevzuatına ve kamu yararına aykırı olduğu...” şeklindeki gerekçeler ile iptal edilmiştir.

Söz konusu karar neticesinde Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi tarafından yapılan 26.06.2020 tarihli kamuoyu bilgilendirmesinde “İzmir Büyükşehir Belediyesini, 1/25000 ölçekli Çevre Düzeni Planı ana kararlarını bozucu nitelikteki işlemlerden vazgeçmeye, mülkiyet süreçlerinin el değiştirmesine ilişkin ayrıntılı araştırma yaparak bilirkişi raporu ve mahkeme kararında belirtilen

hususlar doğrultusunda söz konusu alanın tamamının yeniden 1/25000 ölçekli Çevre Düzeni Planında ‘Büyük Alan Kullanımı Gerektiren Kamu Kuruluş Alanı’ olarak belirlenmesine yönelik planlama çalışmalarına başlamaya davet ediyoruz!” şeklindeki ifadelerle İzmir Büyükşehir Belediyesine çağrıda bulunulmuştur.

Gelinen noktada, Mart 2024 meclis oturumunda, söz konusu alana ilişkin onaylanan 1/25000 ölçekli Çevre Düzeni Planı Değişikliği ve 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği ile mahkeme tarafından iptal edilen 2018 yılı onay tarihli plan değişikliğinde yer alan konut alanından daha fazla alan konut kullanımına ayrılmıştır. Büyükşehir Belediye Meclisi; 11 Mart tarihli oturumunda gündemine aldığı ve aynı gün İmar ve Bayındırlık Komisyonuna havale ettiği mahkeme kararına aykırı planları, 15 Mart günü 1 hafta içerisinde Oybirliği ile uygun bularak karara bağlamıştır. Meclis üyeleri aldıkları bu karar ile mahkeme kararını yok sayarak, adeta yangından mal kaçırmışlardır.

Çok açık çağrı yapıyoruz!

31 Mart 2024 tarihinde yapılacak yerel seçimler sonrası yeni seçilecek meclis üyelerini ilk meclis oturumunda söz konusu hukuksuz kararı iptal ederek alanın yeniden kamu eline geçmesi için sorumlu davranmaya davet ediyoruz. Sorumlu davranılmadığı takdirde her türlü hukuki girişimde bulunacağımızın bilinmesini istiyoruz.

Bir çağrımızı da vatandaşlarımıza yapmak istiyoruz: Süslü cümleler ile şimdiden çeşitli web sitesi ve sosyal medya platformunda pazarlanan alan, baştan aşağı hukuksuzluk içermektedir. Hukuken böylesine problemli alanlarda mülk edinmeniz durumunda mağdur olabileceğinizden kaygı duyuyoruz.

Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

**TMMOB ŞEHİR PLANCILARI ODASI
İZMİR ŞUBESİ
TMMOB MİMARLAR ODASI İZMİR
ŞUBESİ
1 NİSAN 2024**

CORE Sempozyumu 3-4 Nisan 2024 Tarihlerinde İzmir Mimarlık Merkezi'nde Gerçekleşti

TU Delft Mimarlık Fakültesi'ndeki Tasarımda Bilişim kürsüsü, mimarlık eğitiminde depremle ilgili çalışmaları ele alan uluslararası ve disiplinlerarası bir sempozyum düzenledi. Etkinlik, İzmir Mimarlar Odası'nın ev sahipliğinde gerçekleşti.

Sempozyum, TU Delft Yapı Teknolojisi yüksek lisans programı kapsamında, Tasarımda Bilişim kürsüsü ile birlikte Yapı Tasarımı ve Mekaniği kürsüsü tarafından düzenlendi. Bu etkinlik, Şubat 2023'teki depremlerin ardından Depreme Dayanıklılık ve İyileştirme konusunu ele alan CORE stüdyosunun devamı niteliğindeydi. Stüdyo, yapısal tasarım yöntemleri ve dijital teknolojilerin kullanımına odaklandı ve deprem yönetiminin tüm aşamalarını kapsayan 17 proje geliştirdi. Sempozyumda, TU Delft öğrenci projelerinin yanı sıra Türkiye'deki çeşitli mimarlık okullarında yürütülen depremle ilgili çalışmalar da sergilendi. İki günlük etkinlik programında, Hollanda ve Türkiye'den katılan akademisyenler deprem konusunda sunumlar gerçekleştirdi ve farklı mimarlık okullarındaki deneyimlerini paylaştı. Ayrıca, Hollanda ve Türkiye'den öğrencilerin katılımına açık atölye çalışmaları düzenlendi. Etkinlik içeriği, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, İzmir

Demokrasi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstinye Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden akademisyenler ve öğrencilerin katkılarıyla şekillendi. Sempozyumun ana sponsoru Hollanda Ankara Büyükelçiliği oldu ve etkinlik MipMap Technologies tarafından da desteklendi.

3 Nisan Çarşamba günü etkinlik öğrencilerin sergi kurulumuyla başladı. Kurulumun ardından Prof. Dr. Sevil Sarıyıldız (TU Delft)'in konuşmasıyla sergi açıldı; öğrenciler, ziyaretçilere projelerini sundular.

Sergi açılışı sonrasında konferans salonunda sunumlar Prof. Dr. Sevil Sarıyıldız (TU Delft), Dr. İlker Kahraman (İUE, 45. ve 46. Dönem TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı), Mimar Uğur Yıldırım (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı), Alper Sami Çayır (Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı), Joep Wijnands (Ankara Hollanda Büyükelçisi), Yavuz Eren (CTO, MiPMaP Technologies) açılış konuşmaları ile başladı. Mimarlar Odası İskenderun Temsilciliğinden Sabri Emre Uras, 6 Şubat depremleri sonrasında inşa edilen konteyner şehirlerine ilişkin alan çalışması ve mevcut durum; İTÜ'den Prof. Dr. Oğuz Cem Çelik, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş'taki depremler dizisi sırasında binaların performansı; Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr.

Mustafa Şahmaran, deprem felaketi atıklarının inşa edilmiş çevrede döngüsel ekonomiye geçişi; İTÜ'den Prof. Dr. Birgül Çolakoğlu, mülkiyetten sorumluluğa inşa edilmiş çevrede hızlandırılmış döngüsel ve dijital geçişte mimarın yeni rolü üzerine sunumlarını gerçekleştirdi. Son olarak TU Delft'ten Dr. Serdar Aşut Probleme Dayalı Öğrenme, Öğrenci Failliği ve disiplinlerarası çalışmaları CORE stüdyosu üzerinden açıkladı.

Sunumların ardından İlker Kahraman moderatörlüğünde bir forum gerçekleştirildi. Katılımcılar konuklara sorular yöneltme şansını yakaladılar. Forum, mesleki iyileştirmeler için tartışmaların yapıldığı ve katılımcıların fikir alışverişinde bulunduğu bir atmosferde geçti.

Etkinliğin ikinci günü, konferans salonunda sunumlar ile başladı. Dr. Uğur Demir (İYTE) Türkiye'nin depremlerinden çıkarılan yapısal dersleri; Dr. Simona Bianchi (TU Delft) depreme dayanıklı sürdürülebilir binalar için araştırma ve devam eden gelişmelerin genel bir değerlendirmesini; Dr. Lale Başarır (İUE), Arch 302 stüdyosu ile afet yönetimi ve afet sonrası konutlarını entegre etmek konusunu; Prof. Dr. Yenal Akgün (DEÜ) ve Prof. Dr. Hümeysra Birol (DEÜ), deprem bölgelerinde DEÜ'nün yardım girişimlerini; Dr. Mauricio Beltran Morales (Yaşar Üniversitesi)

ise Antakya'da geçici sosyal mimarlık projesi olan Ardıç Projesi'ni paylaştı.

Sunumların ikinci yarısında ODTÜ Urgent Design Studio, "Yaparak Öğrenme" projelerini; Herkes için Mimarlık'tan Dr. İbrahim Emre Gündoğdu ve Dr. Sarper Takkeci, afet sonrası yeniden inşa planları ve projelerinden örneklerini; TU Delft mimarlık öğrencilerinin oluşturduğu Architectural Recovery Team, bir öğrenci projesini bir aile için bir ev haline dönüştürme konusundaki çalışmalarını; TU Delft Yapı Teknolojisi öğrencileri ile oluşturulan CORE ekibi ise atölye çalışmaları öncesinde "Deprem Dayanıklılığı ve Kurtarma için Hesaplama" başlıklı çalışmalarını sundu. Sunumların ardından, öğrenciler ve atölye yürütücüleri atölye alanında hazırlıklar yaptı. Hazırlıkların sonrasında TU Delft ekibi "Large-scale risk assessment of hydraulic structures

in earthquake-prone regions"(Bryan, Bob), "Emergency shelter design" (Dimitra, Sasipa, Amir, Elisa), "Reuse of post-earthquake structural elements"(Nefeli, Tahir), "Tool to guide the decision-making process during earthquakes"(Djani, Aashish), "Resilient Design: Innovation Amidst Earthquakes, Automation of the structural analysis of a wooden and aluminum suspended facade under earthquakes, and development of a bracket connection using FEM Models" (Georgia), "Automated active mass damper system for seismic vibration control in structures" (Ece, Daniel), "Shear wall seismic design and optimization strategies" (Georgia, Sareh, Feras); Architectural Recovery Team; İYTE ekibi "Seismic Risk Evaluation for Earthquake Resistant Buildings using Computational Design and Artificial Intelligence

in the Conceptual Phase"(Fatma Ak); ODTÜ ekibi "Think & Design & Prototype: Quick Solutions for Interior Scheme of the Wooden Housing Unit"(ATS); İTÜ ekibi "Measuring the access of emergency assembly areas for education and healthcare buildings" (Res. Asst. Esmâ Selen Aksoy, Res. Asst. Burcu Kismet) başlıklı atölye çalışmalarını sunumlar için hazırlamaya başladı. Atölye çalışmalarına katkı koyan yürütücüler arasında Mimar Frank Schnater, Dr. Berk Ekici, Dr. Cemre Çubukçuoğlu, Dr. Pelin Özkan ve Dr. Feral Geçer Sargın da vardı.

Yoğun geçen çalışmalarının sonrasında ekipler, hazırladıkları sunumları katılımcılarla paylaştılar. Sunumlar tamamlandıktan sonra Prof. Dr. Sevil Sarıyıldız ve Dr. Serdar Aşut kapanış konuşmaları ile CORE Sempozyumu tamamlandı.

Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi

NOT Mimarlık

PROJE ADI **Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi**
 PROJE YERİ **Dikili, İzmir**
 PROJE OFİSİ **NOT Mimarlık**
 MİMARİ PROJE EKİBİ **Merih Feza Yıldırım, Serdar Uslubaş, Duygu Görgün Şenoğlu**
 İŞVEREN **Dikili Belediyesi**
 STATİK PROJESİ **Kobe Yapı, Barış Köroğlu**
 MEKANİK PROJESİ **Proje Isı, Necdet Tunalı**
 ELEKTRİK PROJESİ **Onmuş Elektrik, Cihan Onmuş**
 FOTOĞRAF **Zeren + Mehmet Yasa Photography**
 PROJE BAŞLANGIÇ YILI **2021**
 PROJE BİTİŞ YILI **2022**
 İNŞAAT BİTİŞ YILI **2023**
 ARSA ALANI (m²) **4396 m²**
 TOPLAM İNŞAAT ALANI (m²) **4414 m²**
 MÜTEAHHİT FIRMA **Diba Taahhüt A.Ş.**

Mustafa Kemal Atatürk Kültür Merkezi, **Dikili Belediyesi'nin 4.396 m²** arsa alanı üzerinde geliştirdiği, **4.396 m²** inşaat alanlı ticaret ve kültür-sanat projesidir. Yaz aylarında nüfusu oldukça artan ilçe, etkinlikleri için sahilde veya açık alanlarda kolaylıkla yer bulabilirken, kış mevsiminin gelişi ile kültür sanat etkinlikleri yapılamamakta, ilçede yaz kış kalan nüfus için bu durum oldukça tatsız bir durum olmaktadır. Belediyenin kültür-sanat etkinliklerini tüm yıla yayma

çabasına hizmet edecek bu yapı sadece **Dikili'de değil**, yakın ilçelerinin de sahip olduğundan çok daha fazla koltuk kapasitesi ile bölgesel bir merkez olmak iddiasındadır. Projede yer alan açık amfi sayesinde toplanmayı, bir araya gelmeyi, çeşitli kültür sanat aktivitelerini resmi bir daveti ve gözetim olmadan enformel olarak mümkün kılmayı hedeflemektedir. İlk yatırım ve işletme maliyetlerini düşürerek sürdürülebilir bir kültür yapısı olma hedefi ile zemin katı ticari kullanıma ayrılmış yapı, ileride yapılacak birçok yatırımın da finansörü olacaktır.

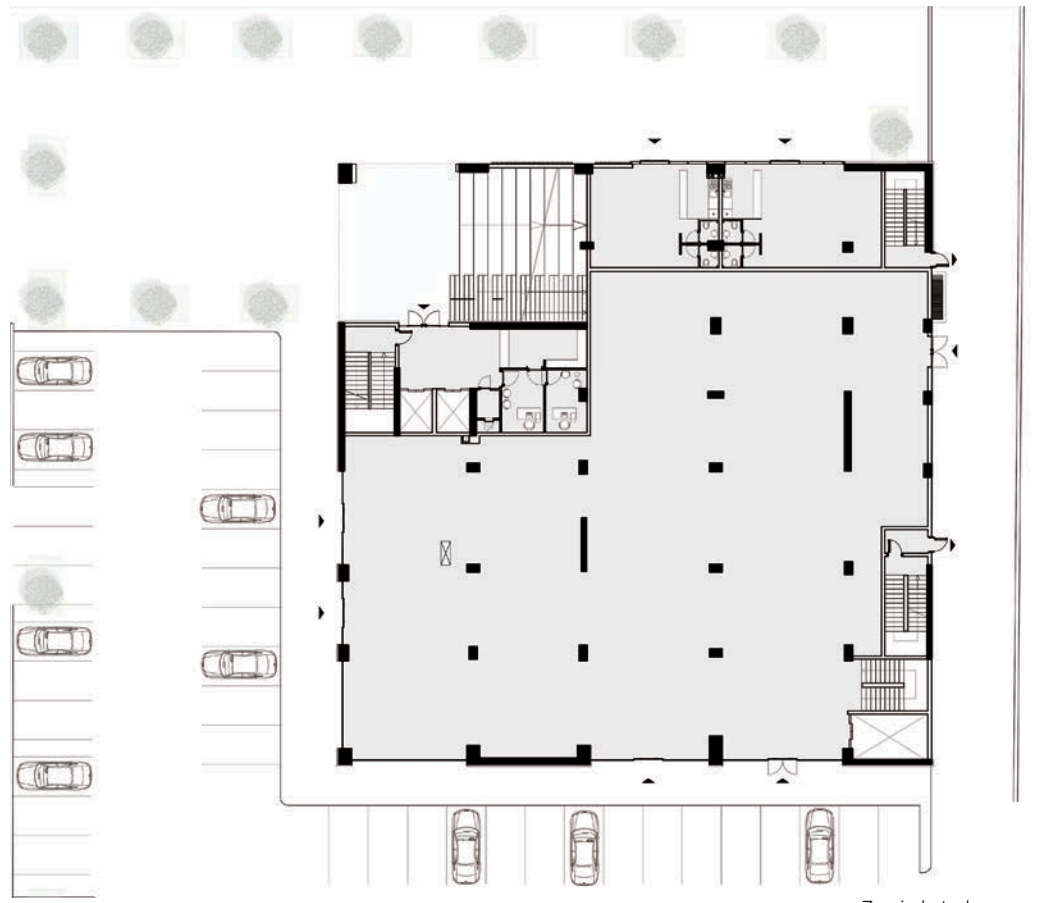

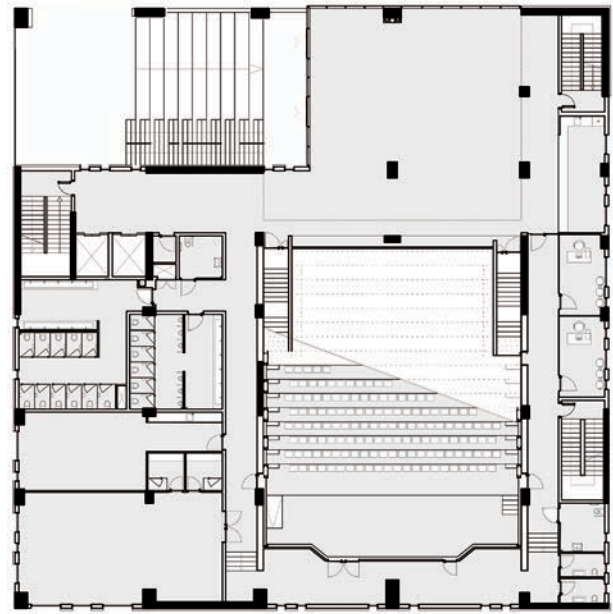

“BELEDİYENİN KÜLTÜR-SANAT ETKİNLİKLERİNİ TÜM YILA YAYMA ÇABASINA HİZMET EDECEK BU YAPI SADECE DİKİLİ’DE DEĞİL, YAKIN İLÇELERİNİN DE SAHİP OLDUĞUNDAN ÇOK DAHA FAZLA KOLTUK KAPASİTESİ İLE BÖLGESEL BİR MERKEZ OLMAK İDDİASINDADIR”

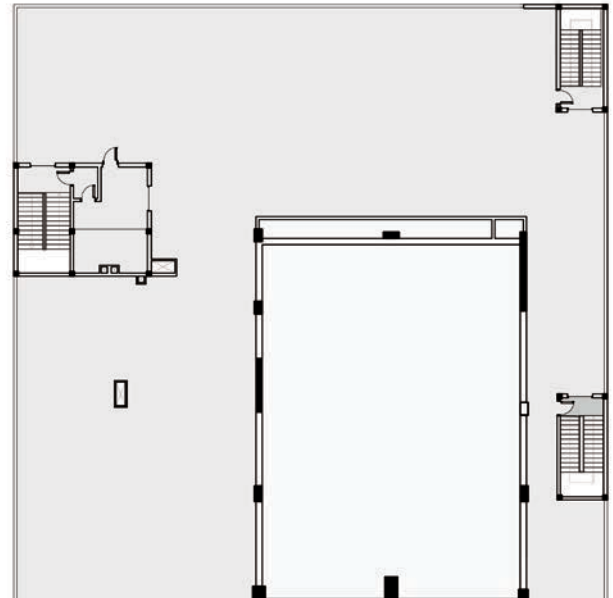

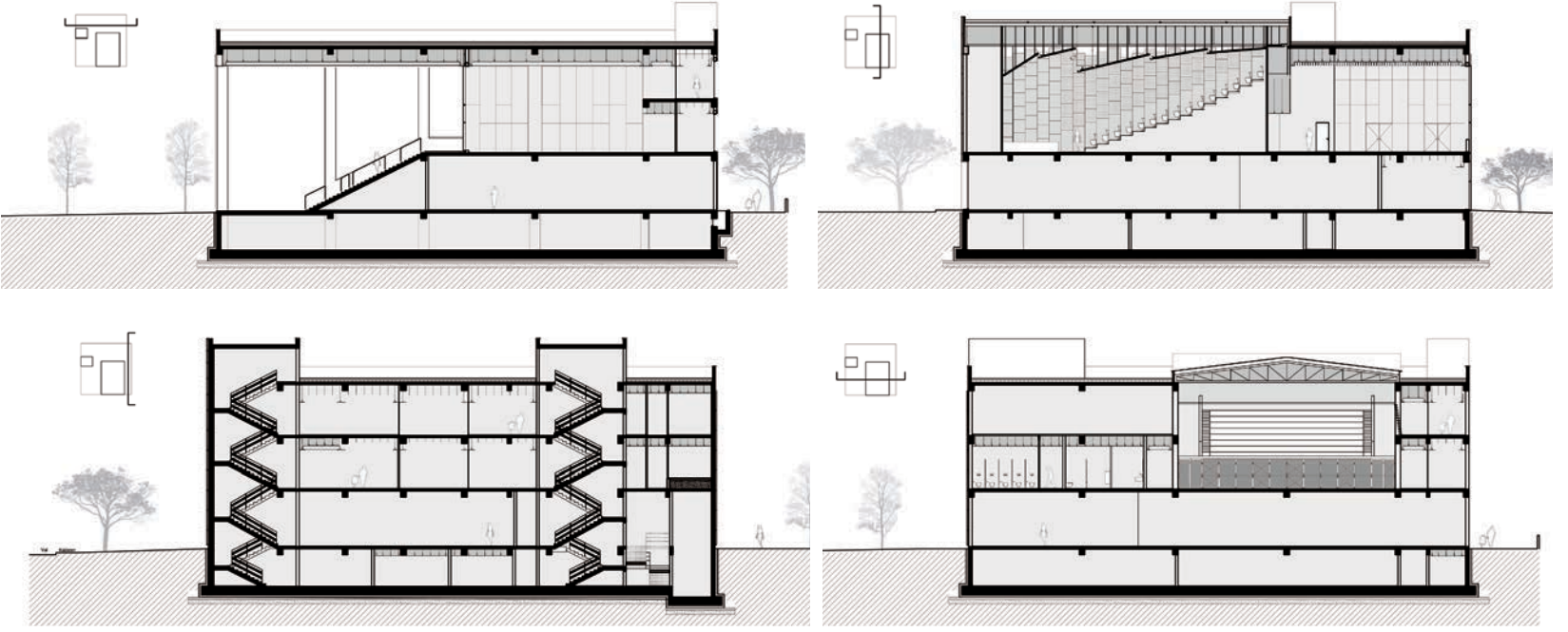
Zemin kat planı

Birinci kat planı

Çatı katı planı

Bati Cephe

Doğu Cephe

Güney Cephe

Kuzey Cephe

STUDIUM*

— ve başka hikâyeler

Hakan Tüzün Şengün

ÜSTTE “İstanbul Handbook” çalışması için “yürüyen stüdyo” (House of Non, 2023) ve Final projesi öncesi Nuri Kuzucan, Ahmet Doğu ipek ve Ali Kazma ile stüdyo buluşması (House of Non, 2023).

SAĞ ÜSTTE Farklı dönemlerde ve farklı bağlamlar için üretilmiş sadece o gün stüdyo saatleri içinde sonuç almak üzere tasarlanmış charrette posterlerinden örnekler.

“The List, Photograph & Other Stories” , “A Place For Reading With Birds & Talking To Strangers” , “Little Red Riding Hood @ Tokyo” gibi bir ya da birkaç haftayı kapsayan dönem içi çalışma paketleri.

SAĞ ALTTA Uzaktan öğrenme ve keşfetme araçlarının etkili biçimde kullanıldığı “Apartamento Tokyo” ve “Apartamento Hong Kong” stüdyolarının posterleri.

B en sizin bende görmek istediğiniz biçimlerin arasına koyduğunuz mesafeyim.

Anemon
Lale Müldür

/ ... efendimiz acemilik

Turgut Uyar, Sonsuz ve Öbürü kitabında 1985'te yayımladığı “efendimiz acemilik” adlı denemede şöyle diyor: “Halbuki acemilik. Efendimiz acemilik. Bir taş alacaksınız. Yontmaya başlayacaksınız. Şekillenmeye yüz tutmuşken elinizden bırakacaksınız. Bir başka taş, bir başka daha. Sonunda yarım yamalak biçimler bırakacaksınız. Belki bazıları tamamlar sever. Ama her taşta sarılırken gücünüz, aşkınız, korkunuz yenidir, tazedir. Başaramamak endişesinin zevkiyle çalışacaksınız.”

Sağlamcı ve kararlı, kısmen maharetli, hedefleri tasarlanmış bir bakışın içinde, şairin giderek yok olduğunu gören Uyar için ustalık korkuludur. Başka bir deyişle ustalık Uyar'ın araya mesafe koyduğu bir meseledir. Bu tedirgin arayışı “Bahisleri Yükseltmek” kitabının önsözünde Orhan Koçak şu şekilde değerlendiriyor: “Uyar, korkulu ustalık derken şairi kolaycılığa, hamlesizliğe götürebilecek bir mekanik alışkanlığı eleştiriyor.” Koçak, Turgut Uyar'ın ustalıktan kaçınmasındaki şiirin tazeliğine ve yeniliğe olan sevgisiyle, yeni arayış biçimlerine dair bir tutarlılık görüyor.

Mekanik ve ezberlenmiş tüm eğilimlerini üretiminin alametifarikası

olarak bellemiş şairlerle ve bu anlayışla mücadelesini ve koyduğu mesafeyi ele alan bir kısa metin bu. Taze ve yeniliğe açık, çoğu zaman tedirgin bu arayışın ustalıktan kaçınması, özellikle biçimsel araçlardan ve tasarlanmış bir iç sesten uzak duruşu onun kimliğini oluşturuyor. Üretiminin varoluşsal eşiklerinde cesurca gezinen, keşif duygusunun içinde kendini bulan Uyar'ın hesapsızlık arayışı, bu yazının da konusu olan tasarım stüdyosunun varoluşsal meselesini en iyi biçimde dile getiriyor.

/ stüdyo...

Geniş anlamıyla başlangıçta usta-çırak ilişkisi ile kurgulanmış özellikle mimarlık alanında kilometre taşı pek çok kişi, grup ve okulun oluşturduğu ekoller çerçevesinde biçimlenmiş; sayısız müfredat ve programla örülü bir alan olarak biçimlenmiş “*mimari tasarım stüdyosu*” mimarlık eğitiminin en bilinen anlamıyla amiral gemisi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda tasarım stüdyosu gibi kapsayıcı bir deney alanının mimarlık bilgisinin üretimi düzleminde yön veren bir yapısı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu yazı İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde 2019-2024 yılları arasında yürütülmüş bir dizi tasarım stüdyosunun katmanlı ve merkeziyetsiz yapısına odaklanıyor. Tasarım stüdyosunun kurgusu, düşünce araçlarını ve bu araçların kullanımına dair diagnostik temelleri üzerine değinilerden oluşuyor.

/ bakışın yavaşlatılması : çizmek

Mimari tasarım stüdyosunda gerek gözlemin, gerekse düşüncenin farklı

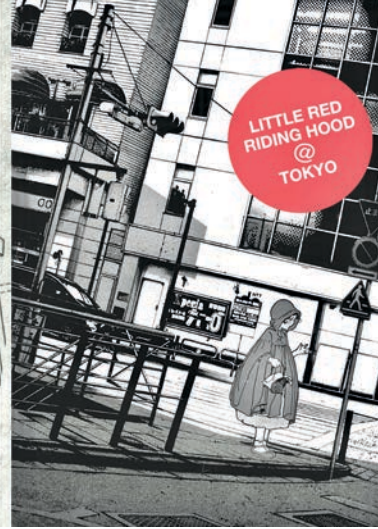
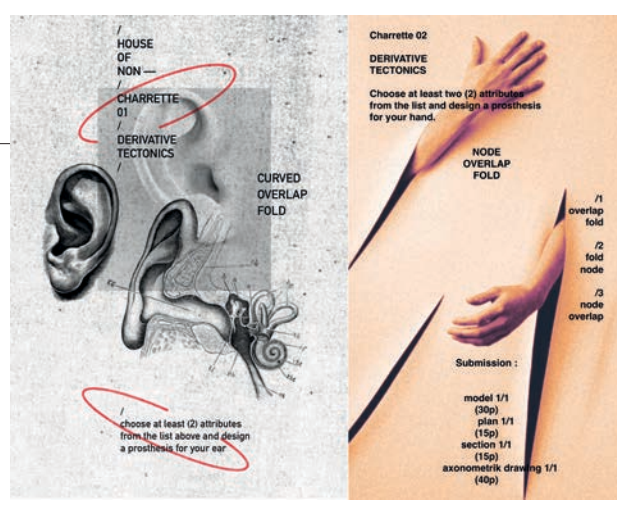
(*) Studium [Lat.] çalışmaya, araştırmaya ve bilgi edinmeye zaman ve dikkat ayrılan yer.

evrelerinde çizerek düşünmenin bulmacanın kayıp parçası olduğu söylenebilir. Hem kurgulanan hikayenin detayları, hem de gündelik olanın içinde varolma biçimlerimizi çizerek kavradığımızda bakışımız yavaşlar. Katmanlı ve karmaşık olanı parçalarına ayırmak ve bileşik bir yapıyı sökerek anlamak mümkün olur. Çoğunlukla ilk bakışta çözemediğimiz, yeterince anlaşılır kılamadığımız ancak bileşenlerini sökebildiğimiz yaşam kesitlerini kavramak, bu ilişkiler ağını tüm iç gerilimlerini haritalamakla, çizerek görmekle mümkün olabilir. Stüdyonun her aşamasında çizmek ve çizerek düşünmek öncelikle düşüncenin yavaşlatılmasının bir aracıdır. Bu sayede karmaşık ve katmanlı yapıların parça bütün ilişkisinde giderek daha çok incelen bir sistemli kavrayış içinde düşünülmesi mümkün kılınır. Çizmek, çizerek tespit etmek, sökmek, parçalara ayırarak düşünmek çoğu zaman mimari yapının çevreselliğini ve içinde yer alacağı hikayeyi anlamanın en etkili yoludur.

Örneğin “Apartamento Hong Kong” stüdyosu gibi pandemide bütünüyle uzaktan (*online*) yürütülen bir stüdyo sürecinde Hong Kong’da gündelik hayatın ilk bakışta göze çarpmayan hikayelerini görünür kılmak ve seçilen çevreyi tümüyle — uzaktan tespit ederek — gündelik ve informal detaylarıyla çizmek çok etkili bir yöntem olarak belirmişti o dönem. Önerilerin ve genelde tasarlanan yapının da bu tespitlerin içine sızmış hikayelerle örülmesi ve yapının temel niteliklerini bu bağlamın içinde bulması da doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştı. Detaylı, diyagramatik çizimlerle sistemli bir kavrayışın içinde özellikle kaldırım kotundan bakışlarla kenti irdelemek ve tasarım sürecinin temel çıkış meselelerini, önerilen programın çevreye eklenme imkanlarını haritalamak böylelikle mümkün oldu.

/ hikayenin sökümlü ve gündelik hayatın poetikası

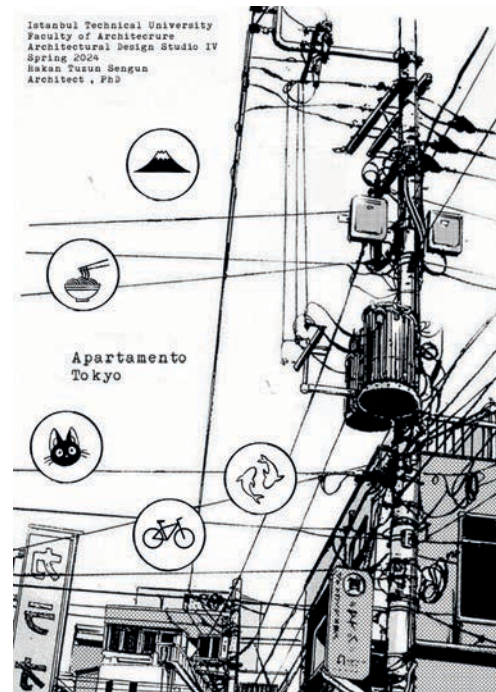
1974 yılı Ekim ayının üç tam gününü Saint-Suplice Meydanı’nın kafelerinde geçiren Georges Perec’in “Bir Paris Semtinin Tüketilme Denemesi” adlı kitabında, otobüslerin neden birer birer sayıldığına dair açıklamalarda

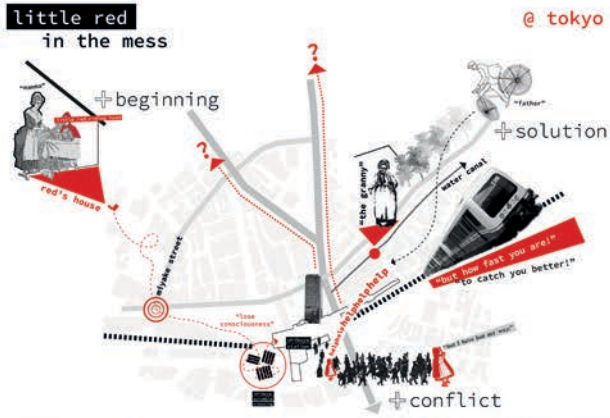

bulunduğu şu satırları bulunmaktadır: “Bir 86 geçiyor boş bir 70 geçiyor dolu Jean-Paul Aron geçiyor, yeniden: öksürüyor Bir grup çocuk kilisenin önünde top oynuyor Bir 70 geçiyor oldukça boş Bir 63 geçiyor, dolu sayılır (neden geçen otobüsleri sayıyorum? kolaylıkla fark edildikleri ve düzenli olarak göründükleri için tabi ki: Zamanı bölümlere ayırıyor, arka plandaki gürültüye belli bir ritim katıyorlar, üstelik biraz çaba harcanırsa ne zaman ortaya çıkacakları da tahmin edilebilir. Onların dışındaki her şey rastlantısal, belirsiz, düzensiz; otobüsler geçmek zorunda oldukları için geçiyorlar, ama

bir arabanın geri gitmesini ya da bir adamın üzerinde Monoprix’in <M>’si olan bir poşeti taşımasını ya da bir arabanın renginin mavi veya açık yeşil olmasını ya da bir kafe müşterisinin garsondan bir bira değil de bir kahve istemesini zorunlu kılan hiçbir şey yok.”

Kentteki yaşamın ve günlük hayatın rastlantısal ve keyfi karakterinin, ritmik bir düzenle ilişkilendirildiği oluşlar ve olaylar arasında gizlendiği apaçıktır. Bu oluşların içinde, sabitlenmiş bir gözlemcinin zamanı dondurduğu ve bakışı belirlediği anlar saklıdır. Bu anların detaylı bir serimi ise gündelik

hayatın içindeki poetik ve büyülü olanı tüm katmanları ve karmaşası içinde görünür kılar. İster listeleterek, isterse haritalayarak üretilen her sistemli sökülüm ve çözümleme çabası varoluşumuzun çevreselliği adına tasarıma bakışımızı giderek daha ince ve rafine bir yere ulaştırabilmenin yollarını sunar bize. Perec'in çevreye katatonik bakışı ile "listeleyen", "döken" tavrı gündelik olanın katmanlı ve ilk bakışta kavranması zor olağanlığını (olağan—içi) çıplak bir biçimde önümüze serer. Bu listeleyen, döken ve serimleyen tavır ile benzer biçimde tasarımın gündelik olan ile kurduğu ezber dışı ilişki belirlenir.

"House of Muse" stüdyosunda Perec'in dünyasını, dilini ve dünyaya bakış biçimleri üzerine çalışan "Die Fiktion" önerisi ve "House of Doubt" sürecinde Wittgenstein'in savaş dönemi günlüklerini genelde savaşa ve yaşam denilen olgular bütününe bakışını açarak yapının tektonik biçimlenişini temellendiren kavramsal bir çerçeveye dönüştürme çabası da bu bakışın bir ürünü olarak gündeme gelmişti.

/ ve charrette !

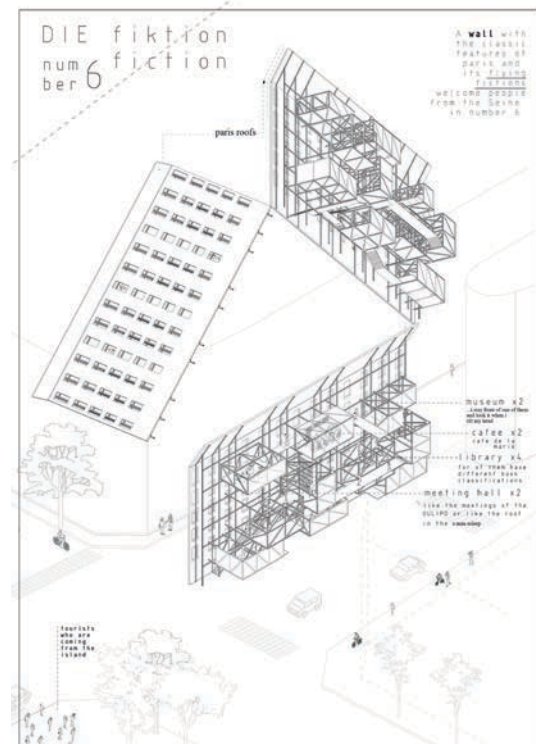
Bakışın yavaşlatılması ile çizerek ilk bakışta görünmeyen; hikayenin sökülümü ile parça bütün ilişkilerinin doğasını ve aktüel durumun yapısındaki ilişkiler ağını görerek ilerleyen bu sırasız ve merkezizsiz temrinler dizisi içinde belki en etkili ve dönüştürücü olanının gününbirlik ve

tek oturumlu "charrette"ler olduğunu söylemek mümkün.

Adını *École des Beaux Arts* döneminde stüdyolarda üretilen çalışmaların teslimlerinin yapıldığı küçük arabalardan alan "charrette", gününbirlik özel bir çalışma ve yoğunlaşma yöntemi olarak görülebilir.

Yukarıda bahsi geçen farklı dönem ve stüdyolarda kimi zaman stüdyo ve jüriye ilişkin diagnostik bir gözlemin sonuçlarıyla bağlantılı bir konuyu akıştan bağımsız stüdyo alanına getiren gününbirlik çalışmalar olarak; kimi zaman da bütünüyle alınan yol sonrası stüdyonun içine yerleştiği ve giderek içinde boğulduğu merkezi eksenı bükmekte yararlı olabilir. Veya halihazırda stüdyo ortamına istemsizce hakim olmuş duygu durumunu veya anlayışı *sıfır noktasında* tekrar harekete geçirmek ve mevcut manzaraya bu sefer başka gözlerle bakmayı olanaklı kılmak için kullanılabilir.

Örneğin öğrencinin kendi eli için tasarlayacağı bir protezi önceden tarif edilmiş bazı tektonik özniteliklerle (*attributes*) kısıtlayan bir tasarım sorusunun günlük üretimleriyle sistemli bir biçimsel repertuar arayışını tetiklemek mümkün olabilir. Başka birinde "Bird — Stop" gibi bağımsız bir konunun içinden yeni ve farklı bir ölçeği ve ergonomiyi tasarıma dair süregelen araştırmanın merkezine getirmek mümkün olabilir.

SOL ÜSTTE Ece Türüdü, "Little Red in the Mess @ Tokyo", 2024, "Apartamento Tokyo" "Little Red Riding Hood @ Tokyo" çalışması için hikayenin sökülümü, haritalaması ve Tokyo'da seçilen proje alanı içinde bir manga olarak tekrar kurgulanması.

SOLDA Naz Nar, "Die Fiktion", 2019, "House of Muse" Georges Perec okumalarından ve Perec dünyasının temel taşlarından yola çıkan dönem sonu final projesi.

Emircan Öztürk, "Hong Kong Dream", 2020, "Apartamento Hong Kong" Hong Kong'da kentsel dokunun analizini yaparak çevre değerlerinin sürdürülmesi ile karma kullanımlı melezleşmiş bir programı bir apartman ile bütünleştiren dönem sonu final projesi.

/ Studium

Tasarım stüdyosunun temel varoluşsal değerlerini basitçe ve çok iyi anlatan bir deyişle: “*Uygarlık, anlamak için zaman ayırmaktır.*” Deneyi ve keşfi ön planda gören bu alan latince ifadesi ile çalışmaya, araştırmaya ve bilgi edinmeye zaman ve dikkat ayrılan yeri işaret eder. Bu sınırlı alanda kısıtlı bir örneklem ile çok dar bir kısmını masaya yatırdığımız bu katmanlı sürecin temel değerleri en derinlerde açık ki “*oyun*” ile bağlantılıdır. Belki de bu nedenle düşüncem, tasarım stüdyonun tasarlanmış bir süreç ve hedefleri önceden tarif edilmiş bir eğitim mecrası olmanın çok ötesinde bir anlamı olduğu yönünde. Bu bakımdan rahatlıkla denilebilir ki, mimari tasarım stüdyosu merkeziyetsiz, sırasız düşünce araçları için bir araştırma alanıdır.

Kaiseki olarak anılan bir dizi küçük, karmaşık yemeği içeren bir Japon mutfağı tarzında olduğu üzere, servis edilen unsurların tümünün merkeziyetsiz bir bütünlüğe hizmet ettiği bir kurgu içinde varolabilen bir oyun alanı olarak “*studium*” tasarım alanında özellikle yüksek bir dikkat ile donatılmış bir özeni ve rafine bir bakışı hedeflemelidir. Başka bir deyişle, tasarım stüdyosu önceden tarif edilmiş bir kurgu içindeki tekilliklerden çok son toplamda bu unsurların arasında önceden tarif edilmesi mümkün olmayan mesafe ve gerilimlerin bileşkesidir.

Hakan Tüzün Şengün, Ar. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

KAYNAKLAR

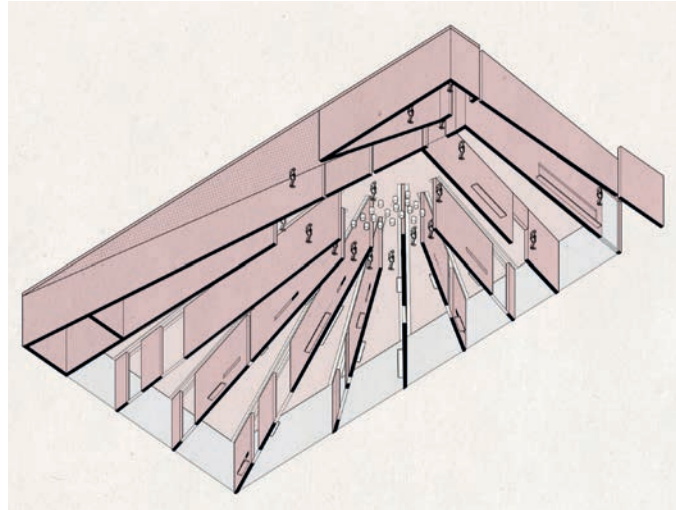
- Koçak, O. (2011). *Bahisleri Yükseltmek: Turgut Uyar Sirinde Kendini Yaratma Deneyimi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Uyar, T. (1985). *Efendimiz Acemilik. Sonsuz ve Öbürü*. İstanbul: Broy Yayınevi.

SAĞ ÜSTTE SIRAYLA Uluç Çalışkan, “Wittgenstein Museum”, 2020, “House of Doubt” Wittgenstein okumaları ve savaş dönemi günlüklerinden yola çıkan müzenin “worm-eye” aksonometrisi.

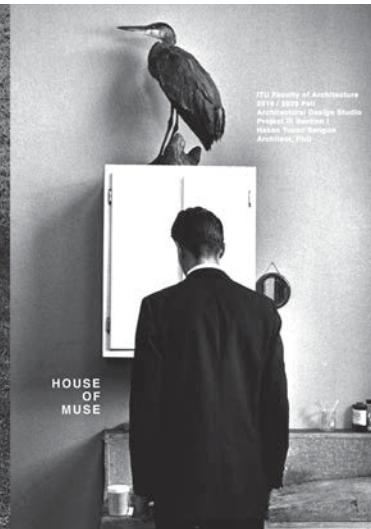
Pelin Takımcılar, “Kızıl Mezat”, 2021, “Apartamento Hong Kong” Hong Kong’da gündelik hayat ve çarşı bölgesi analizlerinden yola çıkarak yerleştiği köşede karma kullanımlı melezleşmiş bir programı bir apartman ile bütünleştiren dönem sonu final projesi.

Pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecinde yakın çevrenin analizi için eskiz kağıdı, fotoğraflar ve kurşun kalem kullanılarak yapılan çizimlerden bir örnek.

SAĞDA “House of Muse”, “House of Doubt” ve “House of Non” adlarıyla sırasıyla 2019, 2020 ve 2023 yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde 3. yılını mimari proje stüdyosu için hazırlanmış bir “trilogy” için syllabus ve posterler.

“İSTER LİSTELEYEREK, İSTERSE HARİTALAYARAK ÜRETİLEN HER SİSTEMLİ SÖKÜM VE ÇÖZÜMLEME ÇABASI VAROLUŞUMUZUN ÇEVRESELLİĞİ ADINA TASARIMA BAKIŞIMIZI GİDEREK DAHA İNCE VE RAFİNE BİR YERE ULAŞTIRABİLMENİN YOLLARINI SUNAR BİZE”

YIKIM VE YENİDEN İNŞA SÜRECİNDE HAFIZA

EGE MİMARLIK OLARAK YAŞANAN BÜYÜK MARAŞ-ELBİSTAN DEPREMLERİ SONRASINDA HEPİMİZİN HAYATLARINI ETKİLEYEN DEĞİŞTİREN VE DÖNÜŞTÜREN BU FELAKETTEN, YAŞANAN ACI VE TRAVMALARDAN HAREKETLE, ELİNİZDEKİYLE BİRLİKTE ÜÇ SAYIYI (120, 121 VE 122) TOPLUM OLARAK KARŞI KARŞIYA KALDIĞIMIZ FİZİKSEL, SOSYAL VE KÜLTÜREL YIKIMLARI TÜM BOYUTLARI İLE İNCELEMeye AYIRMAYA KARAR VERDİK. DEPREMLER TÜM YIKICILIKLARI İLE BİZE BU FELAKETLERE NE KADAR HAZIRLIKSIZ OLDUĞUMUZU GÖSTERDİ. ÖNCELİKLE BİR DEPREM ÜLKESİNDE YAŞIYOR OLMANIN BİLGİSİNE VE BİLİNCİNE SAHİP OLMAMIZ GEREKTİĞİNİ, BU BİLİNCİ TÜM KURUMSAL YAPILANMAMIZDA VE TOPLUMSAL YAŞAMIMIZDA SÜREKLİ HATIRLAMAMIZ GEREKTİĞİNİ DÜŞÜNÜYOR; DEPREMLE YAŞAMANIN SONUÇLARINA, YIKIMLARA, KRİZLERE VE ONLARIN YÖNETİLMESİNE ODAKLANIYORUZ. ŞAYET BUNU TOPLUM OLARAK GERÇEKLEŞTİREMEZSEK HERHANGİ BİR YIKIM SONRASINDA YAŞANANLARIN TOPLUMSAL, EKONOMİK, POLİTİK BİLANÇOSU ÇOK AĞIR OLMAYA DEVAM EDECEKTİR. MADDİ KAYIPLAR SADECE YEREL DEĞİL BÖLGESEL, ULUSAL, HATTA ULUSLARARASI EKONOMİK KAYIPLARA SEBEBİYET VERECEKTİR. AYRICA, AFETİN EKONOMİ-POLİTİĞİ KADAR ÖNEMLİ OLAN TOPLUMSAL HAFIZANIN YIKIMI ÜZERİNDE DURMAK İSTİYORUZ. TOPLUMLARI AYAKTA TUTAN, SAHİP OLDUKLARI ORTAK DEĞERLER, TOPLUMSAL HAFIZALARI VE KÜLTÜREL BİRİKİMLERİDİR. YIKIM FİZİKSEL VE MEKÂNSAL OLANIN TAHRİBATI OLDUĞU GİBİ O FİZİKSELLİĞİN ÜRETİLMESİNDE VE YENİDEN ÜRETİLMESİNDE SÜREKLİLİĞİ SAĞLAYAN BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAFIZANIN DA YIKIMIDIR.

Yıkım temasının üçüncü ve son sayısında, HAFIZANIN YIKIMI üzerinden kent kimliği ve kentsel belleğin yitimi ve sürdürülebilirliğine ilişkin kültürel, sosyolojik, psikolojik, politik yaklaşımları ele alıyoruz. Bu içerik ile 122. sayı, gerek doğal afetler sonucunda yaşanan gerekse de insan eliyle gerçekleşen YIKIM'ın bireysel ve toplumsal hafızayı yeniden ve kısmen ya da tamamen silerek inşasını, bu sürecin kendisini, sürecin ortaya çıkardığı süreklilik ve süreksizlikleri değerlendirmeyi hedefliyor.

ERBİL

Yıkım ve Yeniden İnşa Sürecinde Hafıza

Göksun Akyürek Altürk, Ulaş Sunata, Sertaç Erten, A. Güliz Bilgin Altınöz, Murat Şahin

METNE ÇEVİREN İlgin Külekçi

Göksun Akyürek Altürk: Hafıza, kolektif ve bireysel olarak, kimlik ve aidiyetle doğrudan ilişkili olduğu kadar, yaşananlarla hesaplaşmak, sorumluluk almak ve ders çıkarmak gibi geçmişe dönük olsa da bugünü ve geleceği ilgilendiren eylemlerin de tetikleyicisidir. Bu konu, 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depremi sonrasında iyileşme, yeniden inşa etme ve afetlere dirençlilik oluşturma sürecinde yeniden gündemimizde. Yine bu konu depremin yanı sıra yıkımın farklı türlerinin değişen tarihsellikleriyle birlikte çeşitli ölçek ve açılardan tartışılabilir. Biz de bugün hem genel bir çerçeveden hem de deprem özelinde bu konuyu tartışacağız.

Tarihsel bir perspektifle yıkım ve hafıza ilişkisine baktığımızda; farklı zaman ve toplumlarda, doğal afet ve yıkımlar karşısında farklı toplumsal tepkiler, toplumsal ve bireysel hafıza pratikleri karşımıza çıkıyor. Örneğin yer isimleri bunun bir göstergesi olabiliyor. Geçen yıl yaşadığımız büyük depremin ardından Malatyalı bir komşumun annesinin evi yıkıldı. Çok sayıda konutun yıkıldığı bu bölgenin ismi Doğanşehir'di. Eski ismi ise, yakın bir döneme kadar Viranşehir'miş. Hatırlamanın ve unutmamanın bu döngüsel ilişkisi, hiç kuşkusuz büyük yıkımlarla ve onların etkileriyle ya da tehditleriyle kolektif olarak başa çıkma yöntemlerimizle de ilişkili.

Büyük felaketleri yaşayanlar için bu deneyim, geçmişte bırakılamayan canlı ve güncel bir acı, bir gerçeklik olarak kalıyor. Literatürde kısa dönemli sosyal hafıza, "bir olayın son

tanığının vefatının ardından olayın unutulması" olarak tanımlanıyor. Buna karşılık, büyük felaketlerin kalıcı olarak hatırlanması, toplumsal sürdürülebilirlik ve risklerle başa çıkma stratejileri geliştirebilmek açısından da rol üstleniyor. Felaketlerin belgelenmesi ve dilde üretilen anlatılar önemli; ancak mekânsal stratejilerin de bu sürece eşlik etmesi gerekiyor. Kamusal alanda anı mekânları ve anıtlar, tarihsel olayların hafızasını canlı tutmak için önemli bir işleve sahip. Burada Pierre Nora'nın "Lieux de mémoire" kavramına referans verebiliriz. Ancak bizim yıkım sonrası iyileşebilmek ve dirençli bir toplum olabilmek için daha fazlasına, nitelikli mekânsal çevrelere ve onların sürekliliğine acil olarak ihtiyacımız var.

Şu anda ülkenin her yerinde depremler olmaya devam ediyor ya da yenileri bekleniyor. Bunlara başka çevresel felaketler de ekleniyor. Yıkım ve sonrasında yeniden inşa, maalesef sıklıkla gündemimizde. Ulaş Sunata bunu "apokaliptik bir deprem kavrayışı" olarak tanımlıyor. İlk sorumu kendisine yöneltmek istiyorum. Yakın zamanda çıkan kitabınızda diyorsunuz ki: "Afetler eğer felaketlere dönüşüyorsa, sosyal değişime yol açması beklenen toplumsal olaylar olarak değerlendirilir." Depremi sadece bir doğal olay değil, faili insan olan büyük bir sosyal olay olarak tanımlıyorsunuz. Ayrıca afetlerin tarihsel olarak farklı toplumlarda yol açtığı ya da açmadığı dönüştürücü etkileri tartışıyorsunuz. Türkiye'de depremin hâlâ büyük yıkımlara yol açan bir doğal ve toplumsal olay olmasında toplumsal hafızanın rolünü açıklar mısınız?

Göksun Akyürek Altürk, Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Ulaş Sunata, Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Sertaç Erten, Doç. Dr., Kentsel tasarımcı, Bartı Mimarlık eş kurucusu

A. Güliz Bilgin Altınöz, Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Murat Şahin, Mimar, PDG Mimarlar eş kurucusu

Ulaş Sunata: 1999 depreminin hemen ardından bölgeye gitmiştim ve ODTÜ’de olduğum o dönemde bir sosyolojik araştırma yapılmaya başlanmıştı; fakat 1999 bir milat olamadı. 1999 depreminin iki alanda önemli etkisi oldu: (1) psikoloji alanında bireysel travmaya, travma sonrası stres bozukluklarına, deprem korkusuna ilişkin ciddi çalışmalar yürütüldü; (2) sivil toplum alanında çok büyük adımlar atıldı.

6 Şubat depremleri tüm Türkiye’de çok büyük bir ulusal etki yarattı. Ben de çok etkilendim. Aslında Hataylı olmasam da Hatay doğumluyum. Doğduğum hastane ve birçok tanıdığının evi yıkıldı, hayatını kaybedenler oldu. 2023 daha büyük bir dönüm noktası olabilir mi, diye düşündüm. Sosyoloji camiasının bu konuya daha fazla eğilebileceğini düşünerek, belki bu sefer de sosyoloji alanında bir atılım olabilir diye yola çıktım. Depremden bir hafta sonra attığım bir tweet’te “deprem doğal bir olaydır; fakat bizim için kolektif bir travmadır” diye yazmışım. Bu tweet çok büyük bir etkileşim aldı. Bunun üzerine yeni akademik bilgi üretimi ve kamusal fayda yaratacak bir zemin oluşturmaya çalıştım. Tek başıma değil, bu alanda katkısı olan isimleri bir araya toplayarak on haftalık bir kolokyum oluşturdum. Sosyologların yanı sıra mimarlık, şehir planlama, inşaat mühendisliği kamu yönetimi, siyaset bilimi alanından kişiler, haberciler, iletişimciler de olmalıydı. Afet sonrası ilkyardım ve kurtarma çalışmalarının etiği, deprem sonrası yaşanan iç göç, yaşanabilir kentler gibi pek çok konu ortaya çıktı. Çoğu akademik olmak üzere 700’den fazla başvuru oldu, sadece 70’ini kabul edebildik. Çok zengin bir içerik

oluşturdu. Öğrenci asistanlarımız da bu konuşmaları deşifre ettiler, deşifreler üzerinden belli kitap bölümleri tasarladım, yazarlarla son haline getirip ardından derleyerek “Afetin Sosyal İnşası: Türkiye’nin Deprem Sosyolojisi” kitabını ortaya çıkardık. Bazı üniversitelerde afet sosyolojisi üzerine dersler olur ama genellikle literatürü yabancı kaynaklıdır. Oysa Türkiye’de de çok önemli bir afet gerçeği var, o da deprem! Böylece bu kitap da bir kaynak eser oldu.

Depremi üç sac ayağı var: insan, yer ve yapı. Biz nedense hep yer’e kilitlendik: yer nasıl sallanıyor, ne zaman sallanacak, nerede sallanacak? Tüm ekranlarda jeologlar, yer bilimcileri var. Onları dinleyerek depremi anladığımızı düşünüyoruz. Halbuki diğer iki ayak yapı ve insan. İnşaat mühendisleri, mimarlar, şehir plancıları çok kritik ama insan tarafını da mutlaka düşünmeliyiz. Çünkü bu işin faili, insan. Almancada afet ile felaket aynı kelime (Katastrophe) ile ifade ediliyor; yani bir felaket varsa o afetdir. Bu bir sistemin çöküşüdür. İnsanın yaptığı ve/veya içinde olduğu yapı çöküyor olabilir. Kolektif bir travma yaşamamıza rağmen bunu hafızaya günah keçileri ile yerleştiriyoruz ve hesabı kapatıyoruz, ders çıkartmıyoruz, hayatlarımızı değiştirmiyoruz. Örneğin, bir müteahhidi hedefliyor hafıza. Halbuki, sadece bir demir ustasına ya da onun aklını çelene mal edebileceğimiz bir şey de değil bu. Topluca sorumluluk almamız gerekli. İmar affı yasasını yapan da var, onun uygulamasını yapan ve hatta ekonomik olarak derdi olan vatandaş da. Bu kolektif bir yaratım süreci.

Hafızamızı nasıl şekillendiriyoruz? Bu biraz karmaşık bir soru. Genel olarak unutmamayı seven, unutmaya

meyletilen bir kültürümüz var. Deprem coğrafyası olan ülkemizde hâlâ bir deprem müzesinin, bir deprem anıtının olmaması şaşırtıcı. Depremle ilgili kült bir filmin, edebi bir eserin olmaması, sanatsal bir yapı yaratılamaması tuhaf. Dizi sektörünün bu kadar büyük olduğu Türkiye’de neden bir dizide bile bir deprem sahnesi olmaz? Unutmak iyileşmek değildir, üstünü kapatmaktır. Kişinin psikolojik olarak iyileşmesi için bazı şeyleri unutmaya ihtiyacı olabilir; fakat toplumda böyle değil. Eğer sosyal bir değişim ihtiyacı içindeysenki öyleyiz-, bu ancak hatırlamakla mümkün. Unutmamak, ders çıkarmak için, hatırlamak. Hatırlamak için de önce mekân hafızasını yeniden inşa etmeliyiz. Yoksa bu dijital çağda sadece haberlerde gösterilen bazı yıkım sahneleri aklımızda kalacak. Bu bağlamda tasarımcıların kenti yönlendirmeleri gerektiğini düşünüyorum. Bunun örneklerini Japonya’da, Meksika’da, Çin’de çeşitli anma mekânları ve ritüellerde görebiliriz.

Bir diğer konu, bu depremin bir adının olmaması. Herkes başka bir şey demeye çalışıyor: 6 Şubat Depremi, Kahramanmaraş Depremi, 2023 Depremi. Dünyada Türkiye-Suriye Depremi diye de geçiyor. Oysa hafıza için bir isim koymak önemli. İsmi bile olmayınca unutmaya daha çok meylediyoruz. 1999 depremi için de benzer bir sorun var. Kültürel olarak nasıl yaşayacağımızı, yaşam stilimizin ne olacağına dair bir yol haritası çiziyoruz. İçinde değerlerimiz, inançlarımız, her şey var. Bu yaşamın bir tasarımını yapıyoruz, sosyolojide “kültür” diyoruz buna. Bizim kültürümüzün içi o kadar çok sıkıntı ve acı ile donalı, mağduriyetle dolu ki, hiçbirini hatırlamaya yönelemiyoruz.

Zamanla, bu olayların hiçbirini önemsememeye başlıyoruz. Bütün bu travmalar yarın da tekrarlanabilir. Bir gün pandemi olur, öbür gün deprem, ekonomik kriz. Yaşadığımız Orta Doğu ikliminde yaşadığımız her olay olağanüstü, maalesef belki de bunların arasından birini seçip ona afet deyip onun üzerine gitmek mümkün olmuyor. Fakat buna bir son vermeli, konuya -ki konumuz deprem- odaklanıp sosyal bir değişim yaratmamız ve depremlerin afete dönüşmesinin önüne geçmemiz lazım.

G.A.A.: Kapsamlı bir giriş oldu, çok teşekkürler. Buradan sözü Sertaç Erten'e bırakayım. Kentsel tasarımcı kimliğinize ek olarak, kentsel mekânı mimari ölçeğe inerek düşünebilen bir mesleki perspektifiniz ve deneyiminiz var. Daha önce farklı ölçeklerde hafıza mekânları tasarladınız. Afetlerin toplumsal hafızadaki yeri ve etkisi ise toplumsal dinamiklerle yakından ilişkili, karmaşık bir süreç. Dünyadan ve Türkiye'den farklı örneklerle kentsel yıkım ve hafıza arasında bir bağ kurarak karşılaştırma yapabilir misiniz?

Sertaç Erten: 2000-2018 yılları arasında ekibimizle birçok yarışmaya katıldık. Yaptığımız projelerin çoğunda anma alanlarını, anıt parkları ve hafıza mekânlarını konu edindik. Belli bir dönem yarışma açan yerel ve merkezi yönetimler tarafından sevilen bir konuydu bu. Bizim katıldıklarımız arasında en öne çıkanlar 2014 ve 2017 yıllarındaki Gelibolu yarışmaları (2014 yılında birincilik ödülü aldığımız Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Odak Alanları Fikir Projesi Yarışması ve 2017 yılında da beşincilik ödülü aldığımız Gelibolu Tarihi Alanı - Yeni Şehitlik Tasarımları Fikir Projesi Yarışması). 2014'teki yarışmanın konusu, mevcut şehitliklerin ve anma alanlarının rehabilitasyonu idi. Tabyalar gibi savunma mekanları, Abide gibi anma alanları, ayrıca Kilitbahir ve Conkbayırı gibi önemli

çarşıma noktalarında ziyaret alanları vardı. 2017'dekinde ise tüm Gelibolu Yarımadası'nın savaş coğrafyasında henüz sadece arkeolojik kazılarla ortaya çıkmış ve herhangi bir mekânsal düzenlemesi olmayan 18 odak alanda anma mekânları konu edilmişti. Bunun dışında, 2008 yılında katıldığımız Sarıkamış Harekâtı Anma Alanları Fikir Yarışması'nın konusu bu sefer zafer değil yenilgiydi. Türkiye'de kültürel olarak-belki de ulus devletin inşasıyla gelişen- anma mekânları genellikle geleneksel ve insan ölçeğini aşan, toplanıp dağılma zamansallığı üzerine kurulu, büyük bir anıt etrafında kurulan bir meydan düzenlemesinden ibarettir. Temel fikir olarak yititliği ya da kahramanlığı odağına alır. Fakat malum, Sarıkamış harekâtında yanlış bir askeri karar dolayısıyla çok sayıda insan hayatını kaybetmiş. Biz bu olayı bir kahramanlıkla anmak yerine insan ölçeğine daha yakın olacak şekilde anımsatma mekânlarına dönüştürdük. Çokluk, yalnızlık, hüznün, ölüm gibi kavramlar üzerine bir plastik inşa etmeye yol açtı bu düşünceler. Bu yarışmalar boyunca ve sonrasındaki proje süreçlerimizde hafıza mekânları/ anma alanları konusunda iki önemli nokta ortaya çıktı: (1) "yerin ruhu" (genius loci) kavramı, yani her toprağın bir isteği, her yerin kendine özgü bir ruhu vardır. O nedenle bu toprakların, bu coğrafyanın "aşırı-tasarım" tuzağına düşmeden istekleri dinlenmeli, ziyaretçilere "yer"in kendisi anlatılmalı.; (2) "mesafelenme", yani tasarımcıların/mimarların her problemi çözme refleksine ve aşırı tasarıma karşı mesafe koymaları gereklidir. Savaş-barış, varlık-yokluk, ölüm-yaşam gibi kavramlar hep ikili halleriyle var olurlar. Fakat birinin kutsanması, diğerini unutturabiliyor. Mekân organizasyonunda da bu böyle. Bu nedenle birini seçip anmak yerine bu ikilikleri karşılıklı varlık sebebi olarak görüp, birbirini besleyen bir dünya yaratmaya gayret ettik.

Deprem bölgesinde bugün insan odaklı değil, inşaat odaklı bir anlayış var maalesef. Sahada yerel yönetim, merkezi yönetim, sivil toplum, herkes canla başla çalışırken bir karar alıcı/ asıl kullanıcı/sahiplenici olarak insan yok. Bu derece derin bir acıyı anma ve anımsatmaya dair henüz bir çaba ve bunu düşünmeye zaman da yok. Hafıza mekânlarında bireysel okumalara izin vermek önemlidir. Diğer türlü bir anıt, onun etrafında tören alanı ve bayrak gibi bir paket tasarımıyla belirli bir anlayış dikte ediliyor. Örneğin Berlin'deki Holokost Anıtı içinde kaybolduğunuz, kendi gölgenizi gördüğünüz, kendi sesinizi duyduğunuz mekânlardır. Bahsettiğim mesafelenmeyi görebileceğimiz bir örnek benim açımdan.

G.A.A.: Her şeyi tariflemekten öznel bir alan bırakarak deneyim oluşuyor ve çoğalıyor, değil mi?

S.E.: Evet. Örneğin Sarıkamış'ta klasik bir meydan veya büyük bir dikit heykel yapmak yerine on binlerce askeri anlatan insan ölçeğine yakın plastikler koymuştuk, arkasında da bir karanfil duvarı vardı. Siz o karanfil duvarında yürürken kendi gölgeniz, askerleri temsil eden plastiğin gölgesiyle karışıp duvara düşüyordu. Dolayısıyla herkesin kendi toplumsal hafızasını bireysel dünyasında inşa etmesinin önü açılmış oluyordu. Devlet eliyle biçimlendirilmiş bir hafızanın yerine bunun çeşitlenmesi kıymetliydi.

Sorunun kentsel yıkım ve hafıza kısmına gelecek olursak: Kentsel yıkımlar her zaman savaşlar ve afetlerle olmuyor. Planlama yoluyla da büyük ölçekli yıkımlar ve yeniden inşalar söz konusu. Paris'te Haussmann'ın açtığı ve eski mahalleleri tamamen parçalayan bulvarlar ve Viyana'da Ringstrasse yani tarihi çekirdek etrafı ring yolu, bildiğimiz örnekler. Bunlar, kentin simasını değiştiren icraatlar. Toplumsal hafıza

ve kentsel kimlik de zaman içinde bunlarla birlikte oluşuyor. İstanbul da çok depremler, yangınlar yaşamış. Özellikle 1865'te Hocapaşa yangınında Eminönü'nden Unkapanı'na çok büyük bir alan yok olmuş ve tüm bölge yeni baştan imar edilmiş. Çemberlitaş'a gittiğinizde yarısı kesik bir kubbe görürsünüz; çünkü bir imar hareketiyle, Divan yolu açılırken yarılmıştır. Çemberlitaş Hamamı ise o şekliyle kalmış, kullanımı sürdürülmüş bir yapı. Hepsi bir bütün halinde kentsel hafızayı oluşturuyor.

Tarih boyunca sayısız afet yaşanmış, kentler sürekli yeniden inşa edilmiş ve kentsel hafıza da farklı biçimlerle yaşamış. Ama şimdiki tartışma konumuzun ölçeği çok büyük. Örneğin Hatay'ın kültürel miras alanı neredeyse tamamen yok olmuş. Kent merkezi tamamen yıkılmış. Kentleri yeniden inşa ederken tek başına inşaatın veya tasarımın hafızayı kuramayacağından eminim. Hafıza konusu da çok boyutlu ele alınmalı. Burada toplumsal katmanlar önemli. Hatay özelinde bu açıdan en büyük sorun, nüfusun çok büyük kısmının göç etmiş olması ve yeniden inşa sürecine katılamaması, tarihi alanlarına sahip çıkamaması.

G.A.A: Şimdi sözü Güliz Hoca'ya bırakayım. Deneyimli bir koruma uzmanı olarak kültürel miras kavramının toplumsal ve siyasal etkiler, kamusal alandaki görünürlük ve toplumsal katılımı yakından ilişkili olduğunu söylüyorsunuz. Ortak hafıza da benzer şekilde toplumsal katılımı ilişkili çoğul bir pratik. Kamusal mekân ortak hafızayı barındıran, bazen tetikleyen en önemli mekânsal unsur. Türkiye'de sizce miras ve koruma kavrayışında afetlerin ve yıkımların nasıl bir rolü var? Tarihsel bağlamın zengin olduğu alanlarda, ki ülkenin tamamı aslında böyle, afetler ve yıkımlar nasıl ele alınabilir? Dünyadan ve Türkiye'den önemli bulduğunuz örnekler var mı?

A. Güliz Bilgin Altınöz: Kültürel miras sadece geçmişe ait değildir; zaman içinde bazı değişimlere uğrasa da, bugün içinde yaşadığımız "yer" in her daim var olan bir bileşeni, yaşamın önemli bir parçasıdır.

Kültürel mirasın merkezinde insan ve yaşam vardır. Miras yapı ve alanları sadece fiziksel varlıklar değildir; insanla birlikte anlam ve değer kazanır, yaşar. İnsanın miras alanıyla bağına güçlendiren en önemli unsurlardan biri olan "anı" sosyal ve fiziksel çevreyle birlikte oluşur ve hatırlanır (Halbwachs, 1950). Anıların mekândaki izlerinin ve hafızalardaki yerinin devamlılığı, yer ve insan arasındaki diyalogu canlı tutar; insanda o yere dair aidiyet ve sahiplik duygularının oluşumunu sağlar. İnsan-yer-zaman arasında bir köprü oluşturan anı; değişen nesiller arasında mekâna dair aktarılan bir deneyim olarak varlığını devam ettirir (Usta ve Bilgin Altınöz, 2017, s.131). Hayden (1997) mekânı "deneyimler deposu" olarak tanımlar ve mekânın hatırlatıcı görsel kodlara sahip olduğunu vurgular. Tam da bu nedenle, zaman içindeki kültürel ve mekânsal sürekliliğin en önemli görsel kodları ve fiziki varlıkları olarak kültürel miras niteliğindeki yapı ve alanlar "hafıza mekanları" olarak insanın yerle ve geçmişle bağına, deneyimlerini ve anılarını canlı tutar; deneyimlerin aktarımında ve insan-yer-zaman ilişkisinin sürekliliğinde önemli bir rol oynar.

Depremler gibi büyük afetler insan-yaşam-mekân arasındaki ilişkiyi ve dengeyi bozar. Kültürel miras niteliğindeki yapı ve alanlar da bundan doğrudan etkilenir. İnsanların her zaman var olacağını düşündüğü mekânlarla birlikte kültürel miras da bir anda dağılıp gider. Canların kaybı kadar miras alanlarının kaybı da insanları ciddi şekilde etkiler.

Afet sonrası iyileşme sürecinde insanın yere aidiyetini devam ettirmek ve toplumsal hafızanın sürekliliğini

sağlamakta kültürel miras yapı ve alanlarının önemli rolü vardır. Bu doğrultuda dünyada yaşanan yıkıcı afetler sonrasında kültürel mirasa yönelik başarılı / başarısız sonuçlanmış farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Yıkılan yapıların elde olan veriler doğrultusunda bire bir yeniden inşası yani "rekonstrüksiyonu" benimsenmiş olan yaklaşımlardan biridir. Bu tür afetler sonrasında insanlar çoğu kez afeti hiç yaşamamış olma, onun mekândaki izlerini silme, kaybettikleri yapılara ve alanlara yeniden sahip olma isteği taşırlar. Bu nedenle, her ne kadar koruma bilim alanında, kültürel mirasın gerçekliğini / özgünlüğünü yitirmesiyle ve "sahte" tarihi yapı ve alanların üretimiyle sonuçlanan bu yaklaşıma olumlu bakılmasa da, rekonstrüksiyon büyük afetler sonrasında toplum için önemli mekânsal referansların kaybının yaşattığı psikolojik travmayla baş etmenin bir yolu olarak kabul görmüştür. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda büyük oranda yıkılan Varşova kenti savaş sonrasında tamamen yeniden inşa edilmiş, hatta sonrasında savaş sonrası rekonstrüksiyonun başarılı bir örneği olarak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir.

Diğer bir yaklaşım ise, afet sonrası alan yeniden yapılırken, afetin yıkıcı etkisini her zaman hatırlamak üzere bazı fiziksel izleri ve görsel kodları mekânda bırakmaktır. Berlin'deki Kaiser Wilhelm Kilisesi'nin savaş sonrasında hasarlı haliyle "Kaiser Wilhelm Anıt Kilisesi" olarak korunması; ya da Hiroşima'da atom bombasının yıkıcı etkisini toplumsal ve mekânsal hafızada canlı tutmak üzere, Hiroşima Valilik Ticari Sergi Salonu yapısının savaş sonrasında tüm hasarıyla birlikte dondurularak "Atom Bombası Kubbesi - Hiroşima Barış Anıtı" olarak anıtsallaştırılması bu yaklaşımın örnekleridir.

Bazen afet sonrasında bir yerleşimin tamamen yeni bir yere taşındığı;

terkedilen yerleşimin ise “afet hafıza mekânı” olarak tüm hasarlarıyla birlikte tutulduğu örnekler de vardır. İtalya’da 1968 yılında yaşanan Belice depremi sonrasında Poggioreale’deki yerleşim başka bir yere taşınmış, kent afetin tüm hasarı ve izleriyle hafıza mekânı olarak korunmuştur. Türkiye’de de 1971 Burdur depremi sonrasında boşaltılan Yazıköy ve Yarıköy, fay hattının ve depremin yarattığı tüm hasarların izlenebileceği “deprem köyü” olarak tutulmuştur. Var olan bir yapıyı anıtsallaştırmak yerine, yıkımın izlerini yeni tasarımın parçası haline getirerek de toplumsal ve mekânsal hafızada sürekliliği sağlanabilir. Amateur Architecture Studio tarafından Çin’de hızlı kentleşme nedeniyle yıkılan kırsal alanlardan çıkan “enkaz” bu yapının mimarisinin bütüncül bir parçası olarak tasarlanan Ningbo Tarih Müzesi bu yaklaşımın bir örneğidir.

Afetin yarattığı boşluğu mekânda koruyarak yıkımı hatırlatmak da bir başka yaklaşımdır. II. Dünya Savaşı sırasında Berlin’de Gestapo Merkezi olarak kullanılan Prinz Albrecht Palais’ın boşluğunu koruyarak tasarlanan “Terör Topografyası Müzesi” bunun bir örneğidir.

Özellikle yıkımın çok olduğu durumlarda, enkazın ne olacağı da önemli bir konudur. II. Dünya savaşı sonrasında Almanya’daki büyük kentlerden çıkan moloz miktarı o kadar büyük olmuştur ki, “schuttberg -enkaz tepeleri” olarak adlandırılan ve bugün kentin kamusal alanlarına dahil edilmiş olan yapay tepecikler oluşturulmuştur. Münih’teki Olympiapark ve Berlin’deki Volkspark bunun örnekleridir. Bu durumda enkaz anlamından uzaklaşsa ve afetle ilişkisi zamanla unutulsa da, toplumsal hafızanın önemli mekanları olarak kamusal açık alanların parçası olarak kentsel peyzajda fiziksel varlığını devam ettirmektedir.

Afet sonrasında yürütülen çalışmalara bakıldığında, kimisinde Türkiye’de olduğu gibi enkazın çok hızlı kaldırılıp yeniden yapılanma sürecinin başlatıldığı; kimisindeyse süreç çok hassas ve yavaş bir şekilde yürütülürken orada yaşayan insanların mekânla bağının sürekliliğini sağlamak üzere kentliyi bir arada tutacak toplumsal işlevleri olan kalıcı ya da geçici yeni mekânların üretildiği görülür. İtalya’nın L’Aquila kentinde yaşanan depremin ardından miras yapılarına ve alanlarına müdahale süreci hassas bir şekilde yürütülürken; kentliyi sanat aracılığıyla bir arada tutmak ve toplumsal iyileşmeye katkı sağlamak üzere Renzo Piano tarafından tasarlanan ahşap oditoryum inşa edilmiştir. İtalya’da yaşanan Amatrice depreminden sonra da sosyal hayatı canlandırmak için Renzo Piano ve Stefano Boeri’nin tasarımı olan “gıda köyleri” aracılığıyla yemek kültürünün çok önemli olduğu bu bölgede sosyal bağlar canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Bunlar gibi daha birçok örnek sıralanabilir. Sonuçta farklı yaklaşımlar benimsense de, amaç toplumsal hafızada önemli bir yeri olan kültürel mirası koruyarak ve iyileştirerek deprem sonrası insan-yaşam-mekân arasındaki ilişkiyi devam ettirmek; toplumsal, mekânsal ve ekonomik iyileşme sürecini desteklemektir. Bu noktada, koruma karar verme ve müdahale süreci ne kadar yerel halkın katılımıyla, bilimsel ve hassas bir şekilde yürütülürse, sonucun o kadar başarılı olduğu görülmektedir.

G.A.A.: Evet, mirasın insansız olamayacağını ve en büyük riskin bölgedeki insanların kaybedilmesi olduğunu söylüyorsunuz. Şimdi Murat Bey’e geçelim. Murat Şahin PDG Mimarlar olarak İstanbul Büyükşehir

Belediyesi (İBB) Hatay Geçici Yaşam Merkezi’ni KIPTAŞ koordinatörlüğünde gerçekleştirdi. Bu yerleşim, dört-altı yıl boyunca kullanılacak bir geçici barınma alanı. Daha önce 2017 yılında bir yarışma için hazırladıkları 7 İklim 7 Bölge projesinde de benzer bir yaklaşımları olmuş. İnsanın zaman içinde ördüğü derin hafızaya dayanan bir mimari tasarım arayışı var. Bu deneyimlere dayanarak yeniden inşa süreçlerinde ortak hafızanın rolü mimari tasarım içinde sizce nasıl yorumlanabilir?

Murat Şahin: 7 İklim 7 Bölge TOKİ’nin açtığı bir yarışmaydı (7 İklim 7 Bölge – Mahalle Ulusal Mimari ve Kentsel Tasarım Fikir Yarışması 2017, İkinci Mansiyon ödülü). Her bölgede bir alan belirlenmişti. Akdeniz Bölgesi’nde Hatay, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Mardin seçilmişti. Mimarlar için tasarım verisi olarak yerellik konusunu sorgulayabileceğimiz en heyecanlı iki yer bunlardı. Fakat Hatay’ı seçenler Mardin’i seçenlerin neredeyse iki katıydı. Bunda Hatay’ın medeniyetler şehri olması ve hafızaya yakınlığı etkili oldu bence. Yine TOKİ bir tasarım derdine düşerek İstanbul’da Kayabaşı bölgesi için de bir yarışma açmıştı (Konut Tasarımı Ulusal Mimari Fikir Proje Yarışması, 2009). Neden? Çünkü TOKİ, gözümüzü kapayıp Anadolu’nun herhangi bir yerine giderken şehrin içine girmeden gördüğünüz, bir tepecikğin yanında, aynı tipoloji ve görsel imgeye sahip konutların üreticisi. Zihnimize böyle kazındı ve bunu kırmak istiyorlardı diye düşünüyorum. Bu yarışma sürecinde de-iyi taraftan bakmaya meyilli mimarlar olarak-, tasarımı da konu edebilir miyiz kaygısı yaşadıklarını düşünüyorum.

Ev yani konut konusu önemli. Hepimizin en fazla deneyimlediği

mekân, ev. Tasarım konusu olarak da bence en zor konu; çünkü insanların yaşam biçimine karar veriyorsunuz. Son dönemde de gayrimenkul sektörünün 1+1, 2+1, 3+1 gibi tanımlarıyla, metrekaresiyle sınırlandırılan bir anlayış var. Bu bize kentlerde aynışmayı getiriyor. Hepimiz aslında aynı hayatın başka yansımalarını görmeye başlıyoruz. Başka bir eve girdiğimizde, "aa senin evin benimkine benziyormuş", "senin salon daha büyükmüş" gibi tanımlar yapıldığını görüyoruz. Bu nedenle ev konusunun okullarda da önemsenmesi gerektiğini düşünüyorum. Mimarlık eğitimimiz boyunca müzeler, kültür merkezleri tasarladık ama 'ev' yani konut hep bir kenarda kaldı.

Yaşam hakkı ile birlikte barınma ihtiyacı ve bunun tasarımdaki karşılığı konusuna gelmek istiyorum. Nasıl Türkiye genelinde TOKİ konut yapıyorsa, İBB de KİPTAŞ ile bunu yapıyor. Bizim de KİPTAŞ ile sosyal konut, kentsel dönüşüm ve yerel mimarlık konusunda deneyimimiz oldu. Bu süreçteki en önemli çıkarımım, artık gated community (kapalı site)'lerin yapılmaması. Bu bence kent için çok önemliydi. Yani sosyal konutların kamu eliyle yapılması mümkündür. Biz de bu süreçte barınma hakkının yanı sıra tasarım hakkının da olması gerektiğini savunduk. Çünkü tip projeyi de yapsa, tasarım için bir süre de harcarsa mimar aynı bedeli alıyor. Dolayısıyla konu, "tasarım bunun neresinde?" olmalı.

Diğer yandan oraya ait olma yani yerellik sorgusuna gelirsek; Ben babamın görevi nedeniyle Anadolu'nun pek çok şehrini gezdim. Bugün meslek hayatımda o zaman farkına varmadıklarımın yansımalarını görüyorum. Örneğin KİPTAŞ ile Mihmandar Konutları projesini Hacıbektaş, Nevşehir'de yaptık. Orada Hacıbektaş Türbesi'ndeki avlu, merdiven, eyvan, dam gibi mekânsal parçaları göz önünde bulundurarak bir tasarım yaptık. Aslında bu, mimarlık tarihindeki mekân kavramı üzerine Anadolu'daki örnekleri günümüze entegre etme ve mekânsal hafızayı bugüne taşıma çabasıydı. Çünkü Anadolu biziz. Bunu tasarım içinde nasıl var ederiz diye hep konuştuk. Bu projenin sunuşunu Erdal Erzincan'ın sazından Ağıt isimli türküyle yaptım. Tasarım süreci boyunca sürekli bu

türküyü dinlemişim. Hafıza dediğimiz şey müzikle de, tatla da, kokuyla da, mekanla da bize geliyor. Anadolu temalı programlarda geziliyor, lezzet tadımları yapılıyor, tarihi mekanlar görülüyor. Bunları birleştirecek unsur mimarlık. Az önce yer-yapı-insan denkleminde söz edildi. "Bir yere ait olma" hissi bizim için çok önemli bir veri. Çünkü bir yere ait hissetmezseniz, orada yaşamınızı sürdürmek istemezsiniz. Örneğin Hataylıların artık bu aitik hissinin kaybetmeye başladığını anlıyorum. Oraya ait hissetmesi oraya ilişkin anılarıyla oluyor. Mekânın hafızaya kayıt almada çok büyük etkisi var. Bir anıyı anlatırken önce nerede olduğunuzu hatırlarsınız. Mekânı doğru organize etmek mimarlığın görevi. Biz de Anadolu'nun çok kültürlü tarafını unutmamaya çalışıyoruz.

G.A.A.: Evet, aslında İstanbul'da da o avludan, bahçeden kopmamız gerekmiyor; sorun bizim kent kavrayışımızda. Deprem bölgesine dönelim yeniden. İnsanlar yaşadıkları büyük kayıplara rağmen hayata tutunmaya çalışıyorlar. Bütün katılımcılarımızın deprem bölgesiyle ilişkisi ve deneyimi var. Kendi mesleki perspektifinizden bakarak ne yapılabilir dersiniz? Ulaş Hocam, sizce nasıl bir yeniden inşa süreci olabilir, neleri canlı tutmalı, neleri unutmamız gerekir?

U.S.: Yeniden inşa sürecinin depremin hemen akabinde, çok hızlı başlaması çok rahatsız ediciydi. Az önce sac ayaklarını sayarken yer-insan-yapı demiştik. Daha insanın iyileşmesi mümkün değilken yapılar iyileştirilmeye çalışıldı. Böyle olunca denklem bozuldu. Dediğim gibi bunun bir sosyal olaya dönüşmesi sosyal değişimle mümkün. Mevcudun yeniden kurulması gerekiyor tabii ki ama değişimi sembolize edecek şeylere de ihtiyacımız var. O yüzden bunu iyileşme olarak tanımlamak istemiyorum. Yani insanın iyileşmemesinin belki de doğru olduğu bir yerdeyiz. Az önce Güliz Hoca "iyi değiliz" dediklerini söyledi ya, iyi olmamaları belki de iyi. Neden; çünkü normalde bu, çünkü iyileşecek bir durum yok ortada. Çok ciddi kayıplar var, hiçbir şey değişmiyor ve yeniden aynı deprem yaşandığında aynı şekilde yıkılabilecek bir ortam yaratılacak.

Bütün bu kaosu, iyileşmeye izin vermemelerinden kaynaklandığını da düşünüyorum. Bireysel iyileşmeden bahsetmiyorum, uzmanlığım gereği daha sosyal bir boyuttan söz ediyorum. Diyoruz ya, insan ile yer arasındaki bağ koptu, işte bu ait olma mevzu. Hatay örneğinde insanlar İstanbul'a, Mersin'e, Ankara'ya göç etti. Burada İstanbul'da Hatay'ın diasporası, hep birlikte varız. Buradan kısmen geri dönüşler olacaktır tabii.

Güliz Hoca'nın örneğini verdiği Burdur'daki deprem köyünü bilmiyordum, çok teşekkür ederim. Çok ilginç bir örnekmiş ama işte ancak oraya özel olarak giderseniz görebileceğiniz bir örnek bu. Hayatın içinde değilmiş gibi anlıyorum. Oysa ben tam tersi, tesadüfen, başka bir iş yaparken depremi anımsatacak bir şey arıyorum. Örneğin Hatay'daki depremin travmasını İstanbul'da yaşatmak lazım. Depremin geçmişte yaşandığını da biliyoruz, gelecekte yaşanacağını da biliyoruz. O yüzden Kıbrıslı sporcu çocukların kaybını illa o otelde (İşias Otel, Adıyaman) değil, belki başka yerlere taşımamız gerekir. Evet, orayı da boş bırakmamak lazım ama örneğin burada, İstanbul'da da aynı şeyin yaşanabileceğini hatırlatmak üzere taşımamız gerekir.

Yeteri kadar bir sosyal değişim yaşamıyoruz. Bunun içinde sadece bireyin iyileşmesi, bireyin yine rekonstrüksiyon ile eskiyi görme isteği, nostalji iyi ama orada iyi olan ne varsa, bu kâbusu, bu afeti yaratan da geçmişteki o dinamik. O yüzden o dinamiği mimarın biraz daha dönüştürmesi, farkındalığı artıracak işlerle öne çıkarması gerektiğini düşünüyorum, ki mekanla kurduğumuz ilişki farklılaşsın. Yani yeri mekâna çeviren insan ve yapıya-ki yapıyı yapan da insansa- bu yapının bizi yeniden dönüştürmesi lazım. Çünkü maalesef bizim şimdiye kadar bildiğimiz sistem işlemiyor. Buradan bu eski sistemin hatasını göstererek çıkabiliriz diye düşünüyorum.

Gündelik hayatta depremi hatırlayabileceğimiz şeylerle karşılaşmamız gerekiyor. Gün içinde yaşanacağını bildiğimiz gerçekle yüzleştirmeliyiz. Hatırlarsanız 2023'te İstanbul'da 5,1 şiddetinde bir deprem yaşandı ve bizi 1999 depremine

götürdü. Demek istediğim, hafızamız böyle bir depremle canlanmamalı. Hafızamızı canlandırmak için başka şeylere ihtiyacımız var, ki deprem olmadan bir aksiyon alınabilsin.

G.A.A.: Evet, dönüşüm eskiyi yüceltmekle ilişkilenmemeli. Sertaç'ın bahsettiği Hocapaşa yangını, sorunlu bir kenti dönüştürmek için bir fırsat olmuş ama bunun için önce sorunu ve sebeplerini iyi tespit etmek gerekiyor. Dönüşümü nasıl hayal ettiğimiz çok önemli. Bir an önce eskiye dönmek mi-ki çok problemli bir eski-? Değilse "yeni" nasıl olacak? Sertaç'a döneyim. Kentleri sadece "sağlam yapı" depoları/yığınları olmaktan nasıl çıkarırız?

S.E.: Afetler sonrasında kentsel mekân üretimimizi değiştiren genelde iki konu başlığı oluyor. Birincisi, yapı malzemelerinin değişimi veya yönetmeliklerle yapı yapma kurallarının elden geçirilmesi, yani daha sağlam yapıların yapılmasının sağlanması; örneğin 19. yüzyıl İstanbul yangınları öncesinde ahşap malzeme kullanılırken yangınlar sonrasında kargir yapılara geçiliyor. İkincisi ise şehircilikte morfoloji dediğimiz yapı-boşluk, yükseklik-yoğunluk ilişkileri, sokak düzenleri. Yıkılan veya yok olan mahallelere yeni bir yapı düzeni getirilmesi. Afet yönetimi alanında literatürde Build Back Better (BBB) olarak geçen bir kavram vardır, yıkımdan sonra daha iyisini inşa etmenin fırsatı da doğar. Bu sadece mimari tasarımın kalitesiyle olmaz elbette; sokak düzeni, altyapı sistemleri, açık alanlar gibi birçok konu var. Antakya ve Defne gibi büyük hasar görmüş alanlarda iyileştirme aşaması hiç olmadan hemen yeniden inşaya atlandı. Dünya çapında gördüğümüz örneklerde geçici barınma alanları, birinci basamak sağlık sistemleri, haberleşme, elektrik altyapıları kuruluyor ve bu geçici sistem 18-24 ay boyunca işletiliyor. Japonya gibi bazı ülkeler ise bu süreyi daha uzun, yaklaşık beş yıl, tutup bütüncül planlama çalışmalarını yapıyor. Ve kentsel mekân üretimini nasıl daha iyi yaparız üzerine uzun çalışmalar gerçekleşiyor. Türkiye'de ise acil müdahale olarak tanımlanan 90 günlük

bir süreden hemen sonra başlayan bir inşaat faaliyetine tanıklık ettik. Ve bu hız, daha iyiyi mi inşa ediyoruz, yoksa sağlam yapı depoları mı yaratıyoruz sorusunu bize sordurtuyor.

Aralık ayında bir araştırma projesi vesilesiyle gittiğimde gördüğüm kadarıyla, deprem bölgesinde şu an dört farklı yeniden inşa süreci devam ediyor: (1) Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının eliyle yapılan ve hasar gören / yıkılan kent merkezlerinde gerçekleştirilen rezerv alan uygulamaları. Bu alanlarda, plan yapma yetkisi yerel yönetimlerden Bakanlığa geçmiş durumda. (2) TOKİ'nin kentsel yerleşik alan dışındaki genellikle tarım arazilerinde uyguladığı toplu konut alanları. Şöyle hayal edin, kentin merkezinde kentin onda biri boyutunda bir rezerv alan ilan edilmiş, bunun çok uzaklarında da uydu TOKİ yerleşimleri var. (3) Devletin açıkladığı "yerinde dönüşüm modeli". Bunun şu an mahallerimizdeki kentsel dönüşümden bir farkı yok, sadece mali bir yardımda bulunuluyor. Yine müteahhitte ev sahibi baş başa. (4) Geri kalan alanlar ise kentin bütün mekanları. Ve deprem öncesi mevcut imar planları geçerliliğini koruyor. Bu tabloya bakınca sürdürülebilir, bütüncül, daha iyi inşa edilen bir gelecek göremiyoruz; çünkü bütünsel bir planlama anlayışı yok. Buna neden olarak acilen ve hemen hizmet verme sorumluluğu gibi nedenler sıralanıyor.

Afetten normalleşmeye, hatta kalkınmaya giden pek çok yol var aslında. Bizim deprem nedeniyle çok canımız yandı, bu nedenle buna "fırsat" diyemeyiz. Ama normalleşirken, yeniden inşa ederken toplumsal olarak kalkınmak da mümkündür. Yeniden inşa sürecinde karar-vericilerin kentsel mekân kavrayışı, boş beyaz bir kap veya beyaz bir sayfa. İçinde inşa faaliyetleri gerçekleşebilir. Ama tabii kent öyle bir şey değil. Kent, bir mekânsal süreçler bütünü. Mekân var, sosyal tarafı var, zaman var, bunlar iç içe geçerek bir artifaktlar dünyası kuruyor. Bu dünya düşünsel ve soyut olabilir, elle tutulmayabilir. Kente böyle bakmak gerek. Her afetin sonrası, bir afetin öncesidir. Afet yönetimi bir döngüsellik içermektedir. Bunu görmemiz halinde sürdürülebilir bir kent tahayyülü kurabiliriz. Ancak

o zaman bahsettiğiniz bu "sağlam yapı depolarından" çıkabiliriz. Yoksa sağlam yapı yaparız ama yarın sel olur, öbür gün hava sıcaklığı 45 derece olur, ertesi gün başka bir şey. Afet bakış açısını iklim değişikliği ile de ele almak gerekiyor. Umarım devam eden çalışmalarda bunlar dikkate alınıyordur. Şu anda acele inşaat faaliyetleri yapılıyor ama mesela Kahramanmaraş'a gittiğimizde kentte mikrobölgeleme çalışmasının eksik olduğunu, üzerinde fikir birliğine varılmış ve kamuoyuyla paylaşılacak bir zemin etüdünün olmadığını gördük. Çünkü kent merkezinde çok büyük bir alan yerleşime Uygun Olmayan Alan (UOA) olarak tespit edilmiş. Başka karar verici figürler bunları tekrar değerlendirelim diye süreci durduruyor ve aradan geçen bir yılda çalışma hâlâ sonuçsuz kalıyor. Hatay'da ise deprem öncesinde hazırlanan İRAP (İl Risk Azaltım Planı) raporlarında, afet durumunda geçici barınma alanı olarak kullanılacak alanın, aynı rapor içinde başka bir bölümde sel riski barındıran alan olarak belirlendiğini görüyoruz. Bu da deprem öncesi ve sonrasında kurumlar arası büyük bir koordinasyonsuzluk olduğunu bize gösteriyor.

Kısacası, geleceğin risklerini öngörerek yeni kentsel sistemler kurmamız gerekiyor. Kentleri üst yapı-altyapı birlikteliği ve bunların birbiriyle ilişkisini göz önünde bulundurarak kentsel tasarım, planlama ve mimarlık alanında uzmanlarla geleceğe taşıyabiliriz. Yoksa aynı şekilde devam ederiz.

G.A.A.: Çok kapsamlı ve çarpıcı bir cevap oldu. Hepimizin bildiği sorunlar devam ediyor. Hep 1999 depremine referans verip, onda şu daha iyiydi, gibi çıkarımlar yapıyoruz. Daha da mı geriye düşüyoruz diye endişe ediyoruz. Sözü Güliz Hoca'ya bırakmak istiyorum. Deprem bölgesinde hem kültürel mirasın hem de bu felaketin hafızasını nasıl canlı tutacağız?

A.G.B.A.: Hafızadan önce mekâna ne olduğuna bakalım.

6- 20 Şubat 2023 depremleri kültürel ve tarihsel açıdan çok zengin olan bölgede büyük yıkım ve hasara sebep oldu. Bu depremden en çok etkilenen yerlerden biri de yerleşim

sürekliliği, tarihsel katmanlaşması ve kültürel zenginliği ile öne çıkan Antakya tarihi kent merkeziydi. Deprem sonucunda Antakya'da hem çok ciddi can kayıpları yaşandı, hem de kentin çok katmanlı tarihi dokusunda çok büyük hasar meydana geldi.

Ancak, dünyanın çeşitli afet bölgelerinden de gördüğümüz üzere, bu tür afetlerden sonraki süreç yönetimi çoğu kez afetin yarattığından daha büyük tahribata neden olur. Nitekim 6 ve 20 Şubat depremleri sonrasında da maalesef bunu yaşadık.

Deprem sonrasında bölge ile ilgili ilk üst ölçekli karar 24.02.2023 tarihli 'OHAL Kapsamında Yerleşme ve Yapılaşmaya İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ydi. Bu kararnameyle meraların ve orman alanlarının yapılaşmaya açılmasının; şeffaf ve denetlenebilir planlama süreçlerinin işletilmemesinin önü açılmış oldu. Bölgeyi ekonomik ve sosyokültürel olarak yaşatan önemli can damarlarından tarım ve hayvancılığın bu kararnamenden doğrudan etkileneneğini; üretimin ve ürünlerin etkilenmesinin kırsal ve kentsel miras alanlarında da olumsuz yansımaları olacağını öngörmek yanlış olmayacaktır.

Bunun ardından 05.04.2023 tarihinde Antakya'da kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanı olan bölge "riskli alan" olarak ilan edildi. Bununla birlikte miras alanı üzerindeki yetkilerin Kültür ve Turizm Bakanlığından Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına geçmesinin yolu açıldı. Böylece mülkiyet haklarının hızla kamulaştırılmasının önü açılmış oldu.

Haziran 2023'te sit alanında enkaz kaldırmak için ihaleye çıkıldıktan sonra ise sürecin gidişatı tamamen olumsuz yönde değişti. Enkazın kaldırılması gerekliydi elbette; içinde insanların malları, hatta hâlâ canları vardı. Ama o kadar vahşice kaldırıldı ki, çoğu yerde kentsel dokudan en ufak bir iz kalmadı.

09.11.2023'te riskli alanların komşu alanları "rezerv yapı alanı" olarak ilan edildi ve kamulaştırma başlatıldı. Bunun sonucunda, depremden az hasar görmüş ya da hasar görmemiş yapılar da yıkıldı, mülkiyet dokusu değişti; insanın yerle bağlantısı daha da zayıflamış oldu.

20.12.2023 tarihinde ise Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Güçlendirilmesi İlke Kararı' yayınlandı. Bütün Türkiye'yi etkileyebilecek bu kararla birlikte kültürel miras niteliğindeki yapıların güçlendirme adı altında büyük ölçekli müdahalelere maruz kalmasının önünü açılmış oldu.

Tüm bu üst ölçekli kararlarla birlikte Antakya'da kültürel miras alanları ve yapılarının durumu da sürekli olarak olumsuz yönde değişkenlik gösterdi.

Depremin hemen ardından Kültür ve Turizm Bakanı'nın tüm tescilli yapıları yeniden inşa ederek Antakya'nın kültür, gastronomi ve turizm ağırlıklı bir kültür rotası olarak canlandırılacağına yönelik açıklaması olmuştu. Dışarıdan bakanlar için Antakya kültür ve gastronomi öncelikli bir yer olarak algılanabilir, Antakyalılar için bunların ötesinde, hafızaların önemli bir yere sahip yaşam alanları olduğu unutulmamalıdır.

"Hafıza mekânları" denilince daha çok anıtsal yapılar ve kamusal alanlar akla gelse de, konutların, ticari yapıların, sokakların, meydanların ve onların bir araya gelerek oluşturduğu mahallelerin de yaşam alanı olarak hem bireysel hem de toplumsal hafızada çok önemli bir yeri vardır. Deprem sonrasında kentteki anıtsal yapıların mülkiyetine ve sorumluluğuna sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü bu yapıların korunması için bilimsel danışma kurulları oluşturarak kendi sistemini kurdu. Ancak, anıtsal olmayan, daha mütevazı, insanların yaşam çevresini oluşturan miras yapı ve alanları sahipsiz kaldı.

Bu nedenle, biz de çalışmalarımızda önceliğimizi o alanlara verdik. Depremlerin hemen ardından ODTÜ TAÇDAM | Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi çatısı altında çok disiplinli gönüllü bir ekip olarak, daha önce farklı projeler kapsamında ve farklı ölçeklerde çalışmalar yürütmüş olduğumuz Antakya ile ilgili çalışmalara başladık. İlk başta tabii ki önemli olan canların kurtarılmasıydı; mekâna ve kültürel mirasa dair müdahaleler öncelikli değildi. Biz de alana gitmemizin mümkün olmadığı bu ilk bir buçuk aylık süreci hazırlık dönemi olarak değerlendirdik.

Mart 2023'te yaptığımız ilk saha çalışması süresince alanda beş-altı kişiden fazlasını göremedik, Antakya "insansızlaşmıştı". Ancak, farklı dönemlerin miras yapıları ve alanları hasar görmüş ve bütünlüklerini büyük oranda kaybetmiş olsalar da, mekânsal varlıkları ve izleri kentte hala okunabiliyordu. Antakya'da karşılaştığımız ve konuşabildiğimiz az sayıda insan ile kentten ayrılmak zorunda kalmış ve sanal ortamlarda bir araya gelmiş olanların tamamı toplumsal hafızalarının önemli bir parçası olan mekânın kültürel mirasla birlikte iyileştirilebileceğini; miras yapı ve alanlarından kalanların korunabileceğini, yok olanların ise yeniden inşa edilebileceğini umuyorlardı. Tüm acılara rağmen umut vardı. Mart ayındaki saha çalışması sonrasında deprem sonrasında kültürel mirasın hasar tespitinin nasıl yapılması gerektiğine, bu yapı ve alanlara nasıl müdahale edilebileceğine, ne tür acil önlemler alınabileceğine, Antakya'nın kendine özgü katmanlaşması, yapıları çevresi, mülkiyet dokusu ve insan-mekân ilişkisi göz önünde bulundurularak iyileşme sürecinde nelere dikkat edilmesi ve sürecin nasıl ele alınması gerektiğine yönelik bir rapor hazırlayarak tüm paydaşlarla açık erişim olarak paylaştık¹.

Haziran 2023'te yürüttüğümüz ikinci saha çalışmasında Antakyalılar için önem taşıyan hafıza mekânlarının izini sürerek, kentin mekânsal, sosyal, kültürel ve ekonomik iyileşmesinde jeneratör rolü oynayabilecek miras alanlarının durumlarını belgeleyip, buralara yapılabilecek müdahalelerle ilgili öneriler oluşturduk. Aynı zamanda kültürel miras niteliğindeki yapıların onarım ve yeniden inşa sürecinde yön gösterici olabilecek teknik bir belge oluşturmaya yönelik çalışmalar yürüttük. Bu arada, o tarihe kadar herhangi bir maddi destek almaksızın tamamen gönüllülük esasıyla yürütülen projemiz Ağustos 2024'ten itibaren Cultural Emergency Response (CER) tarafından desteklenmeye başladı.

Bu çalışmalarımızı yerel halkla paylaşmak, geliştirdiğimiz önerileri yerinde tekrar kontrol etmek ve ek veriler toplamak üzere Eylül 2023'te Antakya'ya tekrar gittiğimizde büyük bir şok yaşadık. Enkaz kaldırma

adı altında yapılarıyla, avlularıyla, sokaklarıyla neredeyse tüm tarihi dokunun büyük oranda yok olduğunu gördük. Bizim iyileşme sürecini destekleyeceğini düşündüğümüz jeneratör alanlar ve çalıştığımız yapılar da yok olmuştu. Sadece sivil toplumun ve bireylerin çabalarıyla bazı yerler yaşatılmaya çalışılıyordu. Yine de yerel ile yaptığımız toplantıda² kalan miras yapı ve alanlarıyla toplumsal iyileşme umudunun ve yerle bağın hala çok güçlü olduğunu gördük. Bu doğrultuda odağımızı yok olmuş yapı çevreden toplumsal hafızanın ve kültürel mirasın önemli bir bileşeni olarak kentteki kültürel miras niteliğindeki açık kamusal alanlara yönelttik.

Ne var ki, Aralık 2023'teki son saha çalışmamızda Atatürk Parkı gibi kentin önemli bir kamusal miras alanının dahi yanlış yönetim kararları sonucu tahrip olmaya başladığını gördük. Bununla birlikte insanlardaki vazgeçmişliğe de tanık olduk. Önceleri, bir umutla "bir şeyleri düzeltebilir miyiz?" derken, yaşanan tüm bu sürecin sonunda, "artık iyi değiliz", "biz burada kalamayacağız, sizler de boşuna uğraşmayın" dediklerini duymak gerçekten çok üzücüydü. Ancak yine de, yaptığımız saha çalışmaları bizlere hasarın nedenleri ve sonrasında dikkat edilmesi gerekenler konusunda çok şey öğretti. Hasarın büyüklüğünde üst üste yaşanan depremlerin şiddeti kadar, yerleşimin Asi Nehri kıyısında sorunlu bir zemin yapısına sahip ovadaki konumu; tarih boyunca defalarca yıkılıp aynı konumda yeniden yerleşmiş olması -yani çok katmanlılığı- nedeniyle mevcut yerleşimin altında farklı nitelikte alt katmanların olması; yapılarıdaki katmanlaşmadan, özgün yapı teknikleri ve malzemelerinden, zamanla yapılan değişikliklerden kaynaklı sorunlar; dar sokaklar ve çıkmazlar nedeniyle depremde yapıların birbirinin üzerine yıkılması gibi çeşitli ve çok boyutlu faktörlere bağlı olduğunu gördük. Sonuçta, Antakya'nın tarih boyunca sürekli yerleşilmesine hem neden olan, hem de bunun sonucu olan tüm özellikleri ve değerleri, aynı zamanda bu kültürel miras alanının ve yapılarının deprem karşısındaki kırılganlıklarını arttırmıştı.

Afetler bazen mevcut sorunları gidererek daha iyi mekânsal

düzenlemeler yapmak için bir olanak gibi görülse de, söz konusu kültürel miras olunca durum değişir. Miras alanlarında sorun gibi görünen şeyler -Antakya'da da olduğu gibi- yerin özgün karakterinin bir parçası olabilir. Bu nedenle yerin somut ve somut olmayan değerlerinden bağımsız kararlar geliştirilemez, müdahalelerde serbest olunamaz. Kültürel mirasa müdahale sürecinin bulgulara ve bilimsel verilere dayanarak, uzmanların ve yerel halkın katılımıyla çok hassas bir şekilde yürütülmesi gerekir.

Deprem sonrasındaki süreçte Antakya'da toplumsal hafızanın önemli bileşeni olan kültürel miras yapı ve alanlarını maalesef ki büyük oranda kaybedildi. Kültürel mirasa yönelik kararlar ve uygulamalar yere özgü bilimsel verilere ve çalışmalara dayanmadı. Bu çok katmanlı miras alanında enkaz kaldırma adı altında çağlar boyu üst üste birikmiş katmanlar yok olup yerin gerçekliğinin mekânsal izleri silinirken, Fransız mandası dönemi haritaları esas alınarak yeniden inşaya yönelik koruma planı yapılıyor. Meslek Odaları'nın ısrarla vurguladığı gibi, planlama sürecinde fiziki çevreye dair kararlar geliştirilirken burada yaşayacak insan göz ardı ediliyor; oysaki, kültürel miras insansız olamaz. Antakyalılar da sürece yeterince katılamadı; onlara ne istiyorsunuz, ne yapalım diye sorulmadan, politik önceliklerle hızla kararlar verildi. Önce genel seçimler, sonrasında ise yerel seçimler derken görünür bir yeniden inşayı başlatabilmek adına hızla yapılan tüm bu müdahaleler ve alınan kararlar, deprem sonrası sürecin alanın ihtiyacı olan bilgi birikimini ve birlikte üretimi sağlayamadan yürütülmesine neden oldu. Bu da, kültürel miras alanında çok büyük ve geri döndürülemez bir tahribatla sonuçlandı; kentliyi yere bağlayacak hafıza mekanları tüm katmanlarıyla birlikte büyük oranda yok oldu. Sonuçta hep birlikte iyileşme umudundan kaybetme kaygısına giden bir süreç yaşadık. Bizim çalışmalarımız ve ürettiğimiz yönlendirici belgeler de uygulamalarda etkili olamadı; bu depremden öğrendiklerimizin geleceğe aktarılması, deprem ve sonrasında yaşanan sürecin mekânsal belgesinin ve belleğinin oluşturulmasından öteye çok gidemedi.

Deprem sonrası süreçte, Antakya'yı korumak için gösterilen her çaba ve yapılan her çalışma muhakkak ki çok değerliydi. Ancak bu süreçte çalışmaların doğru bir şekilde koordine edilerek birbirini desteklemesinin ve kimsenin bir diğerinin yaptıklarını değersizleştirmemesinin önemini de görmüş ve yaşamış olduk. Afet gibi çok boyutlu ve karmaşık durumlarda ortak çalışmanın dilini de usulünü de bilmemizin ileride yaşayabileceğimiz afetler için de çok kritik bir konu olduğu ortaya çıktı.

Umarım bundan sonra bu kadar büyük afetler yaşamayız; afetlere daha hazırlıklı oluruz; bu depremden öğrendiklerimizden ve yaptığımız hatalardan ders alarak afet sonrası süreçleri de daha iyi yönetebiliriz.

G.A.A.: Evet çok karanlık bir tablo var ama bunun da hafızasını oluşturmaya devam etmek gerekiyor. Yaptığınız tüm çalışmalar çok kıymetli. Şimdi son olarak Murat Şahin'e döneyim. İBB Hatay Geçici Yaşam Merkezi projenize bakalım. Nasıl bir süreklilik önerdiniz, orada yaşayanlardan geri dönüşler aldınız mı?

M.Ş.: Mimarlar olarak bizde bir yapma dürtüsü var. Hep bir şeyler yapmak, tasarlamak istiyoruz. Depremden hemen sonra da -belki de mesleki deformasyon olarak- herkes geçici barınma nasıl olmalı, nasıl yerleştirilmeli gibi konularda çok şey paylaştı. Depremden sonra ilk aşama arama kurtarmadır, ardından acil barınma alanlarının, yani çadırların kurulması aşaması başlar. Sonrasında ise geçici barınma aşaması başlar. En sonunda da kalıcı barınma süreçlerini konuşabiliriz. Buradaki en önemli süreç geçici barınma aşamasıdır. Çünkü bur süreçler bize kenti anlama, yeniden yaşanabilir kılma adına zaman kazandırır. Böyle bakmalıydık. Bu aslında hem politik hem yaşamsal olarak iyi değerlendirilebilirdi; fakat öyle olmadı. Biz ise ofis olarak geçici barınma konusunda bir şey yapmadık. Çünkü aslında mimarlık, işverenin varsa yapabileceğiniz bir meslek. Bir işverenin veya bunu yaptırmaya istekli birisi varsa bilgi birikiminiz daha kıymetli oluyor. Deprem sonrasında bildiğiniz gibi Hatay İBB ile eşleşmişti. Geçici barınma birimleri üretme konusuna sıra geldiğinde Kiptaş'tan bir telefon aldık ve çok heyecanlandık. Bu süreçte

katkıda bulunma ihtimali doğmuştu. Meslek insani olmanın yanı sıra insani bir tepkiydi bu. Hemen çalışmaya başladık ve yaklaşık üç hafta tüm ofis birlikte sabahladık. Öncelikle acil barınma ile geçici barınmayı birbirinden ayırdık. Konteynerlerin rastlantısal bir düzende yerleştirildiğini, bu yerleşim düzeninin küçük dokunuşlarla mekânsal kaliteyi artırabileceğini anlattık. Genellikle mimarlar her şeyi yaparız, her şeyden anlarız diye bakar ama bu özel durumda bu alanları depremzedeler için yapıyoruz ve orada yaşayanlar ile, örneğin çocuğunu kaybetmiş birisi ile empati bile yapamam. Bu depremzedenin komşusunun çocuklu bir aile olup olmasının kararına mekânsal olarak müdahale etmemeliydim, buna psikologların ve sosyologların çalışmasının sonucunda bütüncül bir yaklaşımla karar verilmeliydi. Biz de bir arketip çalıştık. Mevcut mekân ve yerleşim standartları yolun genişliği, ada boyutları, birimlerin büyüklüğü ile ilgili bir genel çerçeve çiziyor. Bunu mimari olarak ve yerel koşulları yorumlayarak bir arketip oluşturduk. Yaptığımız araştırmalarda Van ve Elâzığ depremlerinden sonra yerleştirilen konteynerlerin yaklaşık altı senedir hala yerinde durduğunu, Van'dakilerin yeni terk edilmeye başlandığını gördük. Bu nedenle insanlar burada yaşamsal faaliyetlerini en az dört-altı yıl boyunca sürdürecekleri şekilde tasarladık. Bu arada mimar refleksimizde yanımızdaydı ve takılıp sökülebilen birimler de tasarladık, detaylarını çizdik, ola ki biri isterse diye. Ama asıl konumuz doğru maliyet kurgusuyla altyapısı olan, mekânsal kalitesi yüksek alanlar tasarlamaktı. İlk refleks konteyner yerleşkelerinkinden farklılaştırmaktı. Üstelik yaklaşık altı yıl orada yaşayacak birinin belli bir konfor alanına sahip olması, bir evde yaşadığını hissetmesi, mekânı içselleştirmesi lazım. Bunun için geliştirdiğimiz arketipte kamusal, özel ve yarı kamusal-yarı özel alanlar yarattık. Bu arketipin içinde yeşil bir bant oluşturduk ve burada kreşlerden oyun alanlarına, spor sahalarından ticari birimlere, yaşlı birimlerinden sağlık alanlarına çeşitli etkinlikler içeren, ek işlevlere de izin veren bir ada sistemi kurguladık. Bu yapı için 18 m²'den 36 m²'ye kadar değişen birimler üzerinden öngördüğümüz şemaları, olası değişim

ve birleşim şemalarını oluşturduk. Birimlerin büyüklüğünün yanında renkleri için içine kattık ve bunun aitlik hissi vermesini sağlayacağını umduk.

Deprem sonrasında hep üst yapılara odaklanıyoruz ama aslında en büyük hasarları alan altyapı oluyor. Örneğin bizim bu proje için yaptığımız hesapta çıkan boru çapı, Hatay'ın o bölgedeki ana boru çapından daha büyük çıktı. Deprem ve İstanbul konuşulduğunda temiz su ve pis su bağlantıları konuşulması gereken en büyük konulardan. Dolayısıyla bir afetten kurtulsak bile altyapı sorunu başka hayati sorunları beraberinde getiriyor. Geçici barınma projelerinde de bunların hepsini düşünmek zorundayız. Buna benzer alanların yapılması ve dört-altı yıl boyunca kullanılması da bölge insanlarının orayı terk etmeden orada kalmalarını sağlıyor. Bana ulaşan herkese geçici barınma konusunda maddi manevi bir beklentim olmadan yardımcı olabileceğimi söyledim, yeter ki doğru şekilde organize edelim.

Tasarım konusunda ise yerellik ve alışlagelmiş yaşam biçimini sağlama isteği öne çıktı. Tekil birimlerin önünde en az 9 m²'lik alanlar ayırarak kişiselleştirilmek üzere bıraktık. Yaklaşık bir ay önce KİPTAŞ'ın paylaştığı bir fotoğrafta gördüm, birine bir çit konmuş, çocuğuna bir salıncak koymuş, diğer çocuklar başka bir şey yapmış ve aslında o alanların onların olduğunu hissetmişler ve kendi yaşamlarına dahil etmişler. Bizim de yapmaya çalıştığımız buydu. Yoksa yaptığımız esasında elimizdeki modüllerle altyapısı olan prefabrik yapılar. Doğramaları bile hızlı yapılsın diye mevcut boyutlarına göre yerleştirdik. Çok dar bir vakit içinde bunu orada yaşayanlara temin etmemiz gerektiği için tasarıma ne kadar müdahale edeceğimizi de tartıştık. Ayrıca bu alanların ileriki dönemde farklı işlevlerle kullanılabilir olmasını önemsedik. Örneğin bu birimler sonrasında misafirhane, öğretmen evi, yurt gibi farklı işlevlere çevrilebilecek nitelikte olduğunu düşünüyorum.

Biz uzakta yaşayınca unutuyoruz, oraya gittiğimizde hatırlıyoruz hep olanları ve orada yaşayanları. Her defasında bu umutsuzluğu gördüğümde, doğru bir organizasyon ile iyileştirme gücümüzün olabileceğine inanıyorum.

Bizim bu geçen bir yıl boyunca kalıcı konutlar yerine yalnızca geçici barınmaya odaklanmamız gerekiyordu. Böylece bu arada kentin sosyolojisini de morfolojisini de inceleyip yeni çözümler sunabilirdik. Belki de bu süreçte bunu öğrendik. Kendi adıma, bir dahaki sefere daha ısrarcı olmak gerektiğini, bir mimar olarak her kapıyı belki de kendimin çalması gerektiğini öğrendim. Özeleştirim böyle; çünkü deprem sonrasında mekân çok önemli. Bu süreçte küçücük bir faydamız dokunabildiyse ne mutlu bize.

G.A.A.: Bu kayıtlar deprem sonrasındaki toplumsal reflekslerimiz için önemli. Sizin de mekân üretimi ile ilgili iyi bir model oluşturduğunuzu düşünüyorum, yeniden elinize sağlık.

Karşılaştığımız çok fazla sorun, yapılması gereken çok şey var. Hız, toplumsal olarak başka felaketlere götürüyor bizi. Hızla bir çözüm üretmek, unutmayı ve unutturmayı da içeriyor, onu dikte ediyor. Hiçbir şey olmamış gibi dekoru düzeltip aynı yaşantıya devam edelim gibi bir toplumsal talep var ama büyük çoğunluk da pek mutlu gözüküyor. "Zorlu miras" diye bir kavram var, soykırım ve savaş gibi büyük toplumsal suçlar veya travmatik olaylar için kullanılıyor. Bu ölçekteki bir deprem de belki zorlu miras olarak kabul edilebilir. Toplumsal hafızayı korumak için de daha dirençli ve nitelikli kentler inşa etmeliyiz. Sonrasında da hafızayı mekânsallaştırmayı başarmalıyız. Umarım çok yönlü bir şekilde afet riski altındaki bütün yaşam alanlarımız için insanı önemseyen yaklaşımları geliştirebiliriz. Bunun mücadelesini herkes kendi mesleki alanında veriyor. Hepinize katkılarınız için teşekkür ediyorum. ■

DİPNOTLAR

- 1 Çalışmaya dair tüm bilgiler ODTÜ TAÇDAM web sayfasında yer almaktadır. Rapor ve içerdiği bilgiler referans verilerek kullanılabilir: ODTÜ TAÇDAM (2023). *Antakya'nın Çok Katmanlı Kültürel Mirasının Deprem Sonrası Belgelenmesi, Hasar Tespiti ve Değerlendirmesi*, yayınlanmamış rapor (60 syf), Ankara: ODTÜ, çevrimiçi erişim: <https://tacdam.metu.edu.tr>
- 2 Emre Madran'ın İzinde "Edep Ya Hu" Buluşmaları 9: Tema 2023: Deprem Sonrasında Kültürel Miras Aracılığıyla Toplumsal İyileşme, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, ODTÜ TAÇDAM, CER, 26 Eylül 2023, Antakya.

KAYNAKLAR

- Halbwachs, M. (1950). *On Collective Memory*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hayden, D. (1997). *The Power of Place*. Cambridge: The MIT Press.
- Usta, E.N. ve Bilgin Altınöz, A.G. (2017). İnsanların Mekanla Kurduğu Diyaloğun Ürünü Olarak "Anı"ları Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Milas Örneği. KORUMA: Geçmiş I Bugün I Gelecek Arasındaki Diyalog içinde (ss.131-137). Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.

20. Yüzyılda İzmir Depremleri

Melih Tinal

İzmir ve çevresi Türkiye genelinde olduğu gibi, kentin deprenselliğinde etkili olan birçok diri fayı barındırmaktadır. Tarihsel ve aletsel dönem deprem bilgilerini içeren deprem katalogları incelendiğinde İzmir ve çevresinde son iki bin yıl içinde onlarca yıkıcı depremin meydana geldiği görülmektedir. Kentin hemen hemen tamamında uzanan aktif faylardan birinin kırılması İzmir'de ciddi anlamda sonuçlar doğurabilir. Böylesi büyük bir hasarın oluşma nedeni, şüphesiz, İzmir'in yerleşim açısından uygun koşullarda gelişmemiş olması ve zemin özellikleridir.

1909 Foça Depremi

Arşiv belgelerine göre İzmir'in 20. yüzyılda yaşadığı ilk büyük deprem 19 Ocak 1909 tarihinde Foça'da gerçekleşmiştir. Kayıtlara göre depremde Foça ve çevresinden 11 kişi yaşamını yitirmiştir. Hizmet Gazetesi, az sayıda can kaybı olmasına rağmen hem Eski Foça'da hem de Yeni Foça'da birçok köyün yerle bir olduğunu ve çevre sakinlerinin oldukça endişeli olduğunu yazmıştır (Hizmet, 20 Ocak 1909). İzmir'de yayın yapan Köylü Gazetesi'nin haberine göre, sismografların ölçtüğü üzere bu deprem, İzmir'in son 20 yılda yaşadığı en büyük depremdir. Şehrin aktif fayların üzerinde kurulu olması sebebiyle depremlerle ilgili bilgilerin daha ayrıntılı olarak belirlenmesi amacıyla İzmir'de ilk sismograf Kızılçullu'daki Amerikan Koleji'nde kurulmuştur. Söz konusu sismografin ölçümlerine göre Foça depreminden sonra yedi artçı sarsıntı daha yaşanmıştır (Köylü, 20 Ocak 1909).

Dönemin basın organlarına da yansdığı gibi, depremi takip eden gün

bölgeye 100 çadır ve bin kıyve ekmek gönderilmiştir (Ahenk, 21 Ocak 1909). Ayrıca artan çadır ihtiyacı ve işe sorununun aşılabilmesi amacıyla İzmir Valiliği ve İzmir Belediyesi tarafından komisyonlar oluşturulmuştur (Köylü, 20 Ocak 1909).

Resmî makamların fiziksel yardımları sürerken İzmir gazeteleri de farklı bir görev üstelenerek başta ticari işletmeleri depremzedelere karşı duyarlı olmaya çağırıyordu. Örneğin, Ahenk Gazetesi'nin 23 Ocak 1909 tarihli sayısında yer alan bir yazı ile bir süre önce İtalya'da yaşanan deprem sonrası düzenlenen yardım kampanyalarının Foça depremi sonrasında da düzenlenmesi talep ediliyordu (Ahenk, 23 Ocak 1909). İzmir basınının günlerce süren yayınları karşılıksız kalmadı ve başta Osmanlı Bankası, Atina Bankası, Anadolu Bankası ve Selanik Bankası gibi banka ve sigorta kuruluşları olmak üzere, çeşitli yabancı şirketler deprem sonrası kurulan komisyonlara önemli bağışlar yaptı (Ahenk, 28 Ocak 1909). Öte yandan özel oluşumlar da bu çağrılara tepkisiz kalmadı. Örneğin, Hasan Tahsin Efendi yönetimindeki Osmanlı Vicdan Kumpanyası adlı tiyatro grubu, İstanbul'da oynadığı Aşk-ı Sermedî adındaki oyunun tüm gelirini depremzedelere bağışlamıştı (Ahenk, 23 Ocak 1909). Sonuç olarak 1909 Foça depremi özellikle Foça ve Menemen'de ciddi yıkıma sebep oldu. 1500'e yakın hane oturulamayacak hale geldi. Kayıtlara göre depremin sebep olduğu yıkımın telafisi için toplam 891 bin 427 kuruş harcandı (Ahenk, 18 Mart 1909).

1928 Torbalı Depremi

31 Mart 1928 günü sabaha karşı 02.27'de 6.5 büyüklüğünde ölçülen İzmir-Torbalı depremi, sarsıntı sırasında uyanık olanların anlatımına göre yaklaşık 15 saniye sürdü. Depremden önce Torbalı yakınlarındaki Mahmut Dağı'ndan yaklaşık bir ay süreyle uğultular duyulmuş ve dağın yakınında bulunan Cumali köyünde hafif sarsıntılar yaşanmıştı (Hizmet, 4 Nisan 1928). Büyük depremin sonrasındaysa, günler süren ve hasarı kat kat artıran çok sayıda artçı sarsıntı meydana geldi. Deprem öncesinde sakin bir görünümde olan deniz, deprem sırasında adeta fırtına havasına bürünmüş, depremin hemen öncesinde ise havada birçok depremde görülen kıvılcık ışık huzmeleri belirmişti (Anadolu, 1 Nisan 1928).

50 kişinin öldüğü, yüzlerce kişinin yaralandığı ve birçok binanın yıkıldığı depremi Ahenk Gazetesi "pek şiddetli ve şimdiye kadar benzeri görülmemiş derecede" (Ahenk, 1 Nisan 1928); Hizmet Gazetesi ise "nine ve dedelerimizin bile 'biz böyle şey görmedik' dedikleri bir sarsıntı" (Hizmet, 1 Nisan 1928) satırlarıyla okuyucularına duyurdu. Çok şiddetli biçimde hissedilen deprem sonrasında fıslıltı gazetesi hemen devreye girmiş, tahribatın büyüklüğü hakkındaki abartılı söylentiler kulaktan kulağa yayılmıştır. Dahası, başka büyük depremlerin yaşanacağı da halk arasında konuşulmaya başlanmıştır. Bu noktada Anadolu Gazetesi, depremlerin önceden tahmin edilemeyeceğini, gerçek dışı söylentilerin dikkate alınmaması gerektiğini sütunlarına taşıyarak halkı sakinleştirmeye çalışmıştı. Bu sırada kimi İstanbul gazeteleriyle İzmir'de deyim yerindeyse taş üstünde taş kalmadığını, on binlerce insanın yaşamını yitirdiğini yazıyordu (İkdam, 1 Nisan 1928). Hasar gören telgraf hatları dolayısıyla haberleşme sağlanamadığı için böyle bir yanlış bilgi paylaşılmıştı. Tahribatın büyüklüğü ancak gün doğduğunda anlaşılabilirdi. Kolluk kuvvetleri öncülüğünde yüzlerce yaralı Memleket Hastanesi'ne götürüldü. Öte yandan Karşıyaka, Bornova, Alsancak ve Buca'da çok sayıda bina yıkıma uğramıştı. Torbalı'da zeminde büyük çöküntüler tespit edilmiş, Kordonboyu ise denize doğru kaymıştı. Ayrıca kentin simgesi olarak kabul edilen Saat Kulesi de hasar görmüştü (Hizmet, 1 Nisan 1928).

Sabahın ilk saatlerinde Vali Kâzım Paşa başkanlığında Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilâl-i Ahmer, Ticaret Odası ile polis ve jandarma temsilcilerinin yer aldığı bir toplantı yapıldı. Bu ilk saatlerde edinilen bilgilere göre kent merkezinde 16 kişi yaşamını yitirmişti. Yaralı sayısı ise 50 idi (Ahenk, 31 Mart 1928). Deprem, özellikle merkez üssü Torbalı'nın yerleşimlerinde çok büyük yıkıma sebep olmuş, arşiv kayıtlarına göre sağlam tek bir yapı kalmamıştı. Torbalı ve çevresindeki hasar tespitini raporlaması amacıyla İzmir Sağlık Müdürü Lütfi Bey görevlendirildi. Hizmet gazetesine göre Lütfi Bey, Torbalı özelinde 2186 binanın yıkıldığını, 10 kişinin hayatını kaybettiğini ve 1238 yurttaşın depremden etkilendiğini rapor etti (Tinal, 2011, s.55).

Her yıkım ile sonuçlanan depremde olduğu gibi depremi takip eden günlerin en büyük sorunu barınma ve iâşe ihtiyaçlarıydı. Hilâl-i Ahmer İzmir Şubesi Torbalı'ya 300, İzmir merkeze ise 900 çadır sağlamıştı. Sonraki günlerde ise daha fazla çadır ve iâşe temin edilecekti (Akgün ve Uluğtekin, 2001, ss.179-180). Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 10 bin lira bağışının yanında 1 Nisan'da toplanan Bakanlar Kurulu da ilk aşamada bölgeye 10 bin liralık yardım gönderilmesini kararlaştırdı. Bakanlar Kurulu kararınca tüm yardımlar Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla tek elden yürütülecekti (Tinal, 2011, ss.55-56).

Depremden birkaç gün sonra İzmir Valisi Kâzım Paşa, İkdam Gazetesi'ne verdiği bir açıklamada bütün bu kargaşa içerisinde herhangi bir yağma olayının yaşanmadığını, Torbalı'ya yeterli düzeyde yardımın gönderildiğini ve kendisinin depremin yaralarını sarabilmek amacıyla bir proje hazırlayarak Bakanlar Kurulu'na sunacağını belirtti. Kazım Paşa, kentin yeniden inşası için devlet eliyle her türlü kolaylığın sağlanacağını sözünü veriyordu (İkdam, 5 Nisan 1928). Bu arada Resimli Gazete'de, İbrahim Alâaddin imzasıyla yayınlanan "İzmir Sarsılırken" başlıklı yazı, Türkiye'nin deprem gerçeğiyle ilgili günümüzde dahi geçerli olan saptamaları içermektedir. Yazıda özetle, Japonya'da her yıl Torbalı depremi gibi yüzlerce deprem yaşanmasına karşın, ülkede büyük yıkımların görülmemesinin inşaat kalitesinin yüksekliği ve deprem sonrasında yapılacaklar için hazır bulunulmasına bağlı olduğuna dikkat

çekilmekteydi (Resimli Gazete, 14 Nisan 1928).

1939 Dikili Depremi

22 Eylül 1939 tarihinde saat 02.35'te merkez üssü Dikili olan ve yaklaşık 15 saniye süren şiddetli bir deprem yaşandı (Halkın Sesi, 22 Eylül 1939). Sabaha kadar süren artçı sarsıntılar sonucunda büyük bir sahada çok sayıda konut harap oldu. Arşivlere göre 13 Ekim tarihine kadar 70'i aşkın artçı yaşanacaktı. Zarar gören telgraf ağırları nedeniyle yetkililer ancak sabah saatlerinde Bergama'ya ulaşarak merkeze bilgi verebildi (Ulus, 23 Eylül 1939). En çok hasar gören saha Dikili sahili olsa da gazetelere göre tüm Dikili terk edilmiş harap bir kasabayı andırmaktaydı (Muti, 2005, s.227). Depremin tüm yurttan duyulmasıyla beraber Cumhuriyet Halk Partisi öncülüğünde Türkiye çapında yardım kampanyaları başlatıldı (Fikirler, 15 Ekim 1939). Yerel gazeteler yardım yapan kişileri isim isim yazarken Anadolu Gazetesi deprem özel sayısı basarak o günün tüm gelirini doğrudan deprem bölgesine hibe edeceğini açıkladı. Bu arada her afette olduğu gibi Kızılay Cemiyeti de devreye girerek ilk aşamada bölgeye 300 çadır ve 3000 lira gönderdi (Tinal, 2011, s.85).

Dikili depreminin yarattığı yıkımdan eğitim-öğretim faaliyetleri de nasibini almıştı. Bölgede bulunan nerdeyse bütün okullar kullanılamaz haldeydi. CHP İzmir il yönetimi ile Kızılay'ın çalışmaları sonucunda, barakalardan birinin geçici okula dönüştürülmesi sağlandı. Bu arada beslenme sorunu Dikili merkez için büyük oranda çözülsün de çevre köylerde bu sorun gittikçe büyümekteydi. Köylülerin tepkileri sonucunda sonraki günlerde yemek dağıtımı iyileştirildi (Tinal, 2011, ss.87-88) Diğer yandan bölgede yaşayan çiftçilere vergi borçları ve tohum, gübre vb. konusunda çeşitli kolaylıklar sağlandı (Yeni Asır, 7 Kasım 1939).

1949 Karaburun Depremi

1949 yılının 23 Temmuz'unda saat 18.03'te İzmir çevresi art arda iki büyük depremle sarsıldı. İkinci sarsıntı ilkine göre daha şiddetliydi ve yaklaşık 25 saniye sürmüştü. Halkta büyük bir endişeye sebep olan depremler Tekel ve Borsa binaları ile Kardiçalı Hanı, İnönü Lisesi ve bazı büyük ibadethanelere büyük hasar verdi. İzmir Valisi Osman

Sabri Adal'ın başkanlığında kurulan komisyona iletilen bilgilere göre depremin merkez üssü Karaburun'du (Anadolu, 24 Temmuz 1949). Tanıkların ifadelerine göre Çeşme-Sakız Adası arasında deniz depremin hemen sonrasında kızıla çalan bir renk almıştı (Demokrat İzmir, 24 Temmuz 1949). Demokrat İzmir Gazetesi'ne göre depremin etkileri sanıldan çok fazla olmuştu. Buna göre bazı köyler yerle bir olmuş, Sakız Adası'nda liman denize doğru kaymıştı. Anlaşılan deprem en çok sahil şeritlerini etkilemişti (Demokrat İzmir, 25 Temmuz 1949). Birçok depremde görüldüğü gibi yine

Nisan'da gün boyu süren sarsıntılar yaşandı (Tinal, 2011, s.107). Depremlerin ertesi günü İzmir Valisi Osman Sabri Adal ve İl Bayındırlık Müdürü Şükrü Arısan öncülüğündeki heyet özellikle kamu binalarındaki hasarı tespit etmek için çalışmalara başladı. İlk bilgilere göre Buca Çakabey İlkokulu deprem sırasında büyük hasar görmüştü. Eğitim-öğretimin aksamaması için okul eski Halkevi binasına taşındı. Öte yandan birçok depremde olduğu gibi kısa süre içinde yeni depremler olacağı söylentileri kulaktan kulağa hızla yayılmıştı. Öyle ki, endişeli halk gazetelere ve meteoroloji merkezine akın ederek "olacak"

“GÖRGÜ TANIKLARINA GÖRE, BİRÇOK DEPREMDE GÖRÜLDÜĞÜ GİBİ, BU SEFER DE KÖRFEZİN SULARI BİR SÜRELİĞİNE KIRMIZIYA BÜRÜNMÜŞTÜ”

en çok etkilenen alüvyal ve dolgu zeminler olmuştu. İlk belirlemelere göre Karaburun'da 600 kadar hane kullanılamayacak haldeydi (Ulus, 26 Temmuz 1949).

Depremin sonuçları tüm yurdun dikkatini bölgeye çekmişti. Başta Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan olmak üzere, birçok siyasî ve bürokrat İzmir'e akın etti. Sonraki günlerde Cumhurbaşkanı İsmet Paşa da İzmir'e gelerek birçok noktada depremzedelerin sorunlarını dinleyecek ve halka her türlü yardımın yapılacağına teminatını verecekti (Ulus, 31 Temmuz 1949). Büyük depremin ardından doğal olarak barınma ve beslenme sorunları ortaya çıkmıştı. 24 Temmuz'dan başlayarak Karaburun'a İzmir Valiliği ve Kızılay aracılığıyla çadır ve aş sevk edildi. Karaburun Belediye Başkanı Ziya Solakoğlu çok büyük maddi hasarın olduğunu, buna karşın Bakanlıkların bölgeye olan yakın ilgisi sayesinde sorunların büyük oranda çözüldüğünü belirtirken (Anadolu, 30 Temmuz 1949); DP yanlısı Yeni Asır gazetesi, devletin yardımlar konusunda çok eksik kaldığını neredeyse her gün satırlarına taşımaktaydı (Yeni Asır, 18 Ekim 1949; Demokrat İzmir, 19 Ekim 1949).

1953 Karaburun Depremi

1 Mayıs 1953 tarihli Karaburun depreminden önce kayıtlara göre 13

depremle ilgili bilgi almaya çalışıyordu (Demokrat İzmir, 15 Nisan 1953). 13 Nisan depremlerinden kısa bir süre sonra, 1 Mayıs saat 22.09'da, bu depremlerden çok daha şiddetli bir sarsıntı yaşandı. Bu sarsıntıyı 24 saat boyunca kaydedilen sekiz deprem daha izledi. Korku içindeki ahalî evlerine girmekten çekiniyordu. İzmir Valisi başkanlığında oluşturulan kurul ilk anda Karaburun ve Foça ilçelerine çadır ve ilk-yardım malzemeleri gönderdi (Yeni Asır, 4 Mayıs 1953). Teselli eden haberse, maddi hasarın fazlalığına karşın can kaybı yaşanmamış olmasıydı (Yeni Asır, 3 Mayıs 1953). Depremin ardından Kızılay İzmir Şubesi deprem bölgesine 150 çadır gönderirken Vali Osman Sabri Adal Ankara'daki Kızılay Genel Merkezi'nden daha fazla çadır talebinde bulundu. Resmî açıklamaya göre Karaburun merkezde 200'den fazla ev yıkıma uğramıştı. Yine çevre köylerden de benzer sayıda yıkım olduğu bilgisi paylaşıldı. Bunun yanında birçok kamu binası da kullanılamaz hale gelmişti (Demokrat İzmir, 3 Mayıs 1953). Diğer yandan İzmir merkez de depremnden nasibini almış, Karantina Camisi'nin minaresi yan yattığı için kontrollü şekilde yıkılmıştı (Yeni Asır, 4 Mayıs 1953). Bu arada görgü tanıklarına göre birçok depremde görüldüğü gibi bu sefer de körfezin suları bir süreliğine kırmızıya bürünmüştür (Demokrat İzmir, 4 Mayıs 1953).

1974 İzmir Depremi

1974 yılının 1 Şubat'ında saatler 02.02'yi gösterirken İzmir halkını korkutan ve bunun yanında en büyük hasarı Alsancak ve Karşıyaka semtlerine veren bir deprem yaşandı (Yeni Asır, 2 Şubat 1974). Büyüklüğü 5.2 olarak ölçülen sarsıntıda iki kişi yaşamını yitirirken 35 kişi de yaralanmıştı (Yeni Asır, 3 Şubat 1974). Sabahın ilk saatlerinde hasar tespit çalışmaları için bir kurul oluşturuldu. Dönemin belediye başkanı İhsan Alyanak, aynı gün 300 evde ağır hasar belirlendiğini, en çok etkilenen bölgelerin Alsancak ve Karşıyaka olduğunu duyurdu. Depremde İzmir'in simgesi Saat Kulesi de büyük hasar görmüş, kulenin saatinin depremde üç dakika kadar sonra durduğu anlaşılmıştı (Yeni Asır, 2 Şubat 1974). Bunun yanında çeşitli kamu binaları da depremde etkilenmişti. Her zaman olduğu gibi Kızılay depremzedelerin yardımına koşarak bölgeye 250 çadır, 2000 battaniye, 128 çuval bakliyat ile 1000 paket çay gönderdi (Yeni Asır, 6 Şubat 1974). İzmir Arkeoloji Müzesi de hasar gören binalar arasındaydı. Binada bulunan çok sayıda tarihi eser zarar görmüştü. Müzenin nadide parçalarından tanrıça Hera büstünün parçalanmasının, müze müdürü Musa Baran'ı en çok üzen durum olduğu, kendisinin Yeni Asır Gazetesi'ne verdiği demeçten anlaşılmaktadır (Yeni Asır, 6 Şubat 1974). Depremden altı gün sonra 7 Şubat'ta Ege Üniversitesi ve Kandilli Rasathanesi'nde görev yapan uzmanlar, depremin merkez üssünün Balçova olduğunu ve 1-5 Şubat tarihleri arasında halkın belki farkına varmadığı 255 sarsıntının raporlandığını açıkladı. İzmir'deki aktif fay sayısının fazlalığına dikkat çeken EÜ Rasathanesi müdürü Prof. Dr. Abdullah Kızıllırmak, benzer şiddette yaşanacak olası depremlerin hasarlı binaları yerle bir edebileceğine dikkat çekiyordu. Kızıllırmak'a göre İmar İskân Bakanlığı Japonya örneğini esas alarak İzmir'deki binaları tez elden kontrol etmeliydi (Demokrat İzmir, 8 Şubat 1974). Kandilli Rasathanesi sismologlarından Balamir Üçer ise İzmir'deki yapıların altı ve üzeri büyüklükte yaşanacak depremlerde ayakta kalmasının zor olacağına dikkat çekiyordu (Yeni Asır, 8 Şubat 1974). Dönemin İzmir İnşaat Mühendisleri Odası Başkanı Gürcan Başer ise olayın farklı bir yönüne dikkat çekmekteydi.

Gürcan'a göre depreme dayanıklı yapı sorunumuz ülkemizin bütün sorunları gibi sosyoekonomik koşullarımızla yakından ilişkiliydi (Yeni Asır, 9 Şubat 1974). İncelemeler yapmak üzere İzmir'e gelen İmar İskân Bakanı Ali Topuz'un demeçleri de bu konuda uzmanları doğruladı. Kalitesiz ve eksik malzeme kullanımı, niteliksiz işçilik ve denetimsizlik gibi nedenlerle sadece İzmir'de değil, bütün yurtta binalar depreme dayanıksızdı. Topuz, 19 Şubat 1974 tarihinde İzmir ve belli başlı büyük şehirlerde inşaat ruhsat işlemlerini dondurdu. Ardından imar yönetmeliğinde değişiklikler yapılması gündeme gelecekti. Bu arada 1974 İzmir depremi, önceki depremlere benzer söylentiler üretmekte gecikmedi. Yakın zamanda, gün ve saati belli olan bir deprem yaşanacağı, dünyaca ünlü bir kâhinin de bunu doğruladığı, BBC radyosunun 1 Şubat depremi öncesinde Türkiye'yi uyarımış olduğu gibi söylentiler halk arasında kulaktan kulağa yayılmıştı (Yeni Asır, 8 Şubat 1974; Demokrat İzmir, 9 Şubat 1974).

1977 İzmir Depremi

1977 yılı Aralık ayında İzmir bir hafta arayla iki deprem yaşadı. İlk deprem 9 Aralık Cuma günü 17:45'te olmuş, Kandilli Rasathanesi depremin büyüklüğünü 5.4 olarak ölçmüştü (Demokrat İzmir, 10 Aralık 1977). İzmir Valiliğinden yapılan açıklamaya göre küçük hasarlar dışında şehirde can ve mal kaybı yaşanmamıştı. Buna karşın deprem, diğer bir doğal afeti, toprak kaymasını tetikledi. Kadifekale bölgesindeki mahalleler heyelan tehdidi altındaydı. Olası bir başka deprem büyük kayıplara sebep olabilirdi. İnşaat Mühendisleri Odası bölge halkının acilen Buca'da yapılacak konutlara nakledilmesinin yerinde olacağını vurguladı (Ekspres, 11 Aralık 1977).

Nitekim ilk depremden tam bir hafta sonra 16 Aralık Cuma günü korkulan oldu. Saat 09:38'de İzmir bu kez 6 büyüklüğünde bir depremle sarsıldı. İlk belirlemelere göre Alsancak, Güzelyalı ve Karşıyaka'da 20'den fazla kişi yaralanmış, 70'e yakın bina da hasar almıştı (Yeni Asır, 17 Aralık 1977). Deprem maddi hasarını Yeni Asır gazetesi 17 milyon lira olarak duyurdu (Yeni Asır, 20 Aralık 1977). İlk depremde heyelan tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kadifekale'de neredeyse içine girilecek

hane kalmamıştı. Kızılay bölgeye 150 adet çadır dağıttığıysa da (Yeni Asır, 18 Aralık 1977) bu çadırların kış şartlarına uygun olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Oysaki 1952 yılında bölgede incelemeler yapan Alman jeologlar hazırladığı raporda deprem ve heyelan tehlikesine dikkat çekmişti. Raporun önerisine göre bölge sakinleri başka semtlere nakledilmeli ve Kadifekale yamaçları yeşil alan olarak değerlendirilmeliydi. Sözü geçen bölge bu rapor doğrultusunda 15 yıl boyunca imara kapatılsa da 1967 yılında yeniden yerleşime açılmıştı (Yeni Asır, 27 Aralık 1977).

1979 Foça Depremi

Tarih boyunca birçok depremle sarsılmış olan Foça, 1979 yılının Mayıs ve Haziran aylarında ikisi büyük, onlarca depremle yeniden sarsıldı. 14 Haziran Perşembe günü 14:45'te meydana gelen ilk sarsıntının büyüklüğü Kandilli Rasathanesince 5.2 olarak ölçüldü (Hürriyet, 15 Haziran 1979). Deprem Ege Bölgesinin neredeyse tamamında hissedilirken körfezdeki gemiler dahi sarsıntının şiddetini fark etmişti. Sonradan Sakız Adası merkezli olduğu anlaşılan deprem, özellikle kıyı şeridinde hasar neden oldu (Yeni Asır, 15 Haziran 1979). Halk depremin heyecanını atlatıp evlerine yeni girmişken bu kez 16 Haziran saat 21:45'te başka bir sarsıntı yaşandı. 4.7 olarak ölçülen bu deprem, Ayvalık'tan Foça'ya, Karaburun'dan Marmaris'e kadar Ege sahil şeridinde endişeye neden olmuştu (Ekspres, 18 Haziran 1979). Kızılay hasarlar ve korku sebebiyle evlerine giremeyen Karaburun halkına 100, Foça halkına 150 çadır tahsis etti. Diğer yandan bir başka önemli sorun susuzluktu. Karaburun'da şiddetli sarsıntılar neticesinde hasar alan su boruları nedeniyle Ambarseki, Tepegöz ve Sarp köylerine bir süreliğine su sağlanamadı (Yeni Asır, 18 Haziran 1979).

1992 Seferihisar Depremi

1992 Seferihisar depremi 6 Kasım Cuma akşamı saat 21:08'de meydana geldi. 20 saniye süren sarsıntının merkez üssü Seferihisar-Doğanbey Burnu açıklarıydı. Bu depremin hemen ardından 21:25'te 4.8 büyüklüğünde ikinci bir deprem gerçekleşti. Gazetelere göre depremler Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli,

Manisa, Muğla gibi çevre illerinden de hissedilmişti (Hürriyet, 7 Kasım 1992). Deprem şiddeti her zaman olduğu gibi alüvyal zemine sahip sahil sahasında daha çok hissedildi. Kısa sürede İzmir sokakları ve ana arterler insan ve araç kalabalığına sahne oldu. Kent genelinde elektrik, su ve telefon hizmetleri aksadı. Deprem ardından İzmir Valisi Kutlu Aktaş valilik binasında bir basın bürosu kurdurdu ve ilk sarsıntı sonrasında 30'a yakın sarsıntı yaşandığını duyurdu. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Müdürü Ahmet Mete Işıkara, artçı depremlerin giderek azalacağını ifade etti (Yeni Asır, 7 Kasım 1992). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyelerinden Ahmet Necdet Sözer de yaptığı açıklamada depremin 6 büyüklüğünde olması durumunda çok daha fazla hasara sebep olabileceğini ve başkaca depremleri tetikleyebileceğini söyleyerek inşaat kalitesinin derhal artırılması gerektiğine dikkat çekti (Yeni Asır, 8 Kasım 1992). Bayındırlık ve İskân Müdürlüğüne kurulan sekiz ayrı grup hasar tespit çalışmaları sonucunda il genelinde dört binanın tamamen yıkıldığını, 260 binanın hafif, 170 binanın orta, 79 binanın ise ağır derecede hasarlı olduğunu belirledi. Etkilenen yapılar yoğunluklu olarak Seferihisar, Gümüşdüz ve Ürkmez yerleşim birimlerineydi (Altun, 1993, s.732). Uzmanların üst üste gelen açıklamalarının ardından yayılan yeni deprem söylentileri İzmir halkının yaşadığı bu gergin süreci daha da uzattı. Buna göre Japon yer bilimciler İzmir'de günü ve saati belli olan bir deprem bekliyordu. Bir başka asılsız haber de İzmir'de görev yapmakta olan Amerika Birleşik Devletleri askerlerinin ülkelerinden uyarı aldığını ve şehri terk edecekleriydi (Yeni Asır, 14 Kasım 1992).

Melih Tinal, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

KAYNAKLAR

- Akgün, S. ve Uluğtekin M. (2001). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Cilt 2*. Ankara: Kızılay Yayınları.
- Altun, S. (1993). 6 Kasım 1992 İzmir Depremi Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *İMO Teknik Dergi, Ekim 1993*, 731-742.
- Muti, İ. (2005). *Geçmişten Günümüze Dikili*. İzmir: Ege Basım.
- Tinal, M. (2011). *İzmir Depremleri*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Ahenk, Anadolu, Demokrat İzmir, Ekspres, Fikirler, Halkın Sesi, Hizmet, Hürriyet, İkdâm, Köylü, Resimli Gazete, Ulus, Yeni Asır Gazeteleri

Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi

Oğuz Cem Çelik

ÜSTTE Antakya (Görsel 1)

Antakya, kilise (Görsel 2)

SAĞ ÜSTTE Antakya, valilik (Görsel 3)

Antakya, otel (Görsel 4)

Genel Bilgi

Denilebilir ki deprem güvenliği bakımından en sorunlu yapı gruplarının başında yığma/kargir tarihi yapılar (camiler, kiliseler, binalar, köprüler, su kemerleri vb.) gelmektedir. Özellikle depremselliğin yüksek olduğu bölgelerde yer alan bu tür yapılar tarih içinde meydana gelen depremlerde ya büyük hasar almış ya da göçmüşlerdir. Anadolu'daki pek çok antik şehrin yok olma nedenlerinden en önemlisi yıkıcı depremler olmuştur. Türkiye sınırları içinde günümüze dek ulaşan, dünya mimarlık mirası içinde yerini halen koruyan çok sayıda yapı mevcuttur. Geçmişteki çok önemli depremlerde (örneğin Marmara Bölgesinde meydana gelen 1509, 1719, 1766, 1894 depremleri gibi) bu türden yapılarda ya yapısal hasarlar oluşmuş ya da kısmen de olsa göçmeler yaşanmıştır. Tarihi yapılarda ortaya çıkan hasarlı ve göçen bölgeler onarılıp ve tamamlanarak bu yapılar günümüze kadar ulaştırılmıştır; diğer taraftan, genelde sorunsuz denebilecek bir biçimde halen zamana ve doğal etkilere karşı direnen tarihi yapılar da vardır (Çelik, 2011).

Yığma/kargir malzeme ile yapılanlara ek olarak ahşap, demir, çelik ve hatta betonarme yapıların ilk uygulamaları da tarihi yapı grubuna girmektedir. 1900'lü yılların başında inşa edilmiş betonarme yapıların ülkemizdeki ilk uygulamaları özellik göstermektedir (Örneğin *Hennebique* yöntemi ile üretilen betonarme iskeletli sistemler). *Hennebique* sisteminin betonarmenin ilkel durumuna ait olduğu bilinmekte, bugünkü sistemle karşılaştırıldığında temelde benzerlikler olsa da detayda

önemli farklılıklar olduğu bilinmektedir. Bu yıllara ait ilk örneklerin yapısal güvenlik düzeyleri ve bir sonraki depremde nasıl davranacakları hep merak edilmektedir; bugünkü modern yönetmeliklere göre değerlendirildiklerinde ise özellikle beklenen deprem yükleri etkisinde zayıf tarafları bulunduğu çok açıktır.

Her ne kadar güncel Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (TBDY-2018) içinde 1.1.8.'de belirtildiği üzere "Tarihi ve kültürel değeri olan tescilli yapıların ve anıtların deprem etkisi altında değerlendirilmesi ve güçlendirilmesi bu Yönetmeliğin kapsamı dışındadır" denilse de neden bu türden yapıların en riskli grupta olan yapılar olduğunu açıklamak bu yönetmelik yardımıyla mümkündür. Dört farklı yer hareketi düzeyine göre (DD1-50yıl, %2, 2475yıl - DD2-50yıl, %10, 475yıl - DD3-50yıl, %50, 72yıl ve DD4-50yıl, %68, 43yıl) hesap yapılmaktadır. Tarihi yapılar genelde Bina Kullanım Sınıfı 1 (BKS-1) olarak nitelendirildiğinden Bina Önem Katsayısı $I=1.5$ alınmaktadır; bu sınıf en önemli yapı sınıfı olarak yönetmelikte yer almaktadır. Dayanıma göre tasarım ölçütleri kullanılmaktadır. Donatısız yığma binalar için taşıyıcı sistem davranış ve dayanım fazlalığı katsayıları yönetmelikte verilen en düşük/olumsuz değerler olan $R=2.5$ ve $D=1.5$ olup izin verilen bina yükseklik sınıfı ise $BYS=8$ önerilmektedir. Yatay deprem etkisi altında tasarımda kullanılan spektral ivme R, I, D, T (doğal titreşim periyodu) ve TB (spektrum köşe periyodu)'ye bağlı olarak tanımlanan deprem yükü azaltma katsayısı $Ra(T)$ ile azaltıldığından tüm yapı grupları içinde aynı depremsellik koşulları altında tarihi yapıların en çok

deprem yükleri etkisinde kalan sistemler oldukları açıktır; daha kısa bir anlatımla, bu katsayılar yardımıyla hesaplanabilecek yatay deprem katsayısının (taban kesme kuvveti katsayısı) en yüksek değerlerine yığma kargir yapılarda ulaşılmaktadır.

Bu duruma ek olarak, tarihi yapıların bir bölümünde yapısal düzensizler yaygındır. Bunlardan en çok burulma (A1) ve döşeme süreksizlikleri kaynaklı (A2) düzensizlikler ile karşılaşmakta, bu türden sorunlar durumu daha da kötüleştirmektedir (Çılı, Çelik ve Sesigür, 2007).

Gerçekten de Türkiye’de son 32 yılda meydana gelen yıkıcı depremlerde bu özelliklere sahip yapı stoku ya çok hasar görmüş ya da göçmeye varan sonuçlarla karşılaşmıştır. Ne yazık ki Türkiye’nin güneyinde Kahramanmaraş başta olmak üzere 11 ili, yaklaşık 14 milyon nüfuslu bir alanı etkileyen 6 Şubat 2023 Pazarcık (Mw7.9) ve Ekinözü (Mw7.8) depremlerinde başta Antakya, Hatay olmak üzere mevcut tarihi yapı stoku çoğunlukla kaybedilmiştir. Bunda yapısal sorunların yanında zayıf zemin özellikleri ve 3-5 katına varan zemin büyütmelerinin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Zemin büyütmelerinin ön plana çıktığı benzer bir durum 30 Ekim 2020 Samos (Sisam) Adası-Kuşadası Açıkları Depremi (Mw7.0) sırasında ortaya çıkmış, Bayraklı, İzmir’de çok katlı betonarme yapılarda göçmeler yaşanmıştır (Güllü, Yüksel ve Çelik, 2022). Oysa bu türden zemin büyütmelerinin ne mertebelere varacağı her il için hazırlanan İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP) kapsamında ele alınmıştır; örneğin İzmir körfezi için de buna benzer çalışmalar yıllar önce yapılmış ve yayımlanmıştır.

Özetle tarihi yapıların deprem güvenliklerinin sağlanması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için hazırlanan 3R (rölöve, restitüsyon, restorasyon) projelerinde deprem güvenliklerinin de kapsamlı bir biçimde incelenmesi, gerekli görülmesi durumunda kabul edilebilecek düzeyde onarım, güçlendirme projelerinin sunulması gerekmektedir.

Geçmiş Depremlerde Tarihi Yapılarda Sıkça İzlenen Sorunlar

Tarihi yapıların düşey ve yatay (deprem) etkileri altında davranışı, modellenmesi, hasarlar, onarım ve güçlendirme

alternatifleri kaynaklar listesindeki yayınların önemli bir bölümünde farklı örneklerle kapsamlı bir şekilde verilmiştir. Türkiye’de son 32 yılda meydana gelen yıkıcı depremlerde tarihi yapılarda sıkça izlenen hasar biçimleri aşağıda sıralanmıştır:

- Zayıf malzeme özellikleri (ahşap, tuğla, taş, demir, harç...)
 - Düzensiz taşıyıcı sistemler (plan ve kesitte düzensizlikler, burulma)
 - Bitişik düzendeki yapıların çarpışması (çekiçleme etkisi)
 - Yetersiz duvar boyutları, aşırı narinlik (Düzlem içi ve dışı hasarlar/ göçmeler)
 - Yetersiz yatay rijitlik, dayanım (özellikle çekme ve kayma/kesme dayanımı), süneklik
 - Yumuşak/zayıf katlar (sonradan yapılan müdahale sonucu)
 - Yığma/kargir yapılarda aşırı duvar boşlukları, boşluk kenarlarından başlayan eğik çatlaklar
 - Duvar köşelerinde düşeyde ayrılma çatlakları, entegrasyon bozulması
 - Kat döşemelerinde yeterli diyafram etkisinin sağlanamaması (özellikle ahşap döşeme sistemli yapılarda)
 - Kubbeler, tonozlarda kısmen ya da toptan göçmeler, çekme bölgelerinde çatlaklar, mesnetlerde sorunlar
 - Gergilerde (ahşap, demir) burkulmalar, kesit kayıpları, mesnetlerde çürümeler, korozyon, zayıflamalar, kopmalar
 - Yerel zemin koşulları, oturmalar, sivilaşma vb.
- 6 Şubat 2023 Pazarcık (Mw7.9)

ve Ekinözü (Mw7.8) depremlerinde de mevcut tarihi yapı stoku benzer sorunlardan kaynaklı aşırı hasar ya da göçmelerle karşılaşmıştır. Bu depremler sırasında hasar gören ya da göçen bazı yapı örnekleri Görsel 1-8’de verilmiştir. Bu fotoğraflarda görülen hasar biçimleri yukarıdaki listede sıralanan hasarların biri ya da birkaçının aynı anda olması durumlarını içermektedir. Zaman içinde yapılara yapılan olumsuz müdahalenin hasar durumunu ilerlettiği, çoğu zaman yapıyı göçmeye kadar götürdüğü izlenmiştir. Yapı taşıyıcı sisteminde yerel kaynaklardan kullanılan yığma birimlerin ve bağlayıcı harcın düşük kalitede olduğu, yapıların mevcut duvar sistemlerinin heterojen olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla, 2023 depremlerinde yer ivmesi değerlerinin yüksekliği ve zemin koşullarının olumsuzluğu da düşünüldüğünde, ortaya çıkan geniş hasarın ve yıkımın nedeni anlaşılmaktadır.

Önemli denilebilecek sayıda yapıda deprem öncesinde restorasyon aşamasında “güçlendirme” başlığı altında yapılan bir takım yapısal müdahalenin ya işe yaramadığı ya da uygulanan yanlış detaylar sonucu yapıyı daha da kötü bir duruma soktuğu görülmüştür. Özellikle, çelik malzeme ile yapılan müdahalede, mevcut sistemle olan entegrasyonun sağlanamaması ne yazık ki güçlendirmenin etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Yine, tamamen iyi niyetle koruma ve minimum müdahale adına depreme karşı sorunları bulunan yapıların deprem güvenliklerinin artırılmadan/

yükseltilmeden restorasyonun sonuçlandırıldığı, bu türden pek çok dinsel yapının göçme sonucu yitirildiği de görülmüştür.

Açıklanan nedenlerle, tarihi yapıların bir sonraki büyük depremde kaybedilmemesi için, restorasyon ve yapı mühendisliği ilkelerine göre elden geçirilmesi, gerekli görülmesi durumunda güçlendirilmesi önerilmektedir. Bu makalede bu türden yapılarda önceden yapılmış bazı etkin güçlendirme örnekleri üzerinde kısaca durulacaktır.

Güçlendirme Örnekleri

Genel Sorunlar

1960'lardaki yoğun restorasyonlarda tarihi yapılarda ileri düzeyde denilebilecek değişiklikler izlenmektedir. Saraylar, camiler, katlı binalar, Galata kulesi bu türden uygulamalara örnek olarak verilebilir. Taşıyıcı sisteme de yansıyan değişiklikler çoğunlukla

betonarme malzemenin sistem içine sokulması ile gerçekleştirilmiş, son 60-65 yıl içinde farklı bir malzeme ile özgün malzemenin uyumsuzluğu sonucunda malzeme ve sistem düzeyinde pek çok sorunla karşılaşmıştır. İçinde yığma kargir, ahşap, bazen de çelik birimlerin olduğu bu türden yapılara bir de betonarme (çoğunlukla niteliksiz) eklendiğinde ortaya çıkan kompozit/hibrit sistemin depremlerde ve zamana bağlı performansı pek de beklenildiği gibi olmamıştır. Diğer bir eleştiri ise betonarmenin geri dönüştürülemezliği üzerinde yoğunlaşmakta, bu açıdan bakıldığında, eğer yapısal bir müdahale yapılacaksa çelik ya da ahşap malzeme ile oluşturulan sistemlerden yararlanılması ön plana çıkmaktadır. Son zamanlarda hemen hemen dünyanın her yerinde uygulanan lifli polimer (CFRP, GFRP, AFRP, BFRP vb.) çubuk, şerit ve kumaşların bu alanda sıkça

kullanılmaya başlandığı görülmeye karşın, geri dönüştürülemez durumu hep sorgulanmaktadır. Bu türden yüksek performanslı malzemeler uygun kullanıldığında müdahale miktarını da en aza indirgeyerek yapı elemanlarını özgün kalınlıklarını değiştirmeden sorun çözülebilmektedir. Yığma / kargir, ahşap ve hatta tarihi demir, çelik yapılarda dayanım özellikleri yüksek olan karbon lifli polimer ile güçlendirme çalışmaları artmaktadır. Aşağıda değişik yollarla güçlendirilen bazı örnek yapılar üzerinde durulacaktır.

Tarihi yığma yapılarda ana sorunların başında, çerçeve sistemlerinin tersine, rijitlik değil dayanım gelmektedir. Özellikle duvarların kayma/kesme dayanımı, çekme ve basınç dayanımlarının yerel olarak aşılması ana sorunlardır. Bu nedenle, gerekiyorsa rijitlik artışının yanında, dayanım artışının sağlanması öne çıkmaktadır. Mühendisler güçlendirme çalışmalarında öncelikle bu soruna çözüm arayışındadırlar. Bir diğer ana sorun da döşeme sistemlerinin rijit diyafram (levha) özelliği gösterememe durumudur; buna en yaygın örnek yığma / kargir yapılardaki ahşap döşeme sistemleridir. Bazı projelerde yalnızca bu özelliğin iyileştirilmesi bile sistemin performansını oldukça iyileştirmektedir.

Bütün bunlara ek olarak eğer temel sisteminde zemin kaynaklı bir sorun varsa öncelikle bu giderilmeli, üstyapıya ilişkin çözümler zemin ve temel sisteminin kalıcı olarak iyileştirilmesinden sonra uygulanmalıdır; aksi durumda, sorun olduğu yerde kalacaktır.

Güçlendirme Yöntemleri

Bu alanda kullanılan değişik yöntemler ortaya çıkan gereksinime göre ayrı ayrı ya da bir arada kullanılabilir. Örneğin, yalnızca dayanıma (özellikle kayma/kesme dayanımı) yönelik sorunların bulunması durumunda duvarın her iki yüzeyinde dayanım artırıcı malzemelerden yararlanılabilir. Bu amaçla yığma/kargir yapılarda en hızlı ve pratik bir biçimde kullanılan yöntem (duvarlarda bezeme bulunmaması durumunda) duvarların kesme/kayma dayanımını önemli düzeyde arttıran püskürtme beton (*shotcrete*, *gunite*) uygulamalarıdır (Görsel 9); bu yöntemde, duvarın her iki yüzeyinde donatı olarak hasır çelik tercih edilmekte, çatlak sınırlamaları için lifli polimerlerden ve ince çelik tellerden de yararlanılmaktadır.

SOL ÜSTTE Antakya, cami (Görsel 5)

Adıyaman, kilise (Görsel 6)

Adıyaman, okul (Görsel 7)

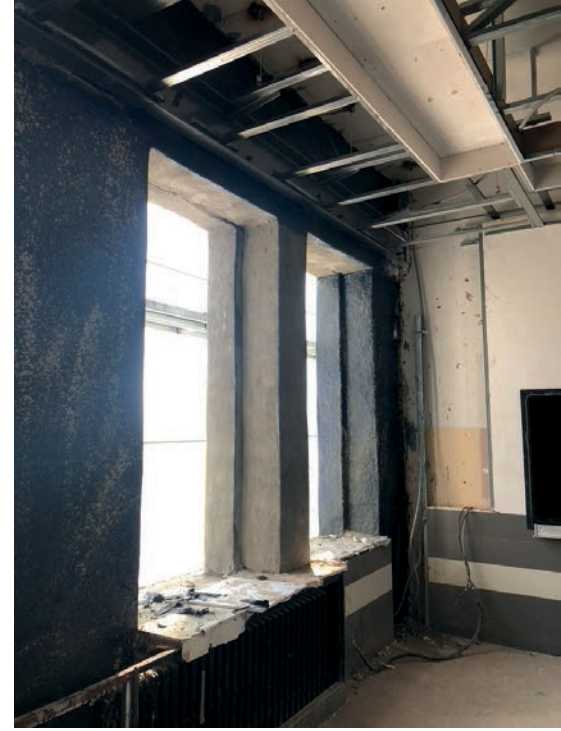
Kahramanmaraş, cami (Görsel 8)

SAĞ ÜSTTE Shotcrete (Görsel 9)

CFRP kumaş (Görsel 10)

SAĞ ALTTA İstanbul, okul (Görsel 11)

İzmir, okul (Görsel 12)

Her iki yüzeydeki ilave tabakaların birbirine belirli aralıklarla bağlanması güçlendirmenin etkinliğini arttıracaktır. Bazı zorunlu durumlarda (örneğin, yapının bitişik düzende olması gibi) tek yüzden güçlendirmenin yapıldığı da bilinmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere malzeme bilimindeki gelişmelere koşut olarak yığma / kargir yapılarda karbon (CFRP) ya da cam esaslı (GFRP) lifli polimerlerden de yararlanılmaktadır. Dayanım eksikliğinin mertebesine bağlı olarak şeritlerin ya da kumaşların duvar yüzüne (kısmen ya da tamamen) bir bağlayıcı ile yapıştırılması ile dayanım arttırılmaktadır (Görsel 10). Bu tür dayanım arttırıcı tabakaların varlığı yatay rijitliği de bir miktar iyileştirmektedir. Derz onarımı sırasında derzler arasına yerleştirilen kompozit donatı çubukları da dayanım artışı sağlayan bir diğer yöntemdir.

Yine mimari bakımdan esneklikler de sağlayan değişik türden çelik çaprazların (örneğin /, X, V, K, A vb) eklenmesi beklenen dayanıma ulaşılması için uygun çözümlerdir (Görsel 11,12). Değişik türden sönümleyicilerin (damper) bazı özel yapılarda kullanıldığı durumlar da vardır. Sayısı çok az olsa da sismik izolatörün güçlendirme çalışmalarında örneklerine rastlanmaktadır. Sönümleyici ve izolatör kullanımının en önemli üstünlüğü yapıya eklenen sönüm sonucu deprem taleplerinin/istemlerinin önemli miktarda

azaltılmasıdır (Çelik, 2017). Ancak, bu türden elemanların uygulanabileceği tarihi yapı sayısı çok fazla değildir. İlk uygulamalardan olduğundan, 1913-1916 yıllarına tarihlenen San Francisco City Hall binası tekrar kullanıma açıldığı tarih olan 1999'da dünyanın en büyük sismik izolatörlü yapısı unvanına sahip olmuş olup sonraki uygulamalar için bir iyi bir örnektir.

Yığma/kargir yapılarda en önemli sorunlardan biri mevcut kat döşemelerinin rijit diyafram / levha özelliği gösteremeyecek bileşenlerden oluşması durumudur (Sesigür, Çelik ve Çılı, 2007). Böylesi durumlarda döşeme düzleminde yine çelik profillerle çapraz bir sistem oluşturulması davranışı çok iyileştirmektedir. Bu türden bir çapraz sisteminin taşıyıcı duvarlarla entegrasyonunun sağlanması deprem yüklerinin taşıyıcı duvarlara uygun bir biçimde aktarılmasında çok önemlidir.

Önceki dönemlerde diyafram için betonarme döşemelerden yararlanıldığı çok sayıda örnek vardır.

Gergiler yığma/kargir yapıların düşey ve yatay (deprem) yükler altında bütünlüğünü sağlayan belki de en önemli elemanlardır (Gedik vd., 2010; Çelik, Sesigür ve Çılı, 2009); genelde tek ya da duvar/kemer genişliği fazla olduğunda çift kullanılmaktadır. Kat seviyelerinde duvarların içinde, kemerlerin, silindirik kabukların/tonozların ve yarım/ tam kubbelerin mesnet ve hatta üst kotlarında kullanıldığında sistemin stabilitesine katkısı çoktur. Kubbelerde çekme bölgesinde kullanılan çemberler olası çekme çatlaklarını sınırlamaktadırlar. Güçlendirme amacıyla kubbe eteklerine dıştan eklenen çemberlerin galvanizli olması ve etkin olarak çalışabilmesi için bir miktar öngerilme verilerek kullanılması önem kazanmaktadır. Enkesit boyutlarına yapılacak hesaplar

SOLDA L'Aquila (Görsel 13)

Assisi (Görsel 14)

İtalya (Görsel 15)

İtalya (Görsel 16)

ile karar verilmektedir. Özellikle yıkıcı depremlerde açıklığı fazla olan kubbelerde tüm kütlenin de fazla olması nedeniyle değişik göçme modları görülmektedir (asimetrik ya da simetrik göçme). Gerçekten de geçmişte göçen yığma / kargir kubbelerin neredeyse yalnızca mesnet bölgelerinin kaldığı bilinmektedir. Açıklığın fazla olması durumunda depremin düşey bileşeninin göçmede etkisi vardır.

Kubbelerde çekme çemberi ile birlikte, gerekiyorsa ve yapının mimari özellikleri izin veriyorsa yine çekme dayanımları oldukça yüksek olan lifli polimerlerden yararlanılması mümkündür. Hem çemberin hem de lifli polimerin birlikte kullanıldığı bir 16. yüzyıl camisinin kubbesinde yapılan uygulama Çelik, Sesigür ve Çılı, 2008 kaynağında örneklenmiştir.

Yalnızca gergiler kullanarak depremler öncesinde güçlendirilen yapılar pek çok depremi göçmeden, onarılabilecek hasarla atlatmıştır. Bu nedenle, mevcut tarihi yapıların güçlendirilmesinde yapıda eksik gergilerin (varsa) tamamlanması, hasarlı olanların yenileri ile değiştirilmesi, gerekiyorsa yenilerinin sisteme eklenmesi en etkin güçlendirme biçimlerinden biridir. Örneğin, 6 Nisan 2009 yılında orta İtalya'da Abruzzo bölgesinde meydana gelen L'Aquila depremi (Mw6.3) öncesinde gergilerle

güçlendirilen bir yapının deprem sonrası durumu Görsel 13'te, 26 Eylül 1997 tarihinde yine öncekine yakın bir alanda meydana gelen Umbria ve Marche depremi (Mw6.0) sonrasında gergilerle güçlendirilen bir yapı ise Görsel 14'te verilmiştir. Yıkıcı depremler sonrasında tarihi yapılarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri hasar gören yapının artçı sarsıntılarda (ya da bölgede meydana gelen başka bir ana sarsıntıda) hasarın ilerlemesi sonucu tamamen göçerek kaybedilmesidir (Örneğin Malatya Yeni Cami). Bunun önüne geçilmesi amacıyla, bu tür hasar görülen yapıların dıştan ve içten ahşap elemanlarla geçici olarak desteklenmesi örnekleri Görsel 15 ve 16'da verilmiştir. Burada ahşap malzemenin kullanılmasının ana nedeni yapıyla olan uyumu ve yapıya zarar vermeyecek detaylarla desteklemenin yapılabilmesidir.

Yığma/kargir yapılarda çok eskiden bugüne en etkin konvansiyonel güçlendirme yöntemlerinden biri de dıştan yığma kargir payandalar yapılmasıdır. Payandalar ile güçlendirme deprem etkileri olmadan da yapılabilir. Özellikle zeminde oturma kaynaklı sorunların giderilmesinde ve ana taşıyıcı duvarların düzlem dışı stabilitelelerinin sağlanmasında oldukça yararlıdır. Günümüzde, ek alan gerektirdiği için, pek uygulanmamaktadır. Güney Kazakistan'da, Türkistan şehrinde yer

alan Hoca Ahmed Yesevi Türbesi bu türden geleneksel bir güçlendirme için örnek verilebilir. Yine bir diğer önemli örnek Ayasofya'ya Mimar Sinan tarafından eklenen payandalardır.

Tarihi yapılarda zeminden kaynaklı bir sorun varsa öncelikle bu sorun giderilmeli (örneğin zemin iyileştirme yöntemlerinden biri ile), daha sonra üst yapıdaki sorunlar ele alınmalıdır. Unutulmaması gereken, zeminle ilgili olası bir sorunun son yıllarda ortaya çıkma olasılığının çok düşük olduğudur. Eğer yapının ömrü boyunca zemin sorunu varsa böylesi radikal bir iyileştirme kararının alınabilmesi için elde her türlü verinin bulunması gerekir. Son dönemlerde bilinen bazı tarihi camilerde yapılan bu türden uygulamaların yapıya daha çok zarar verdiği durumlarla da karşılaşmıştır.

Tarihi camilerde minareler izostatik oluşlarından dolayı depremler sonrasında en çok hasar gören yapı elemanlarının başında gelmektedir. En çok son şeref üstü bölümün göçmesi, ana gövdede taşıma gücünün tükenmesiyle göçme, devrilme vb. modlarla karşılaşmaktadır; minare göçmelerinin cami kubbesinin göçmesine neden olduğu durumlar da vardır. Zaman içinde bilinen pek çok cami minaresinin yıkıcı depremlerde kısmen ya da tamamen göçtüğü, sonrasında ise tamamlama ya da yeniden yapma şeklinde uygulamaların olduğu

bilinmektedir (Çelik, Menteşe ve Salman, 2021). Günümüz restorasyon projelerinde yapısal bozulmaların ve yapılan hesaplar sonucu göçme risklerinin olduğu ileri sürülerek çok sayıda minarenin sökülerek yenilendiği gibi bir durum vardır. Elbette çok gerekli olması durumunda böyle radikal bir çözüm olmakla birlikte, hesaplarda kullanılan yapısal modellerin önemli düzeylere varan yaklaşıklıklar barındırdığı unutulmamalıdır. Günümüze dek ulaşan cami minarelerinin taşıyıcılık detaylarına ilişkin sırların anlaşılması, en gerçekçi bir şekilde hesap modellerinin oluşturulması geri dönüşü olmayan kararlar alınmaması bakımından önemli ve gereklidir. Yapı sağlığı izleme yöntemleri karar vermede çok yararlı olmaktadır.

Minarelerde ya da yine tarihi değeri olan yığma/kargir bacalarda olduğu gibi konsol türü sistemlerde davranışı iyileştiren çözümlerin geliştirilmesi mümkündür. Bu bağlamda, içten ya da dıştan müdahale seçenekleri gözden geçirilebilir. Örneğin, Bakü'de tarihi bir sanayi bacasında, bacanın dış cidarında uygulanan ve duvar kesiti içinde kalan/gizlenen donatılar sistem içine bir mekanik delici ile sürülerek güçlendirme gerçekleştirilmiştir; böylece baca bir bakıma donatılı yığma/kargir özelliğinde bir sisteme dönüştürülmüştür. Gerekirse yapının özgünlüğünü bozmadan ayarlayıcı kütle sönümleyicilerden de yararlanılabilir ve böylece müdahale en aza indirilebilir.

Taşıyıcı duvarlarda aksel gerilmelerdeki artışların kayma dayanımını önemli düzeyde arttırdığı bilinmektedir. Başka bir deyişle, normal gerilme düzeyi düşük duvarların kayma dayanımı, yüksek olanlara göre daha düşüktür. Buradan hareketle, duvara düşeyde, merkezinden (ya da dışmerkezlik oluşturmadan her iki yüzeyde) öngerme çubukları ile (çelik ya da karbon) öngerilme verilerek normal kuvvet düzeyinin artırılması etkin denilebilecek güçlendirme yöntemlerinden biridir. Burada dikkat edilmesi gereken konu bu işlem yapılırken duvarda ek basınç etkisi nedeniyle taşıma gücünün aşılmaması ve stabilite kaybının yaşanmamasıdır. Bu tür uygulamalarda öngerme kayıplarının sürekli kontrol edilmesi gereklidir. Duvarlarda basınç dayanımı düşüklüğü olması durumunda ise duvarın yapısına

uygun bir enjeksiyon malzemesi uygulanması ile basınç kapasitesi istenen kota kadar arttırılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Tarihi yapılarda güçlendirme kararının alınması proje müellifine büyük sorumluluk getirmektedir. Diğer yapı gruplarında olduğu gibi alternatif tek değildir. Seçilecek her malzemenin ve sistemin/yöntemin olumlu ve olumsuz tarafları bulunmaktadır. Ne yazık ki Türkiye'nin güneyinde Kahramanmaraş başta olmak üzere 11 ili etkileyen 6 Şubat 2023 Pazarcık (Mw7.9) ve Ekinözü (Mw7.8) depremlerinde başta Antakya, Hatay olmak üzere mevcut tarihi yapı stoku çoğunlukla kaybedilmiştir. Bunlar arasında henüz restorasyon projesi tamamlanmış tarihi yapıların bulunması düşündürücüdür. Burada ana soru şudur: Acaba bu yapıların restorasyon projelerinde deprem etkileri dikkate alındı mı, alındı ise seçilen güçlendirme yöntemi yeterli oldu mu, güçlendirme tamamen göz ardı mı edildi ya da diğer modern yapılarda olduğu gibi yapılan uygulamalarda hatalar mı vardı?

Ege bölgesinde yoğun örnekleri olan pek çok antik şehrin yok olma nedenlerinden birinin geçmişteki yıkıcı depremler olduğu bilinmektedir. 6 Nisan 2009 (Mw6.3) ve 24 Ağustos 2016 (Mw6.2) orta İtalya depremleri (L'Aquila ve Amatrice) sonucunda benzer biçimde bu 14. yüzyıl şehirlerinin çok hasar gördüğü, pek çok yapının göçtüğü bilinmektedir; en son Antakya da ne yazık ki mimari mirası kaybedilen bu şehirlere katılmıştır.

Son söz olarak bilinmesi gereken en önemli konunun tarihi yapı mühendisliğinin (ya da restorasyon mühendisliğinin) diğerlerinden çok farklı olduğu ve alınacak her türlü kararda pek çok disiplinin birlikte hareket etmesi gerektiğidir. Ele alınan yapının deprem güvenliği sorununun bulunması durumunda bunun hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gerektiği açıktır. Sorunları çözüme ulaştıracak teknik personel ve teknoloji Türkiye'de fazlasıyla vardır. Bu türden restorasyonlarda deprem güvenliği için gerekli kaynak düşünülmeyen ayrılmalıdır; tersi durumda sonuç bellidir. ■

Oğuz Cem Çelik, Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yapı ve Deprem Mühendisliği Birimi

KAYNAKLAR

- Çelik, O. C. (2011). Editorial, *Special Issue on Structural Rehabilitation of Historical Buildings, International Journal of Materials and Structural Integrity (IJMSI)*, Vol.5, 2/3, 115-117.
- Çelik, O. C. (2017). Holistic Seismic Behavior and Design of Buildings, *FACADE2017 Conference, Hochschule Ostwestfalen-Lippe, University of Applied Sciences Detmolder Schule für Architektur und Innenarchitektur, Detmold, Germany, November* içinde (ss. 161-173).
- Çelik, O. C. (2023). Etkin Güçlendirme Yöntemlerine Örnekler. *İTÜ Vakfı Dergisi - Deprem Aklimızda Kalmalı*, 91, 58-65.
- Çelik, O. C., Sesigür, H. (2010). *Performance of Historic Masonry Buildings during the April 6, 2009 L'Aquila Earthquake*. 14th European Conference on Earthquake Engineering, August 30-September 3, Ohrid, Rep. of Macedonia (CD-ROM).
- Çelik, O. C. ve Sesigür, H. (2014). Seismic Retrofit of Historic Masonry Buildings in Turkey: State of the Practice", *Workshop on Seismic Risk of Historical Structures, 3-5 November, İTÜ Süleyman Demirel Cultural Center*, içinde (ss. 41-46).
- Çelik, O. C., Sesigür, H. ve Çılı, F. (2009). *Importance of Wood and Iron Tension Members on Seismic Performance of Historic Masonry Buildings: Three Case Studies from Turkey*. ATC&SEI Conference on Improving the Seismic Performance of Existing Buildings and Other Structures, 9-11 Aralık, San Francisco, CA, USA.
- Çelik, O.C., Menteşe, V.G. ve Salman, M. (2021). Yığma Kargir Tarihi Yapıların Deprem Güvenliği ve Yapısal Modellenmesi, *İTÜ-AFAD, Bursa Tarihi Cami Minarelerinin Deprem Davranışı Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, 27 Kasım, İstanbul, içinde (ss. 22-28).
- Çılı, F., Çelik, O.C. ve Sesigür, H. (2007). Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Bileşenler, Hasar Biçimleri, Onarım ve Güçlendirme, *Yapı 303*, 1-12.
- Gedik, Y.H. ve Çelik, O.C. (2015) *3D Modeling and Structural Evaluation of Ancient Bozdoğan (Valens) Aqueduct in Istanbul*. 3rd Polish Congress of Mechanics-21th International Conference on Computer Methods in Mechanics, 8-11 September, Gdansk, Poland.
- Gedik, H., Sesigür, H., Çelik ve O.C. ve Çılı, F. (2010). *Effect of Wooden Ties on the Behavior of Historic Stone Masonry Vaults*. 8th International Masonry Conference, July 4-7, Dresden, Germany.
- Gullu, A., Yüksel, E. ve Çelik, O.C. (2022). *Post-30.10.2020 Mw7.0 Izmir Bay - Samos Earthquake Reconnaissance in Izmir: Evaluation of the Records and the Collapsed Buildings*. 3rd European Conference on Earthquake Engineering and Seismology, 3CEES, Bucharest, Romania, 4-9 Eylül.
- Sesigür, H., Çelik, O.C. ve Çılı, F. (2005). Esnek Döşemeli Tarihi Yığma Kargir Yapıların Güçlendirilmesi: İzmit Sultan Abdülaziz Av Köşkü Örneği, *Kocaeli 2005 Deprem Sempozyumu*, 23-25 Mart, Kocaeli içinde (s. 147).
- Sesigür, H., Çelik, O.C. ve Çılı, F. (2006). Repair and Strengthening of Ancient Structures in Seismic Areas, *First European Conference on Earthquake Engineering and Seismology, Geneva, Switzerland, 3-8 September, Paper No: 1387*.
- Sesigür, H., Çelik, O.C. ve Çılı, F. (2007). *Ahi Çelebi Camisinin Onarım ve Güçlendirilmesi*, Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 27-29 Eylül, Ankara.
- Sesigür, H., Çelik, O.C., Çılı, F. (2008). *Seismic Evaluation and Retrofit of a 16th Century Historic Brick Masonry Dome in Istanbul Using Combined Steel Rings and CFRP Sheets*. 14th World Conference on Earthquake Engineering, 12-17 October 2008, Beijing, China.
- Sesigür, H., Çelik, O.C. ve Çılı, F. (2013). *Tarihi Yığma Yapıların Onarımı, Yatay/Düşey Yükler Etkisi Altındaki Davranışını İyileştirme Yöntemleri*. 4.Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 27-29 Kasım, İstanbul.
- Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (TBDY-2018). Resmi Gazete.
- Yorulmaz, M., Çelik, O.C. (1995). Structural Analysis of the Bozdoğan (Valens) Aqueduct in Istanbul, *First International Arch Bridge Conference*, Bolton, UK, 3-6 Eylül, içinde (ss. 175-180).

1939 Erzincan Depremi Belleğin Yıkımı ve Yeniden İnşası: “Kurma Evler”

Esin Atabeyli Çağlık, Yasemen Say Özer

MAKALENİN ADI 1939 Erzincan Depremi Belleğin Yıkımı ve Yeniden İnşası: “Kurma Evler”

1939 Erzincan Earthquake Destruction and Reconstruction of Memory: “Kurma Evler”

MAKALENİN TÜRÜ Araştırma Makalesi

MAKALENİN KODU EgeMim, 2024-2 (122), 40-45

MAKALENİN YAZARI Esin Atabeyli Çağlık, Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimari Tasarım Programı

Yasemen Say Özer, Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ 03.11.2023

MAKALENİN KABUL TARİHİ 20.02.2024

YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ eatabeylicaglik@gmail.com;

yasemen@yildiz.edu.tr

ORCID 0000-0001-9208-1669;

0000-0001-9497-9368

Öz Erzincan, fay hatları üzerinde bulunması nedeniyle depremlerin oluşturduğu yıkımın ve hasarın etkilerini tarihi boyunca sürekli yaşayan kentlerden biridir. 27 Aralık 1939 depremi, Erzincan kent belleğinde kesintiye neden olmuştur. Deprem sonrası kentin yeni yerleşim yerinin belirlenmesi, inşa çalışmaları ve kolektif belleğin günümüzde halen kullanılan Kurma Evler üzerinden okunması makalenin temel konusudur. Çalışmada, travma ve kolektif belleğin yeniden inşası sürecinde deprem belleğinin sembolü olan Kurma Evlerin, yıkım ve yıkım sonrası yeniden inşa edilen mekânı nasıl somutlaştırdığı, deprem sonrası kentte kolektif belleğin inşası ve güncel duruma ait değerlendirmelere yer verilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER Deprem, Erzincan, 1939 Erzincan Depremi, Kolektif Bellek, Kurma Ev.

Giriş
Bellek sözcüğü, Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğünde, “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2005; Türk Dil Kurumu, 2011). Bellek anımsama ve unutma diyalektiğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve sürekli bir gelişim gösterir (Nora, 2006). Bireye yönelik bir özellik olmakla birlikte, bellek toplumsal bir boyut da taşımaktadır. Çünkü toplumlar onları oluşturan bireylerin bellekleriyle şekillenmektedir. Bellek, yerin anımsattıkları, zamanın da taşıdıklarıyla, sözlü ve mekânsal diyaloglar başlatmaktadır (Doğu ve Varkal Deligöz, 2017).

Bellek kavramı psikoloji, tıp, antropoloji, sosyoloji, tarih gibi birçok çalışma alanının ilgilendiği, birlikte çalışmalarını yürüttüğü, incelemelerini gerçekleştirdiği disiplinler arası bir özellik göstermektedir. Belleğin toplumla ilişkilendirilmesi, mekânların belleği oluşturmadaki rolü ve mekânların toplum belleğinde yaşananları hatırlatması konusunda uyarıcı bir nesne olması, bellek kavramının mimarlık disipliniyle ilişkili olmasına neden olmuştur. Mekânlar, süreç içinde yaşanan toplumsal olayların, zihinlerde biriken ortak deneyim ve yaşantıların izlerini taşımaktadırlar (Mutlu ve Tanrıverdi Kaya, 2019). Bellek, bireysel bir

hatırlama süreci olarak görülmesiyle birlikte, sosyal olgularla biçimlenir. Belleğin toplum tarafından üretilen kolektif bir oluşum olması nedeniyle, kolektif bellek kavramı ortaya çıkmıştır. Bireyler, topluluk içerisinde anılarını hatırlarlar. Bellek, insanlarla ilişki durumunda harekete geçer ve hatırlama, bireyin ait olduğu toplumsallık içinde gerçekleşir ve bir anı kolektif bir algıyı yeniden ürettiğinde kendisi de kolektif olur. Kolektif bellek kavramı, mekân kavramını da içine alır. Kolektif bellek, bireylerin bir araya getirdiği toplumun belleği olarak geçmişin yeniden inşasıdır (Halbwachs, 1992).

Geçmişe dair farkındalık, pek çok açıdan bizim iyiliğimiz için elzemdir. Bellek, tarih ve kalıntılar geçmişe dair farkındalığımızı sürekli olarak tazeler. Geçmişe dair tüm farkındalıklar bellek üzerine kuruludur. Hatırlama yoluyla önceki olayların bilincini tekrar kazanır, dün ile bugünü birbirinden ayırt eder ve bir geçmiş yaşadığımızı doğrularız. Bellek, hayatın her yerindedir. Şimdiki zamanın çoğunu geçmişin bir yönüyle temas kurmaya veya bunu sürdürmeye ayırırız. Hatırlanan ve bellekte kalan geçmiş hem bireysel hem de kolektiftir (Lowenthal, 2005).

Ricoeur, “hatırlama anı tanıma anıdır” derken anımsanan anıların mekâna bağlı olduğuna işaret eder (2012). Nora’nın “hafıza mekânları”nın ilk çıkış noktası da budur (2006). Bu mekânların özelliği hatırlamaya yardımcı bir kuvvet olarak “ölü belleğin yerine geçen yedek bellek” olmalarıdır. Mekânlar yazıtlar, arşivler, anıtlar, kitaplar, fotoğraflar gibi belgelerdir.

Anılar mekânlara bağlıdır. Mekânlar anıların hatırlatıcısı oldukları için anılar hatırlandığında anlatılan ilk unsur, olayın gerçekleştiği mekânlardır. Mekânlar “kişisel ve kolektif belleğin bekçileri”dir (Ricoeur, 2012).

Kentin kimliği ve farklılıklarının “şehrin ruhu”nu yansıttığını, bunun da kentin belleği olduğunu ifade eden Aldo Rossi, kentsel artifaktlar üzerinden tanımladığı mimariyi Halbwachs’ın, toplumsal bellek kavramıyla ilişkilendirir (2006): “Bir topluluk bir mekânın bir parçasıyla karşılaştığında, onu kendi imgesine çevirir, ama aynı zamanda kendini ona direnen bazı maddi şeylere teslim eder, onlara uyarlar. Kendisini inşa ettiği çerçeve içine kapatır. Dış çevre imgesi ve onunla sürdürdüğü sabit ilişki, onun kendisiyle ilgili sahip olduğu fikrin alanına geçer.” Rossi’ye göre kent artifaktları mimari, arkeoloji ve mimarlık tarihi incelenirken kentin tarihsel açıdan bilgi ve belge değeri taşıdığı düşüncesi yanında, kolektif imgelerden oluşan bir sentez olduğudur. “Kent, kolektif hafızanın locus’udur. Kentin kendisi orada yaşayanların kolektif hafızasıdır”. Kolektif bellek, kentle bütünleşmesi yanı sıra mekânın dönüşmesinde etkilidir (Rossi, 2006).

Boyer (1994), geçmiş anılarımızı ve hatıralarımızı geçmişten bugüne taşıyan fiziksel yapıları ve izleri kentleri özgün kılan unsurlar olarak tanımlar ve kenti, hafızanın tiyatrosu olarak tarifler. Çünkü kentler sürekli dönüşüme maruz kalsalar da geçmişin izleri daima saklı kalmaya ve geleceğe aktarılmaya devam eder. Bir başka deyişle, kenti fiziksel bütünlüğü, içinde yaşayan toplumsal ve çevresel etkenler kadar, belleği de oluşturur. Bellek, kenti kuran ve var eden temel özelliklerden birisidir. Bellek ve kentin fiziksel unsurları tarih boyunca sürekli bir gelişim ve değişim içerisindedir. Kentteki her bir öge ve yapı değişimin zamansal/tarihsel izlerini taşımaktadır. Bu nedenle, kentin fiziksel çevresindeki bütün unsurlar, kentin geçmişini veya tarihini hatırlatma eylemi içindedir. Kentin belli bir dönemi içerisinde yaşanan olaylar ve oluşan yapılar bir araya gelerek kentin belleğini şekillendiren katmanları oluşturmaktadır. (Boyer, 1994).

Kentin fiziksel, mekânsal, sosyal ve kültürel katmanları zaman zaman

yaşanacak deformasyonlar sonucu kırılmalar veya değişimler yaşayacaktır. Kentsel dönüşüm, savaşlar, afetler, büyük ya da küçük ölçekli yaşanan değişimler kentlerde belleğin yıkımı ya da yeniden inşası olarak görünürlük kazanmaktadır. Deprem, yaşattığı yıkımla birlikte kentsel bellekte kopukluk/yitim/yok olma/süreksizlikler oluşturmaktadır. Yıkımın oluşturduğu zorunlu bellek yitimi sonrasında yeniden inşa süreciyle kentsel belleğin değişimi ve kentsel mekânın süreksizliklerinin izlenmesi mimari tasarımın çalışma alanı açısından önemli ve gerekli görülmektedir.

“DEPREM MEKÂNSAL BELLEĞİN KAYBINA YOL AÇARKEN; DEPREM SONRASI BELLEK SÖYLEMİ MİMARİ BAĞLAM AÇISINDAN KURMA EVLER İLE KURULUR. YIKIMIN, KAYIPLARIN ANISI, DEPREMİN HATIRLATTIKLARININ MEKÂNSAL KARŞILIĞI KURMA EVLER ÜZERİNDEN SİMGELEŞİR”

Depremler, kentlerde yıkımla birlikte yitirilmiş bellek ve kentin yeniden kuruluşu ile yeniden inşa edilen bellek olarak travmatik sonuçlar doğuran iç içe geçmiş bir ağ örgüsü olarak değerlendirilebilir. Kentin depremle yıkımı ve yeniden inşası süreci travmatik etkileriyle birlikte öncelikle barınma konusu üzerinden görünürlük kazanmaktadır. Çalışma, deprem sonrası kentin belleğini Kurma Evler üzerinden okumayı amaçlamaktadır.

Kurma Evler, Erzincan kentinde ve kentinin belleğinde yaşanan yıkım, travma ve yeniden inşa süreci açısından kırılma noktası olarak görülen depremin sembolüdür. Erzincan kentine ait ve yere özgü bağı olan deprem belleğinin taşıyıcısı Kurma Evler’dir. Kentte 1939 Erzincan depreminin yaşattığı yıkım ve yeniden insanın yarattığı mekânsal bellek Kurma Evler yoluyla anlamlandırılır. Mekânsal belleğin üretimi ve yeniden inşası depremin sembolü Kurma Evler’dir. Deprem mekânsal belleğin kaybına yol açarken; deprem sonrası bellek söylemi mimari bağlam açısından Kurma Evler ile kurulur. Yıkımın, kayıpların anısı, depremin hatırlattıklarının mekânsal

karşılığı Kurma Evler üzerinden simgeleşir.

Erzincan kenti, deprem olgusuyla kurulan tarihsel, sosyal, mekânsal bağ Kurma Evler’i hatırlatır. Kentin geçirdiği yıkımın ve yeniden insanın neden olduğu mekânsal bellek kaybına karşı Erzincan kentinin deprem belleği Kurma Evler ile canlı tutulabilir. Kurma Evler, yaşanmışlıkları görünür kılarak, hafıza söylemini ve deprem belleğini oluşturur. Kurma Evler’e yönelik yapılacak çalışma, deprem sonrası kent belleğinin inşası konusunda mimari tasarım açısından laboratuvar olarak görülmektedir. Mimarlık ürünü olan

Kurma Evler’in, kentin deprem sonrası Erzincan’daki kolektif bellek inşası ve tarihsel süreç açısından kent-mahalle-yapı boyutunda güncel durumunun tespiti sağlanacaktır. Deprem sonrası özgün konut ve yerleşim modeli olarak Kurma Evlerin bütüncül ölçekte korunmuş mahallelerinin saptanması önemli görülmektedir.

Erzincan deprem belleğinin sembolü olan Kurma Evler’in yapımı öncesinde, çeşitli kararlarla barınma ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 1939 Erzincan depremi sonrasında, Kızılay tarafından günümüzde Kızılay Mahallesi olarak anılan bölgeye ilk planlı konutlar yapılmıştır. Resmi yazışmalar, akademik çalışmalar ve halk arasında pavyon evler, olarak nitelenmiş, Kızılay tarafından yaptırılmaları nedeniyle Kızılay pavyonları olarak isimlendirilmiştir (Orhan, 2019). TBMM görüşme tutanaklarına göre 90 adet pavyon ev yapılmıştır (TBMM TD, 6.7.1948). Yapıldıkları dönemde 1080 aile, pavyon evlere yerleştirilmiştir (Tükel, 1949). Pavyon evler günümüzde yok olmuş ve bulunduğu alana yeni konutlar yapılmıştır.

Devlet tarafından deprem

yaklaşık on yıl sonra Avusturya'dan getirilerek yapılan Kurma Evler'le barınma problemi kalıcı biçimde çözüme kavuşturulabilmiştir. Kurma Evler'in yapımı sonrasında günümüze kadar yaşanan 1983 ve 1992 depremlerinde hasar almamış olması, hatta 1992 depremi sonrası halk tarafından "deprem çadırı" tabiriyle korkusuzca, güven içinde kullanılarak birkaç ailenin birlikte yaşadığı barınma yapıları haline dönüşmesi mimari tasarım açısından düşünülmeli gerekli bir durumdur. Depremler karşısında 73 sene yıkılmadan ayakta kalabilen Kurma Evler'in, 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" kapsamında kentsel dönüşüm yöntemi kullanılarak yıkılması ayrıca konunun önlem alınması gereken başka bir yönüne de dikkat çekmek istenmektedir. Çalışmada son on yıl içinde hızlı bir yıkım süreci geçiren Kurma Evler'in yapımına yönelik TBMM Tutanakları kapsamında planlama kararları ve tipleri belirlenmiştir. Kent ölçeğinde tapu kayıtları, kadastro bilgileri, imar durum haritaları yerinde gözlemlenerek belgeler oluşturulmuştur. Elde edilen bilgiler ışığında kent ölçeğinde yerleşim gösteren tüm, yıkılan ve kalan Kurma Evlerin saptanması, mahalle ölçeğinde yıkımların en fazla olduğu alanların ya da özgünlüğünü bütüncül boyutta korumuş mahalleler tespit edilmiş, değerlendirmelerine çalışmada yer verilmiştir.

1939 Erzincan Depreminde Kentin Yıkımı ve Yeniden İnşası

Erzincan Kenti, Türkiye'nin jeolojik açıdan en karmaşık yörelerinden Kuzey Anadolu Fayı (KAF) zonu üzerinde konumlanmakta ve sismotektonik bakımdan çok aktif bir düğüm noktasında kalmaktadır (Tüysüz, 1993). Erzincan, 10. yüzyıldan itibaren (967, 1045, 1168, 1287, 1418, 1576, 1666) can ve mal kayıplarına neden olan şiddetli depremler yaşamıştır (Çuhadaroğlu, Kara ve Ustaoglu, 1992). Yaşanan depremler sonrasında Erzincan kentinin üç (Özdemir, 2011), beş (Altınbilek, 1997), hatta yedi kez yer değiştirdiği (Yavi, 1994; Şahin, 2014; Hayli, 1995) belirtilmektedir.

27 Aralık 1939 saat 01.57'de sert bir kış gecesinde Erzincan depremi meydana gelmiştir. 7,9 şiddetinde ölçülen 1939 Erzincan Depremi, 19. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu'da yaşanan en büyük deprem olarak kabul edilmektedir (Haçin, 2014). Erzincan'da 15 bin 600 kişi hayatını kaybetmiş, 4 bin 128 kişi yaralanmış, 15 bin 534 bina tamamen, 5 bin 877 bina ise kısmen yıkılmıştır. Depremin kış koşullarında olması ve binaların çoğunun yıkılması nedeniyle halk çevre illere nakledilmiştir (Yavuz, 2017).

1939 depreminde geçici olarak kurulan çadır kentlerin ardından devlet tarafından depremden zarar gören yerlerin inşası ve imarı için kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. İstanbul Üniversitesi, Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Yüksek Mühendis Mektebi profesörleri, Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı) yetkilileri ve bilim adamlarının görev aldığı bir ekip kurularak, yapılan incelemeler sonrasında imar faaliyetlerine başlanacağı belirtilmiştir. Meclis bünyesinde bu işlerin takibine yönelik bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Fay hattı dışında kurulacak yeni kent için imar raporları hazırlanarak meclis komisyonuna sunulmuştur (Tosik Dinç, 2016). Erzincan'ın yeni kent yerleşim alanının tespiti amacıyla ise jeoloji, şehircilik, maden mühendisliği alanlarından oluşan uzmanların Erzincan'a giderek çalışma yapması istenmiştir. Çalışma sonucunda, Erzincan Ovasının batısında jeolojik açıdan sağlam bir zemine sahip Bahçeli (Hah) Köyü ile güneyde Kemah Boğazı arasındaki sahanın yerleşime en uygun yer olduğu saptanmıştır (Tosik Dinç, 2016). Belirlenen alandaki 7 köy yerleşiminde, 1939 ve 1992 depremlerinde önemli bir hasar ve can kaybı meydana gelmemiştir (Hayli, 1995). Ancak önerilen alan, demiryolu istasyonundan uzak olması, rüzgârlara açık bir konumda bulunması, hazır içme suyu olmaması, çevresinin dağlarla çevrili olması dolayısıyla kentin gelişimini engelleyebileceği düşüncesi, bu durumun kentin ikiye bölünmesine yol açacağı ve askeri alana uzak kalınması gibi nedenler kapsamında kabul görmemiştir. Yeni Erzincan yerleşim alanının; istasyon, hastane, askeri alanın varlığı, rüzgâr güneş

açısından müsaitlik, içme suyu kolaylığı ve taşıma masraflarının olmayacağı nedenleri düşünülerek, Eski Kentin 5,5 kilometre kuzeyine taşınmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/91.60.16, Tarih: 22 Haziran 1940).

Eski Erzincan harap olduktan sonra; halkın kendi imkânlarıyla, enkazdan çıkardıklarıyla, alelacele iskân edilen geçici amaçlı "Muvakkat Kent" yerleşimi kurulmuştur (Tükel, 1949). Muvakkat Erzincan Kenti belli bir zaman diliminde depremzedelerin iskân ettirildiği bir durak olarak görülmüştür (Gül, Şengezer ve Koç, 1995). Muvakkat, bir diğer ifadeyle geçici olarak da isimlendirilen kent yerleşimi, demiryolunun kuzey kısmında; Çarşı, Taksim, Hocabey ve Kızılay mahallelerini kapsayan alanda kurulmuştur (Yavuz, 2017). Yeni Kent yerleşimi ise günümüzde Dört Yol olarak isimlendirilen mevkiden, doğu sınırı şimdiki Geçit Çevre Yolu hattı olmak üzere, güneyde Demir Yolu; batıda Vasgirt Çayı; kuzeyde Vasgirt, Topçu Tugayı ve Yanık Kışla olmak üzere şehrin yerleşim birimidir (Çuhadaroğlu vd., 1992). Yeni Erzincan Kentinin kurulacağı alanın belirlenmesi sonrasında; 7 Ağustos 1940 tarihinde TBMM'de "Yeniden Kurulacak Erzincan Şehir Yerinin İstimlakine Dair Kanun" kabul edilmiş ve yeni şehir imar çalışmalarına başlanılmıştır (TBMM ZC, 07.08.1940). 1941 yılı Nisan ayında Yüksek Mimar Asım Kömürcüoğlu tarafından Yeni Erzincan şehir planı ve kentin haritası yapılmıştır (Tükel, 1949). 1941 Asım Kömürcüoğlu imar planına göre; demiryolunun kuzey yönünde bulunan mevcut Trabzon Şosesi (günümüz 13 Şubat Caddesi) korunmuştur. 13 Şubat Caddesi-Ordu Caddesi ve onu dik yönde kesen Halitpaşa Caddesi-Fevzipaşa Caddesi aksı kentin ana merkez yerleşimi kabul edilmiştir. Ana caddeler üzerinde Valilik Binası, postane, Ziraat Binası, Tekel Binası, halkevi, kütüphane, hastane gibi kamu binaları planlanmıştır (Tükel, 1949). Asım Kömürcüoğlu tarafından yapılan 1941 yılı Erzincan Yeni Kent planı; ızgara (grid) plan sistemi ile yapılmıştır. Kentin barınma sorunu ise; 400-800 m2 arasında değişen alanlar üzerinde, Bahçeli Ahşap Kurma Evler inşa edilerek giderilmiştir (Atabeyli Çağlık ve Say Özer, 2023).

TBMM Tutanakları Kapsamında Kurma Evlerin Planlama Kararları

TBMM Tutanaklarında (TBMM TD, 03.01.1951) "Takma Evler" olarak isimlendirilen yapılar çalışmada halk arasında da söylenilen biçimiyle Kurma Evler olarak kullanılmaktadır. Kurma Evlerin yapımına yönelik 6 Temmuz 1948 tarihinde 5243 sayılı kanunla Erzincan'da yaptırılacak meskenler hakkında kanun tasarısı kabul edilmiştir. Sonraki süreçte yeni şehirde yapılacak Kurma Evlere talip olanların Belediye'ye müracaat etmeleri istenmiş ve müracaatlar sonunda noter önünde çekilen kura ile hak sahiplerine ada ve parselleri dağıtılmıştır (Yavuz, 2017). Erzincan'da yaptırılacak Kurma Evlerin bedellerinin bütün karşılığında takas yoluyla alınması kararlaştırılmıştır.

İlk etapta üç tipte 854 adet Kurma Evin yapılması planlanmıştır (BCA, 22.07.1948). Avusturya inşaat şirketiyle 14.07.1948 tarihinde sözleşme imzalanmış ancak firmanın Avusturya hükümetinden onay alması ve Erzincan halkının evlere karar verememesi nedeniyle inşaatın başlamasında bir kaç aylık gecikme yaşanmıştır. Evlerin inşaat yapım süresinin kısa, bina maliyetinin ülke koşullarına kıyasla daha ekonomik olması ve ülkede bulunan bütünlerin takası yoluyla ödemenin yapılabilmesi gibi nedenlerle Kurma Evler tercih edilmiştir (TBMM TD, 12.11.1948).

Avusturyalı bir ekip 24 Mart- 31 Aralık arasında Erzincan'da kurulacak Kurma Evler'in inşaatında çalıştırılmak üzere görevlendirilmiştir. (BCA, 24.03.1949). 1949 yılı Kasım ayı sonunda yapımı tamamlanan 600 Kurma Ev hak sahiplerine dağıtılmıştır (Yavuz, 2017). Evlerin planları ve maketlerinin Erzincan'daki yetkililere (vali -belediye başkanı) gönderilerek fikirlerinin alındığı, Kurma Evlerin beğenilmesiyle birlikte bodrum kat ilavesi talebinde bulunulmuştur (TBMM TD, 12.11.1948). Kurma Evlerin miktarı azaltılmak şartıyla bodrum kısımları eklenmesi talebi kabul edilmiştir (TBMM TD, 6.12.1948). 1950 yılı Ağustos ayında, Kurma Evler'den yapımı eksik kalan 52 adet evin daha inşaatına başlanmıştır (Yavuz, 2017).

Kurma Evlerin Kent/Mahalle/ Yapı Ölçeğinde Yerleşimi

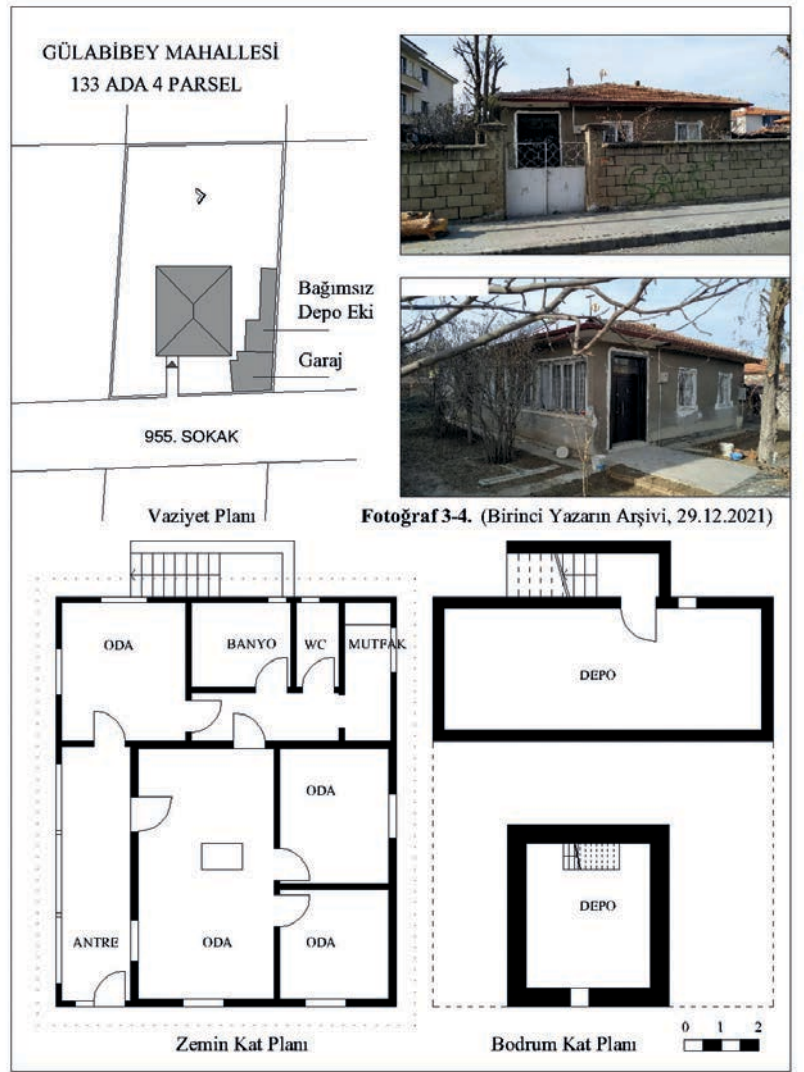
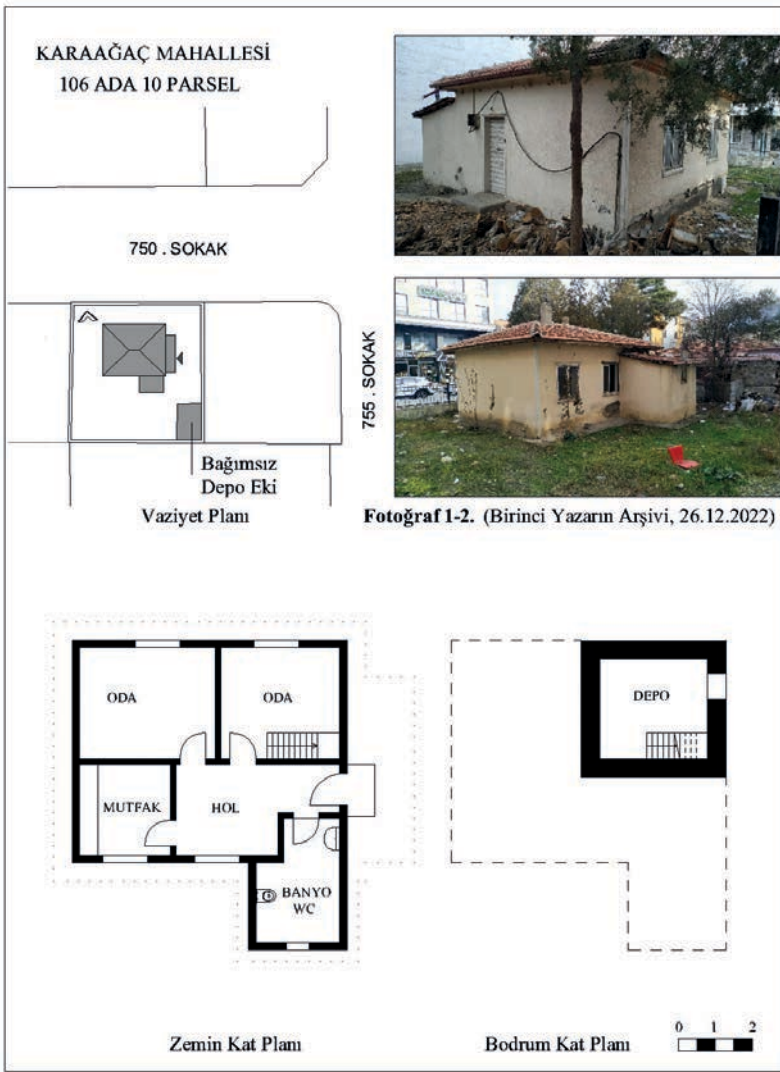
Avusturya'dan satın alınarak inşa edilen Kurma Evlerin tüm sayısı 652 adet olup, bunlardan 69 adedi iki odalı, 268 adedi üç odalı ve 315 adedi dört odalıdır. Kurma Evler tek katlı olmakla birlikte, her evin altında kısmi bodrumları bulunmaktadır. İki odalılar 41 metrekarelik, üç odalılar 51 metrekarelik ve dört odalılar da 80 metrekarelik oturma alanları üzerinde planlanmıştır. Evlerin temelleri ve bodrum duvarları betondan, üst kısımları Avusturya'dan satın alınan panolardan meydana gelmektedir. Döşemeleri ahşap, tavanları sıva, çatı örtüsü de kiremitten yapılmıştır (TBMM TD, 03.01.1951). Kurma Evlerin 15 cm kalınlığındaki duvarının yalıtım ve dayanımının 50 cm kalınlığındaki duvardan daha etkili olduğu, duvar kalınlığının az olmasının bina iç mekânında etkin kullanım alanını %25 arttırdığı ve m² birim maliyetini azalttığı belirtilmiştir. (TBMM TD, 21.02.1950). Özel Can'ın tez çalışmasında Kurma Evler'e yönelik

yapı malzeme analizleri sonucunda taşıyıcı sistem, kapı ve pencereleri gibi tüm ahşap malzemeleri için köknar ağacı kullanıldığı ve Köknar ağacının çatlama, bozulma yapmayan, soğuğa dayanıklı, esnek ve sağlam bir ağaç türü olduğu belirtilmektedir (Özel Can, 2021).

Kurma Evler; Gülabibey, Hocabey, Kızılay, Karaağaç, Atatürk, Cumhuriyet, Yeni ve İnönü olmak üzere sekiz mahallede bulunmaktadır (Atabeyli Çağlık ve Say Özer, 2023). 652 adet Kurma Ev'in tamamının, TKGM taramaları ile tapu ve imar durum bilgileri ile yerinde gözlemlerle yerleşimleri belirlenmiş ve günümüze kadar ulaşan ve ulaşamayan tipler tespit edilmiştir. Yıkım durumlarına bakıldığında, günümüzde ikili Kurma Evlerin daha çok yıkıldığı bununla birlikte Dörtlü Kurma Evlerin ise daha çok günümüze ulaştığı tespit edilmektedir. Kurma Evlerin mahallelere göre dağılımı ve günümüzdeki durumları Tablo 1'de gösterilmektedir (Tablo 1).

ALTTA Kurma Evlerin Mahallelere Göre Yerleşim Sayıları(yazarlar tarafından oluşturulmuştur). (Tablo 1)

Mahalle İsimleri	Bütünü ve Mevcut Durum (2023)	İkili	Üçlü	Dörtlü	Toplam Sayı	Yüzde
Gülabibey Mahallesi	Tamamı	6	30	72	108	% 100
	Kalan	4	22	62	88	% 81
	Yıkılan	2	8	10	20	% 19
Hocabey Mahallesi	Tamamı	6	37	25	68	% 100
	Kalan	3	20	11	34	% 50
	Yıkılan	3	17	14	34	% 50
Kızılay Mahallesi	Tamamı	-	3	6	9	% 100
	Kalan	-	-	3	3	% 33
	Yıkılan	-	3	3	6	% 67
Karaağaç Mahallesi	Tamamı	4	19	42	65	% 100
	Kalan	2	4	9	15	% 23
	Yıkılan	2	15	33	50	% 77
Atatürk Mahallesi	Tamamı	10	31	25	66	% 100
	Kalan	5	6	5	16	% 24
	Yıkılan	5	25	20	50	% 76
Cumhuriyet Mahallesi	Tamamı	14	48	44	106	% 100
	Kalan	5	23	22	50	% 47
	Yıkılan	9	25	22	56	% 53
Yeni Mahallesi	Tamamı	9	34	26	69	% 100
	Kalan	4	14	13	31	% 45
	Yıkılan	5	20	13	38	% 55
İnönü Mahallesi	Tamamı	20	66	75	161	% 100
	Kalan	5	25	40	70	% 43
	Yıkılan	15	41	35	91	% 57

Kurma Evler, günümüzde kentin merkezi bölgesinde kaldığı için arsa değerlerinin yükselmesi, evlerin yıkılmasının ve hızla yok olmasının temel nedenlerinden biridir. Erzincan kentinde mahallelere göre Kurma Ev yerleşim sayılarına bakıldığında, yıkılan konutların en fazla ticari yoğunluğun olduğu Kızılay, Karaağaç, Cumhuriyet, İnönü ve yakın zamanda 4 kat müsaade verilerek imar değişikliği yapılan Hocabey Mahalleleri üzerinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Gülabibey Mahallesi'ndeki Kurma Evler'in mahalle ölçeğindeki korunumu diğer yerleşimlere göre daha fazladır. Bu durumun Gülabibey Mahallesi'nde imar durumunun iki kat müsaadeli olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kurma Evlerin yıkımı ve yeni bina yapımının ekonomik açıdan avantaj sağlamaması, Gülabibey Mahallesi'ndeki Kurma Evler'in dönüşümünü engellemiş ve günümüze Kurma Evlerin bütüncül boyutta korunarak ulaşmasını sağlamıştır.

Kurma Evler, ızgara sistemle şekillenen kent planında 400-800 metrekare arsalar üzerine konumlanan bahçeli, ahşap, prefabrik, modüler konut modelidir (Görsel 1, 2 ve 3). Kurma Evler'in tiplerine bakıldığında

oda sayısının tiplere göre artmasıyla birlikte; dörtlü tipte banyo mahali bulunurken ikili ve üçlü tiplerde banyo bulunmamaktadır. Aile nüfusunun genişlemesi, oda sayısının yetersizliği, ısıtma problemleri ve banyo mekânının bulunmaması süreç içinde konutlara çeşitli müdahaleler yapılmasına yol açmıştır. Kurma Evlerin girişlerinin önünde açık/kapalı/yarı açık veranda, ikili ve üçlü tiplerinde banyo eklemeleri, içten ulaşılan kısmi bodrumlara dışarıdan inilerek ulaşım sağlayan merdivenlerin yapıldığı saptanmıştır.

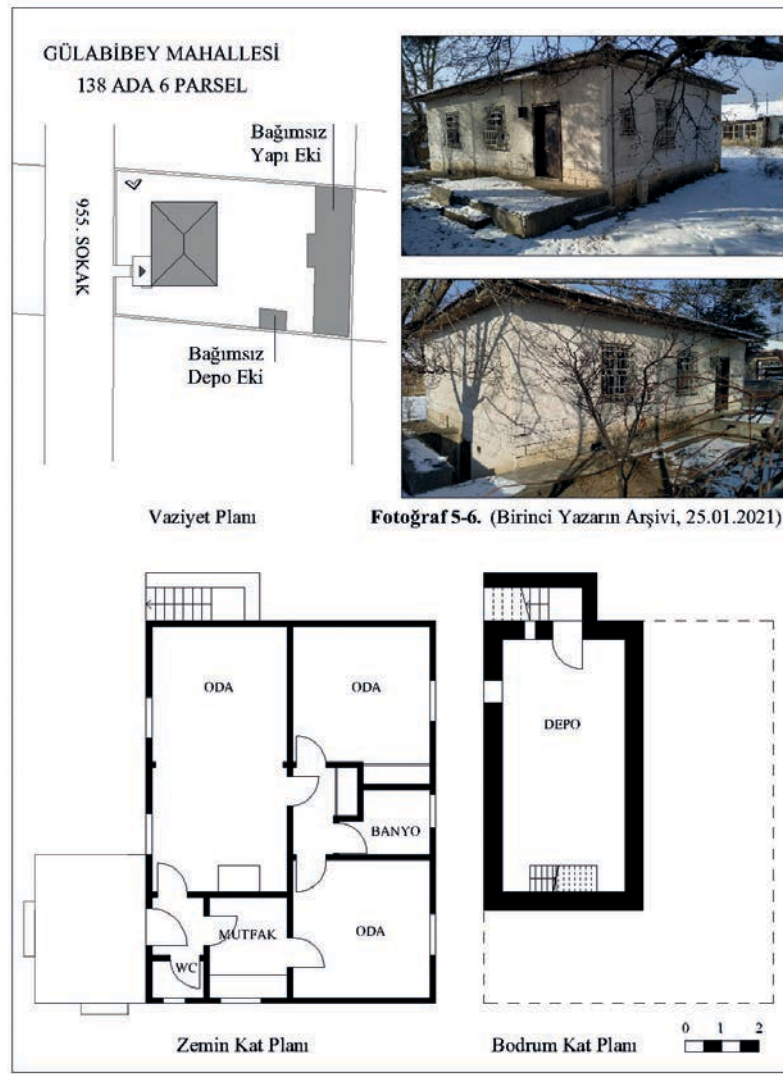
Kurma Evler'e yapılan ekleme ya da müdahalelere rağmen konutların özellikle 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamı sonrasında daha hızlı yıkım süreci yaşadığı belirlenmiştir. Erzincan Kenti'nde kullanıcıların Kurma Evlerini yıkmak istememesiyle birlikte, imar değişiklikleri sonrası arsaya katlı yapı yapmanın ekonomik açıdan avantaj sağlaması kullanıcıları Kurma Evlerini yıkmaya yönlendirmektedir.

Sonuç

Erzincan kent belleğinde kırılma noktası olarak görülen 1939 depremi, yaşanan travmayla birlikte yıkım ve yeniden inşa

sürecinde Kurma Evler üzerinden bir sembole dönüşmüştür. Kurma Evler, Erzincan kentinin deprem belleğidir. Kurma Evler, depremin yıkımını ve yeniden inşasını yansıtmaları açısından önemli ve değerli bir modeldir. Kentlinin belleğinde yapıldıktan sonraki zamanlarda yaşanan depremlerde ayakta kalmış ve halkın güvenle içinde yaşamasını sağlamıştır. Kurma Evlerin yasalarla korunması ve kentte depremin oluşturduğu travmanın yansımaları olarak varlığını sürdürmesi gerekmektedir.

Kurma Evler, Erzincan kentinde depremin oluşturduğu yitik hafıza sonrası, yere ve bağlama ait yeniden inşa edilen bellek mekânıdır. Kolektif bellek, hatıralar ve depremin izleri Kurma Evlerle yansıtılır. Erzincan kentinde prefabrik sistemle yapılan Kurma Evler, kentlinin depreme karşı güvenli konut modelidir. Depreme dayanıklılık argümanı ile oluşturulan Kurma Evler, kolektif belleğin üretilmesine doğrudan etki yaparak mekâna dair yıkım sonrası yeniden insanın belleğidir. 1939 Depremiyle yıkılan eski Erzincan'ı unutmak zorunda kalan kentli, ülkenin dönem koşullarında seçenekler arasından Kurma Evler'in yapım serüveni ve kentin yeniden

SOLDA İki Odalı Kurma Ev Örneği (yazarlar tarafından oluşturulmuştur.) (Görsel 1)

Üç Odalı Kurma Ev Örneği (yazarlar tarafından oluşturulmuştur.) (Görsel 2)

SAĞDA Dört Odalı Kurma Ev Örneği (yazarlar tarafından oluşturulmuştur.) (Görsel 3)

kuruluşu ile birlikte yeni mekânsal ve toplumsal bellek inşa etmiştir.

Deprem, fay hatlarıyla şekillenmiş dünyanın ve ülkemiz coğrafyasının bir gerçeğidir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli art arda yaşanan depremler sonrası yaşanan yıkım, dönem koşullarında ulaşımın kesintiye uğraması, enkaz altında kalan kişilere ulaşılamaması, çok sayıda can kaybı, sağlık, güvenlik ihtiyaçları yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca on bir kenti etkileyen söz konusu depremler; kentlerin yıkımı, yeniden inşa süreci, deprem dirençli kent, deprem güvenli konut tasarımı sorununu yeniden tartışmaya açmıştır. Deprem yıkımı öngörülemez şekilde biranda olmakta, kentlerin mimari yapısını tamamen hasara uğratarak, çok yıkıcı boyutlara ulaşabilmektedir. Yüzyıllık süreçte yaşanan yıkıcı 1939 Erzincan depremi ve deprem belleğinin Kurma Evler üzerinden değerlendirilmesinin benzer yerleşimler açısından tasarımcılara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. ■

KAYNAKLAR

- Altınbilek, S. (1997). *Planlama Sorunları Açısından Erzincan'ın Şehir Coğrafyası*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Atabeyli Çağlık, E. ve Say Özer, Y. (2023). 1939

- Erzincan Depreminin Mimari Bellek Üzerinden Okunması: "Kurma Evler Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(94), 273-292.
- Boyer, M. C. (1994). *The City of Collective Memory*. London: The MIT Press.
- Çuhadaroglu, F., Kara, R. ve Ustaoglu, E. (1992). *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi, Deprem Olayı ve Sonrası*. İstanbul: Erzincan Valiliği Yayını.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2/91.60.16. *Yeni Şehrin Kurulacağı Saha* (Tarih: 22 Haziran 1940).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2/119-23-8. *Avusturyalı Franz Frauscher ile Günther Dobrucki'nin Erzincan'da Kurulacak Prefabrik Evlerin Montajında Çalıştırılmasına İzin Verilmesi* (Tarih: 24 Mart 1949).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-2/ 117.51.10. *Erzincan'da Yapılacak Evler İçin Tütün Karşılığında Alınacak Hazır Ev Malzemesinin Pazarlıkla Sağlanması* (Tarih: 22 Temmuz 1948).
- Doğu, T. ve Varkal Deligöz, M. (2017). Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi), *Megaron*, 12(4), 545-552. DOI: 10.5505/megaron.2017.09226
- Gül, A., Şengezer B. ve Koç E. (1995). Depremlerin Oluşturduğu Kent: Erzincan. *Yapı Dergisi*, 168, 78-86.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. (L. A. Coser, Çev., Haz.) Chicago: University of Chicago Press.
- Haçin, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-69.
- Hayli, S. (1995). *Erzincan Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Lowenthal, D. (2005). *Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mutlu, E. ve Tanrıverdi Kaya, A. (2019). Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekânlarının Tespiti. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 8, 42-50.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Orhan, F. (2019). Depremlerin Şehir ve Mesken Mimarisine Olan Etkilerine Coğrafi Bir Bakış: 1939 Erzincan Depremi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 339-364.

- Özdemir, H. (2011) *Erzincan Üç Şehir Fotoğraf Albümü, "Şehir ve İnsan"*. Erzincan: Doğu Yayınları.
- Özel Can, S. (2021). *Erzincan'da 1939 Depremi Sonrasında Kurma Evler Örneği: Modern Mirasın Sürdürülebilir Bir Model Olarak Değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul : Metis Yayınları.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*, (N. Gürbilek, Çev.) İstanbul: Kanat Yayınevi.
- Şahin, E. (2014). *Hayaşa Bölgesi Tarihi II (Yukarı Ülke/ Erzincan)" Romalılardan Türklere Yollar-Bölgeler-Kalıntılar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- TBMM TD. Dönem:8, Cilt:12, Birleşim:83, Oturum:1, Toplantı:2, 06.7.1948, s.781-872.
- TBMM TD. Dönem:8, Cilt:13, Birleşim:5, Oturum:1, Toplantı:3, 12.11.1948, s.81-108.
- TBMM TD. Dönem:8, Cilt 14, Birleşim:15, Oturum:1, Toplantı:3, 06.12.1948, s.11-52.
- TBMM TD. Dönem:8, Cilt:24, Birleşim:52, Oturum:1-2-3, Toplantı:1, 21.02.1950, s.927-989.
- TBMM TD. Dönem:9, Cilt 4, Birleşim:25, Oturum:1, Toplantı:1, 03.01.1951, s.1-15.
- TBMM ZC. Devre:6, Cilt:13, Birleşim: 75, İçtima:75, 07.08.1940, s.103-128.
- Tosik Dinç, F. (2016). Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi. *Diyelektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 1-21. DOI:10.22464/diyalektolog.112
- Tükel, S. (1949). *Yeni Erzincan Nasıl Kuruldu? Ve Niçin Bitirilemedi?* Piyasa Matbaası, Basım Yeri Yok.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (2011). Ankara.
- Türkçe Sözlük. (2005). Dil Derneği Yayınları. Ankara.
- Tüysüz O. (1993). Erzincan Çevresinin Jeolojisi ve Tektonik Evrimi. 2. *Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı, 10-13 Mart 1993, Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 271-280). TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası.
- Yavi, E. (1994). *Doğu Anadolu ve Erzincan Eskikağdan Günümüze Doğu Anadolu Bölgesi'nin Geri Kalışlığı Üzerine Bir Derleme*. Ankara: Erzincan Valiliği İl Özel İdaresi Yayını.
- Yavuz, E. (2017). *1939 Depremi: Erzincan ve Bölgeye Etkisi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Bulgaristan Türklerinin Anavatan'da Köklenme Pratikleri: İzmir Görece Göçmen Konutları Örneği

Leman Özgür, Meltem Ö. Gürel

MAKALENİN ADI **Bulgaristan Türklerinin Anavatan'da Köklenme Pratikleri: İzmir Görece Göçmen Konutları Örneği**

Rooting Practices of Bulgarian Turks in the Homeland: The Case of İzmir Görece Migrant Housing

MAKALENİN TÜRÜ **Araştırma Makalesi**

MAKALENİN KODU **EgeMim, 2024-2 (122), 46-53**

MAKALENİN YAZARLARI **Leman Özgür, Y. Mimar, Yaşar Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü**

Meltem Ö. Gürel, Prof. Dr., Yaşar Üniversitesi Mimarlık Bölümü

MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ **30.07.2023**

MAKALENİN KABUL TARİHİ **21.02.2024**

YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ **leman13ozgur@hotmail.com;**

meltem.gurel@yasar.edu.tr

ORCID **0009-0006-4722-3713;**

0000-0003-1111-6212

ÖZ Bu çalışma, Bulgaristan hükümetinin asimilasyon politikaları sonucunda doğduğu toprakları terk eden göçmenlerin İzmir Görece TOKİ Göçmen Konutları'nda evi yeniden kurma pratiklerini inceler. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak Bulgaristan Türkleri ile mülakatlar, saha gözlemleri ve ev ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma, göçmenlerin yeşil alanlardaki yetiştirme eylemlerini terk edilen geçmişle bağları canlı tutan ve yerle bağlılıklarını güçlendiren bir mekânsal köklenme taktiği olarak yorumlamaktadır. Araştırmanın bulguları, göçmen aidiyet duygusunun nasıl inşa edildiğini ve ev yapma süreçlerini anlamada katkı sağlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Hayali Anavatan'a Göç, Bulgaristan Türkleri, Mekânsal Pratikler, Yetiştirme, Göçmen Konutları.

SAĞ ÜSTTE Tarım, ev ve hayali anavatanda köklenme üzerine bir kolaj çalışması (Fotoğraf yazar tarafından Vatcheva, 2022 kaynağından düzenlenmiştir). (Görsel 1)

Her göç bir yıkımdır, topraklarından sökülme yeniden köklenmeyi gerektirir.

Bir göçmen ait olduğu yeri, evini, bırakmayı bir daha hiç bulamama ve hep yabancı kalma ihtimaline rağmen neden göze alır? Bu zorlu sorunun cevabı Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçen Türkler için eve kavuşma hayalini barındırır. Onların göçü anavatana ve köklerine kavuşma yolculuğudur. Evini geride bırakarak, göç ettiği yerde onu yeniden kurmak zorunda olan göç hikâyelerinin aksine, bu hikâyede var olan ama uzaktaki eve, umutlu bir yolculuk vardır. Hikâye zaten yabancı ve ötekileştirilmiş birinin gözünden başlar ve tanıdık bir şeylere rasgelme umuduyla yol alır. Ancak, önemli bir soru, bir insanın nasıl evde olduğu sorusudur. Bir boşluğu ev yapan nedir ve bu ev yeniden nasıl inşa edilir? Göç bağlamında, bireyler tanıdık olmayan topraklarda köklenme (1) duygusunu nasıl oluştururlar? Bulgaristan Türkleri, hayali anavatanlarında (2) kendilerini yeniden evde hissedebilmişler midir? Bu sorular bağlamında, bu çalışma Bulgaristan hükümetinin azınlık kimlikleri üzerinde uyguladığı asimilasyon politikaları sonucunda 1989 yılında doğduğu toprakları (3) kimliklerini koruma gayesiyle terk eden Bulgaristan Türklerinin onlara tahsis edilen TOKİ (Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı) konutlarında yerleşme pratiklerini inceler. Araştırma, derinlemesine mülakatları, saha gözlemlerini ve ev ziyaretlerini içeren çeşitli yöntemleri kapsar; ayrıca köklenme bağlamında

mekânın yeniden eve dönüşme pratiklerini fotoğraflarla belgelemeyi içerir. Araştırmada, Menderes Görece Göçmen Konutları'nda yaşayan Bulgaristan Türkleri ile birebir görüşmeler yapılarak, göç deneyimleri, kimlik oluşturma süreçleri ve evlerini yeniden nasıl yaptıkları hakkında bilgi toplanmıştır. Göçmenlerin köklenme pratikleri incelenirken ev yapma (4) kavramı dikkate alınmıştır (Görsel 1). Göçmenlerin yeniden ev yapma pratiklerini inceleyerek köklenme eyleminin mekânsal yansımalarını analiz etmeyi amaçlanmaktadır. Çalışmada anavatan, köken arasında benzerlik kurularak, köklenme pratiklerini kimliğin ve kültürün yere uyarlanması olarak ele alınmıştır. Bachelard'ın "Mekânın Poetikasi" adlı kitabında kuramsallaştırılan ev kavramı (Bachelard vd., 2014), Bulgaristan Türklerinin hayali anavatan fikriyle ilişkilendirilerek, "evlerin ve ev yapma pratiklerinin fiziksel yerinden edilme ve duygusal köklülük arasındaki gerilimde gezindikleri anlamlı mekanlara nasıl dönüştüğünü sorgulayacaktır".

Çalışmanın Tanımı: Hayali Anavatan'a Göç ve Köklenme

"Ben 1928 doğumlu, Kavaklı Belediyesi'nin Soğukpınar köyü sakini, baba adı Tahsin, ana adı Ayşe olan öğretmen Mehmet Metiner, Bulgar komünistlerin biz Bulgaristan Türklerini hızla dinsizleştirip milliyetsizleştirmek sonra da Bulgarlaştırmak üzere her çareye, her baskıya ve zulme başvurduklarını böylece bize benliğimizi unutturmak istediklerini bildirir, ya buna bir karşı tedbir alınmasını önerir,

ya da şahsımın Anavatanım Türkiye'ye göç etmesine müsaade buyurmanızı şiddetle arzular, gereğinin yapılmasını arz ederek saygılar sunarım.” (Erendoruk, 1928, s. 40) (Çodar, 2020).

Bahsi geçen atıf, Bulgaristan Türkü bir öğretmenin devlete yazdığı mektuptan yapılmıştır. Mektupta kişi Türk ismini, anne babasının adını ve nereli olduğunu belirterek, kimliğini ve geçmişini koruma çabasını ifade eder. Mektubunun sonunda, Bulgaristan hükümetinin asimilasyon politikaları sebebiyle unutmaya zorlandığı kimliğini unutmak istemediğini ve bu yüzden doğduğu ve yetiştiği topraklar olan Bulgaristan'ı terk ederek kimliğinin ait olduğu anavatanına, Türkiye'ye göç etme talebini bildirir. Bu alıntı, kimliği, hafızayı ve geçmişi yok etme politikalarının ne kadar yıkıcı ve travmatik olduğunun anlaşılabilirliği yaşayanın kaleminden bir açıklama niteliğindedir. Kimliği silmeye çalışmak, kişinin geçmişi, bağları ve kökleri olmadan kim olabileceği sorusunu tetikler. Bir hareketi ve yerinden edilmeyi ifade eden “göç” terimi, politika, savaş, kırsaldan şehre yerleşme, ekonomi ve diğer zorunlu durumlar gibi çeşitli faktörler tarafından tetiklenebilirken Bulgaristan Türklerinin durumunda olduğu gibi kimliği koruma isteğiyle de gerçekleşebilir. Bu çalışma, kimliğin bahsi geçen yerinden edilme sürecinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın 1989 göçü, dönemin Bulgaristan hükümetinin ulusal sınırlar içinde azınlıkların kimliklerini temizleme gayreti ve asimilasyon politikaları sebebiyle, literatürde “zorla yerinden edilme hatta sürgün” olarak değerlendirilmiştir (Hacısalıhoğlu ve Hacısalıhoğlu, 2012). İlhan Tekeli'ye göre, tarım toplumlarında bireylerin toprağa güçlü bağları olduğundan nüfusun yerinden edilmesi bireysel tercihlere dayanmaz ve bu tür göçler genellikle “gönülsüz ve zorunlu” yer değiştirmeler olarak karakterize edilir (Kayapınar, 2018). Tekeli'nin ifadesi üzerine, azınlıkların ekonomik geçimlerini büyük ölçüde tarım alanlarına bağladıkları Bulgaristan'ın komünist dönem politikaları göz önünde bulundurulduğunda,

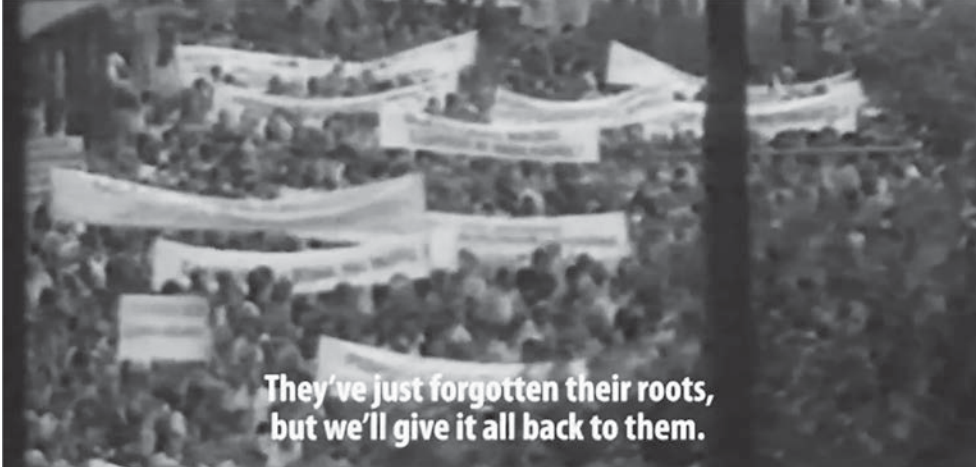

**“HER GÖÇ BİR YIKIMDIR,
TOPRAKLARINDAN SÖKÜLMEK YENİDEN
KÖKLENMEYİ GEREKTİRİR. BİR GÖÇMEN
AİT OLDUĞU YERİ, EVİNİ, BIRAKMAYI BİR
DAHA HİÇ BULAMAMA VE HEP YABANCI
KALMA İHTİMALİNE RAĞMEN NEDEN
GÖZE ALIR?”**

Türk azınlığının 1989 göçünü topraklarından gönülsüz bir vazgeçiş ve yeniden köklenme ihtiyacı olarak tanımlayabiliriz. Bu araştırma, 1989 göçünü politik baskıların rolünü gözetererek yeniden evde olma umuduyla temellendirilmiş bir ara durum olarak kabul etmekte ve ne gönüllü ne de zorunlu yerinden edilme kategori ikiliği altında ele almaktadır.

Bulgaristan Türkleri, kimliklerini etkileyen pek çok göç deneyimi yaşamışlardır (Akgün Yüksekli, 2002).

Ancak, daha önce hiç ziyaret edilmemiş bir anavatanı göç yani “tanımadık ve bilmedik bir yere geri dönüş” kavramı çelişkili bir anlayışa işaret etmektedir (Parla, 2006). Onlar için Bulgaristan, doğdukları ve büyüdükları vatanı; Türkiye ise kimliklerinin ait olduğuna inandıkları fakat daha önce bulunmadıkları kökeni yani “hayali bir anavatanı” simgelemektedir. Hall'un ifadesiyle “kimliği düşündüğümüzde veya hayal ettiğimizde, onu bir yerde veya bir ortamda, hayali bir

SOLDA Bulgar hükümetinin Türk azınlığın göçü ile ilgili "unutulmuş köklerinin hepsini onlara geri vereceğiz" söylemi (Radev, 2009). (Görsel 2)

SAĞ ÜSTTE Görece TOKİ Göçmen Konutları'nın yerleşim planı (Studio Mapbox). (Görsel 3)

Görece TOKİ Göçmen Konutları'nın üstten görünümü (Yapıcı, 2021). (Görsel 4)

SAĞ ALTTA Görece'nin farklı kimlik ve özellikleri (Yazarın fotoğrafları ve sosyal medya alıntısı). (Görsel 5)

mekânın veya 'imajın' parçası olarak 'görme' eğilimindeyiz" (Hall, 1992). Bu tanımlama üzerinden, Bulgaristan Türklerinin 1989 göçünde hayali anavatan, kökene, yani eve geri dönmek için imgesel bir yer olarak tanımlanabilir (Görsel 2). Türkiye anavatan kavramının geleneksel tanımının dışında, Bulgaristan Türkleri için zihinsel bir mekân olarak kurgulanmış; bu hayali mekânda, iki ülke arasındaki fiziksel sınırlar aşarak imgesel bir mekân inşa edilmiştir (Akgün Yüksekli, 2002). Ayrıca Hall (1992) yerinden edilmelerin politik baskılarla olduğu durumlarda bir "figürasyon" veya "hayali imaj" içerdiğini de vurgular. Göç, onlar için olağan ve beklenen bir yolculuk olarak görülmekte ve evde olma duygusu, ancak yer değişikliği eylemiyle mümkün olabilmektedir. Bu göç, kayıp veya terk deneyimi yerine ev hissini yeniden oluşturan bir aracı olarak hizmet ettiğinden alışılmadık bir durumdur.

Yerinden edilme, bir kişinin dünyasının yıkılması olarak algılanır, evini kaybetmek ve geride bırakmak geçmişin çöküşüyle eşdeğerdir. Göçmen olmak, evden ayrılmış olmayı ve kaybı deneyimlemek anlamına gelir. Göçmenler geride bıraktıkları yerle bağlarını paylaşarak kolektif geçmişleri ve evin eksikliği üzerinden ortak bir noktada buluşurlar, aynı zamanda genellikle geri dönmeyi arzularlar (Ahmed, 1999). Anavatanda olmak ise, geri dönüşü olmayan bir yer olarak tanımlanır (Chambers, 1994). Göçmen Konutlarında yapılan görüşmelerde bir katılımcı köklenme ve aidiyet duygusunu içeren "Evimi kaybettim ama anavatanımı, köklerimi buldum"

sözleriyle 1989 göçünde kayıpların yanında kavuşma duygularını da barındırdığını ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 6 Mayıs 2023).

Göç, bir yerden ayrılmakla birlikte o yerin hafızasını ve bağı zihinde korumanın karmaşıklığını taşır. Göçmenlerin yaşadığı bu mekân karmaşıklığı yıkılan zihin mekânı arasında meydana gelir (Okrent ve Dreyfus, 1993). Bellek, göçmenlerin kaybı ve terk edilen evle olan bağlantısını oluşturan hem bağlayıcı hem de engelleyici bir unsurdur (Chambers, 1994). Yeniden yapılandırılan bellek bağlamında, paylaşılan bilginin ve tanıdık toprakların yokluğunda, göçmenler çoklu kimlikler yaratır (Ahmed, 1999). Yerinden edilme, göçmenleri geçmişte yaşanan deneyimlerin ağırlığıyla karşı karşıya bırakmaktadır (Kılıçkiran, 2017). Resmi tespitlere göre, geri dönüşü engellemek için 1989 yazında Bulgaristan'da en az 2.080 Türk azınlığın evlerinin yıkıldığı bilinmektedir (Колев, 2009). Bu durum, birçok Bulgaristan Türkü için bir geri dönme umudunu da beraberinde götürmüştür. Buna ek olarak, yapılan görüşmelerde, Görece Göçmen Konutlarında yaşayan bir göçmen anavatana kavuşmak gayesiyle yapılan fedakârlığı ve yaşanan travmayı şu sözlerle açıklamıştır: "Ben şehrin ortasında koca apartmanını bırakmış insanım kızım, düşün, nelerden vazgeçtik geldik, elimizde bir evrak çantasıyla" (Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2023). Bu kelimeler geride bırakılan ev ve mülkler ile kendi kimliğine sahip çıkma olgusu arasındaki tercihi ve aynı zamanda göç fikrinin ağırlığını net olarak ortaya koyar.

Bhabha'ya (1994) göre, yerinden edilen insanlar kökenlerini hikâyelerinde kaybeder ve yeniden köklenmeyi sadece zihinlerinde oluşturabilirler. Köklülük, aidiyet duygusunun yanı sıra anavatanın sembolik bir konumlandırması olan veya ev içinde ve dışında deneyimlenen bir durum olarak anlaşılabilir (Moore, 2007). Köklenmek, her insan için temel bir davranıştır ve kimliğin yapım sürecinde önemli bir rol oynar (Heidegger ve Düşünmek, 2013). Kimliğin köklendiği mekân olan ev, insanların varoluşsal bir temelde mücadele ettiği mekânsal bir pratiktir (Heidegger ve Düşünmek, 2013). Bachelard, gerçekten yaşanan tüm mekanların ev kavramının özünü taşıdığını belirtir (Bachelard vd., 2014). Ev, fiziksel bir mekânın ötesinde kimlik ve soyut bir varlık durumunu temsil eden bir alan olarak da anlam kazanır (Moore, 2007). Öte yandan ev, günlük pratikler, deneyimler, sosyal ilişkiler, anılar ve duygularla şekillenen hem maddi hem de duygusal bir mekândır (Blunt, 2005). Yerinden edilenler içinse ev, anavatanlarıyla derin bir bağlantıyı temsil ederken kimliklerini, geleneklerini ve aidiyet duygularını ifade ettikleri sembolik bir alan haline gelir. Göçmenler, evlerini zihinlerinde yeniden yapamazlarsa kendilerine ait olmayan bir yerde sürekli olarak misafir gibi hissederler (Ahmed, 1999). Hayal gücünün metaforlarına açılan bir portal olarak hizmet eden, hayallerimizin, arzularımızın ve anılarımızın depoları (Bachelard vd., 2014) olan evi yeniden yapma sürecinde, geçmişin yankıları ve anılar göçmenin boşluğunu doldurur.

Çalışmanın Yöntemi: Alan Çalışması

Bu araştırma, ağırlıklı olarak Bulgaristan göçmenlerinin yaşadığı İzmir'in Menderes, Görece bölgesine odaklanarak "Görece Göçmen Konutları" olarak bilinen, 1989 göçü sonrası Bulgaristan Türklerinin yaşadığı barınma sorununa somut bir yanıt olarak inşa edilen toplu konutlara odaklanır (Görsel 3). Göçmen Konutları projeleri, İzmir gibi büyük şehirlerde inşa edilmiş ve planlı olarak şehir merkezlerinin dışında konumlandırılmıştır (Görsel 4). Bu konumlanma sebebiyle yeni yerleşkeler, görünür bir şekilde ve çeşitli ölçeklerde kolektif mekânsal müdahalelere tanıklık eder. Bahsi geçen göçmen kimliğinin somut mekâna yansımalarını ve yeniden kökenleme pratiklerini ev mekânı bağlamında incelemek için Görece'nin uygun bir araştırma alanı olduğu düşünülmüştür.

Alan araştırması, 1 Mart 2022'de başlatılmış olup 2023 Mayıs'a kadar sürmüştür. 1989'da Bulgaristan'dan göç etmiş ve TOKİ Göçmen Konutlarında mülk sahibi olan Türkler ile 15 yapılandırılmamış açık uçlu görüşmeyi içermektedir. Bu görüşmeler, öncelikli olarak muhtarlar, apartman yöneticileri, BAL-GÖÇ (Türkiye Balkan Göçmenleri Derneği) yönetim üyeleri, Görece Ortaokulu rehber öğretmeni ve bakkallar gibi ana bilgi kaynakları ile sonrasında nitel araştırma tekniği olan kartopu yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. En az 30 dakika ile en çok 1 saat arasında süren bu görüşmeler TOKİ dairelerinde veya mahalle alanında yapılmıştır. Röportaj soruları, göçmen kimliğini ve ev yapma pratiklerini kökenleme kavramı özelinde keşfetmek amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca, alan çalışmalarına başlamadan önce, yazarın aynı kültüre sahip aile üyeleriyle ön görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin sonunda Bulgaristan Türklerinin ekme, dikme, büyütme ve yetiştirme pratiklerine odaklanmanın önemi ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerle, bu eylemlerin mekâna yansıması hem röportaj sorularında hem de alan gözlemlerinde önemli bir kriter haline gelmiştir. Bu kapsamda, görüşmeler, gözlem ve görsel belgeleme (örneğin, fotoğraf çekme ve meta-veri toplama)

gibi araştırma yöntemleri kullanılarak kökenleme pratiklerini anlamak ve ortaya çıkarmak için göçmen grupla ve araştırma alanıyla doğrudan etkileşimde bulunulmuştur. Alan ziyaretinden sonra hazırlanan kapsamlı notlar, alandan gözlemleri, görüşmelerden önemli ifadeleri, rastgele sohbetleri ve önemli anıları içermektedir. Araştırma alanına düzenli ziyaretler, sakinler arasındaki diyalogları ve gündelik yaşamı dikkatlice gözlemlene imkânı sağlayarak alanın kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir.

Görece Göçmen Konutları

Görece, Adnan Menderes Havalimanı'na bitişik olarak İzmir-Gümüşdör Yolu üzerinde bulunan, 500 yıllık zengin bir tarihe sahip, idari olarak İzmir'in Menderes ilçesine bağlı bir yerleşim yeridir (Bayraklı, 2007). Görece, geleneksel boncuk işçiliği ile önemli

“YERİNDEN EDİLME, BİR KİŞİNİN DÜNYASININ YIKILMASI OLARAK ALGILANIR, EVİNİ KAYBETMEK VE GERİDE BIRAKMAK GEÇMİŞİN ÇÖKÜŞÜYLE EŞDEĞERDİR. GÖÇMEN OLMAK, EVDEN AYRILMIŞ OLMAYI VE KAYBI DENEYİMLEMEK ANLAMINA GELİR”

SOLDA Bulgaristan Ruen'de tarımsal sanayi kompleksinde çalışan Türkler, 1981 (<https://www.tumblr.com/search/turks%20bulgaria>). (Görsel 6)

SOL ALTTA Görece Göçmen Konutları alan çalışmasında gözlemlenen yetiştirme pratiklerinin noktalama çalışmasıyla gösterimi. (Kırmızı; reddetme, sarı: kendi yapma, yeşil: yetiştirme eylemlerini ifade etmektedir). Kaynak: Yazarın çizimleri. (Görsel 7)

SAĞ ÜSTTE Görece Göçmen Konutları, yetiştirme pratikleri ve mekânsal müdahale örnekleri. Kaynak: Yazarın fotoğrafları. (Görsel 8)

SAĞ ALTTA Görece Göçmen Konutları'nda bir evdeki bitki yetiştirme pratiklerinden örnekler. Kaynak: Yazarın fotoğrafları. (Görsel 9)

turistik bir destinasyon olarak tanınmıştır (Bayraklı, 2007). Görece'nin nazar boncuğu üretimi, köyün kimliğini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır (Uçar, 2017). Başlangıçta 640 hane olan Görece köyü, 2 bin 40 ünitelik Göçmen Konutlarının inşasıyla Menderes belediyesine bağlanmıştır (Bayraklı, 2007). Görece Göçmen Konutlarının bin 575 daireye hizmet etmek üzere tasarlandığı, 7 bin 500 kişilik kapasiteye sahip olduğu ve 120 bin metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiştir. Görece Göçmen Konutlarında ikamet eden 1989 göçmeni Bulgaristan Türklerinin yaklaşık 10 bin kişilik bir nüfus olarak ikamet etmektedir (Bayraklı, 2007). Göçmen Konutlarının inşası, Görece'nin fiziksel görünüşünü değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Görece'nin kimliğini de yeniden tanımlamıştır (Görsel 5). Nazar boncuğu üretimi ile küçük bir köy olarak tanınan bu yer, artık Bulgaristan Türklerinin varlığı ve Göçmen Konutları üzerinden bilinmektedir.

Araştırmanın Bulguları: Bulgaristan Türklerinin Köklenme Pratikleri

Türk azınlığın çoğu Bulgaristan'da özellikle komünist dönemde, tarıma dayalı köylerde yaşamaktadır (Mattern vd., 2017). Bulgaristan göçmenlerini anlatan edebi eserlerde, Türk azınlıkların tarım kooperatiflerinde çalıştıkları ve tütün gibi mahsulleri yetiştirdiklerinden bahsedilmektedir (Görsel 6). Örneğin, Uçurum adlı romanında Ömer Osman Erendoruk, "Emek Tarım Kooperatifleri Çiftlikleri"nin (TeKeZeSe) kurulmasını ve özel mülkiyetin dışlanması Türk azınlığın göçüne bağlar (Çodar, 2020). Komünist devlet ve rejimin desteği veya baskısı altında tarlalarda çalışan ve bahçecilik faaliyetlerinde bulunan Türk azınlıklar, özel mülklerine kooperatifler altında el konulması nedeniyle kendilerini köle gibi hissettiklerini dile getirmişlerdir (Çodar, 2020).

TOKİ Göçmen Konutlarında Bulgaristan Türklerinin Yetiştirme Pratiği

Göç bağlamında bireyler, farklı topraklarda kök salma, yerleşme ve evde olma hissini yeniden nasıl yaratırlar? Bulgaristan'dan göç eden Türkler, hayali anavatanlarındaki "yeniden köklenme" sürecinde Bhabha'nın (1994) ifadesine göre kaybettikleri köklerini sadece zihinlerinde mi oluşturmuşlardı, yoksa kolektif zihin mekânının dışında da pratik edebilmişler mi? Hitchings'in (2010) "temel bir ifade biçimi" olarak adlandırdığı bahçe uğraşı, Bulgaristan Türklerinin yerleşme pratiklerinde kültürel kimliğin bir ifadesi olarak görülmektedir. Tarıma dayalı bir sosyoekonomik alandan göç eden Bulgaristan Türklerinin geçmişlerinden taşıdıkları ve uyguladıkları yetiştirme pratiği, bu araştırma özelinde bir ev yapma eylemi olarak adlandırılmıştır (Görsel 7). Türkiye'ye göçten sonra, Göçmen Konutları'na yerleşen Bulgaristan Türkleri, tarıma dayalı ekonomi modelini sürdürmeseler de bahçecilik ve tarımla ilgili günlük pratiklerine ekme, yetiştirme ve büyütme eylemleri üzerinden devam etmişlerdir.

Örneğin, İstanbul Başakşehir Göçmen Konutlarının araştırıldığı bir makalede göçmenlerin bahçe uğraşları konusundaki mekânsal müdahalelerine işaret edilir (Şahin Malkoç, 2014). Benzer olarak, Görece Göçmen Konutları örneğinde, yerleşkede blokların etrafındaki atıl alanları, ara mekânları ve konut ara yüzlerinde bahçe işleriyle uğraştıkları alan çalışmaları esnasında tespit edildi (Görsel 8). Bu mekânsal müdahalenin

göçmenlerin yeniden ev yapma sürecini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bulgaristan Türklerinin TOKİ plancılarının öngördüğü ve tasarladığı kamu ve yeşil alanları, bahçeleri, amfi ve meydanları kullanmadıkları ve tasarlanan açık alanların kullanıcıları tarafından benimsenmediği gözlemlendi. Ayrıca, bu alanları kullanmak yerine mahalle sakinlerinin konutlarının yakınlarında kendi imkânlarıyla oluşturdukları gazebo, mangal ve oturma alanlarında veya ekim yaptıkları bahçelerinde zaman geçirdikleri de gözlemlendi. Alan görüşmeleri, büyütme, yetiştirme ve kendi yapma pratiklerinin, mülkiyet hissi oluşturarak aidiyeti duygusunu beslediğini gösterdi.

Bitki yetiştirmek, düzenli ve gündelik bir pratik gerektirir, aynı zamanda bitkilerin canlılık durumu, evdeki bireylerin onlara verdiği bakımın bir göstergesidir (Csikszentmihalyi ve Halton, 1981). Düzenli yetiştirme ve büyütme eylemleri, bireylerin ev yapma

sürecine aktif olarak katıldıklarını ve sahiplenme duygusunu geliştirdiklerini tespit etmiştir. Bitki yetiştirme, yerinden edilmiş bireyler için evde olma hissiyatına katkı sağlayan ve aidiyet duygusunu besleyen önemli bir mekânsal köklenme pratiğini göstermiştir. (Görsel 9). Ayrıca, göçmen ailelerin bitkiler aracılığıyla kurdukları ilişkiler, önceki evleriyle yeniden bağlantı kurmanın ve bir arada yaşamayı kolaylaştırmanın bir aracı olarak yorumlanmıştır (Boccagni ve

Duyvendak, 2021). Bu nedenle, bitki yetiştirme pratiği, göçmenlerin yeni evlerinde kökten bir bağlantı kurma ve kimliklerini koruma çabasını yansıtan önemli bir eylemdir.

Saha araştırmasında, Görece Göçmen Konutları'nda saksı bitkilerinin evlerin balkonlarına, pencerelerine ve girişlerine yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Balkonlar ve pencereler gibi eşiklere yerleştirilen saksı bitkileri, evin bir ara alan olarak algılandığını gösterir

“TÜRKİYE'YE GÖÇTEN SONRA, GÖÇMEN KONUTLARI'NA YERLEŞEN BULGARİSTAN TÜRKLERİ, TARIMA DAYALI EKONOMİ MODELİNİ SÜRDÜREMESELER DE BAHÇECİLİK VE TARIMLA İLGİLİ GÜNLÜK PRATİKLERİNE EKME, YETİŞTİRME VE BÜYÜTME EYLEMLERİ ÜZERİNDEN DEVAM ETMİŞLERDİR”

SOLDA Görece Göçmen Konutları'nda pencere, balkon, kapı önleri ve bahçelere konumlandırılmış bitkiler. Kaynak: Yazarın fotoğrafları. (Görsel 10)

SOL ALTTA Görece Göçmen Konutları'nda Bulgaristan'dan getirilmiş tohum, çiçek ve fidelerin konut yeşil alanlarında gözlemlenmesi (Yazarın fotoğrafları). (Görsel 11)

SAĞ ÜSTTE Görece Göçmen Konutları'nda ikamet eden Bulgaristan Türkü bir kadının sosyal medyasında Bulgaristan'dan getirmiş olduğu tohumların çiçekleri açtığı Bulgarca olarak "Tohum Filibe'den, üreten benim" yazarak paylaştığı gönderisi (Facebook). (Görsel 12)

(Görsel 10). Bu bitkiler, evin iç ve dış mekânlarını birbirine bağlayan sembolik bir bağlantı olarak işlev görürler (Csikszentmihalyi ve Halton, 1981). Bu bitkiler, göçmenlerin düzenli yetiştirme ve bakım verme pratiklerini yansıtarak ev duygusunu oluşturmada ve metaforik olarak yerinden edilmenin ağırlığını azaltmada önemli rol oynarlar.

Göçmenlerin evleriyle olan bağlantısında bitkiler önemli bir rol oynamaktadır (Mazumdar ve Mazumdar, 2012) ve bahçelerinde kutsal kabul ettikleri bitkileri, çalıları ve çiçekleri yetiştirirler (Werbner, 2012). Alan çalışmasında da göçmenlerin Bulgaristan'dan tohumlar, çiçekler ve fideler getirerek bunları konutlarının etrafında oluşturdukları yeşil alanlarda

ve evlerinde özenle yetiştirdikleri öğrenilmiştir (Görsel 11). Göçmenlerin bahçelerine özellikle "Menekşe, Gül, Sarı Mart Çiçekleri (Nergis) ve Dağ Karanfil (Galanthus)" gibi görüşmelerde Bulgaristan'da da yetiştirdiklerini ifade ettikleri belirli çiçekleri yetiştirmeleri, geçmişte bıraktıkları evlerini Bhabha'nın bahsettiği "hem zihinsel hem de somut mekânda" yeniden yapma çabasıdır (Bhabha, 1994). Ayrıca, bu bitkiler tam olarak İzmir'in iklim koşullarına uygun olmasa bile, göçmenler onları köklendirmeye ve yetiştirmeye kararlı bir şekilde çalışırlar. Bu, bilinçli bir şekilde bir yerde yabancılik hissini hafifletme çabasının derin, psikolojik ve sembolik yansıması olarak yorumlanabilir.

Alan çalışmaları sırasında mahalle sakini olduğu anlaşılan kadınların arasında gerçekleşen bu konuşma, Bulgaristan'dan getirilen tohum ve çiçeklerin komşular arasında elden ele paylaşılan bir öge haline geldiğini destekler. Yine aynı konuşmada, bu çiçeklerin tohumlarını kaybettikleri ebeveynlerinin mezarlarına da ekmek istediklerinden bahsedilmiştir. Bu diyalog üzerinden tohumlar, göçmenlerin "tarımsal mirasını anma" ve "atalarını onurlandırma biçimi" olarak yorumlanabilir. Görece Göçmen Konutları'ndaki alan araştırmasında ortaya çıkan tohum, çiçek ve fidan getirme; bunları ekme, yetiştirme, büyütme ve paylaşma eylemleri, ev yapma sürecinde anavatanda yeniden köklenme pratiklerini örnekler (Görsel 12). Bitki yetiştirmenin yeniden başlanan yaşama kökten bir amaç ve anlam verdiği anlaşılmaktadır.

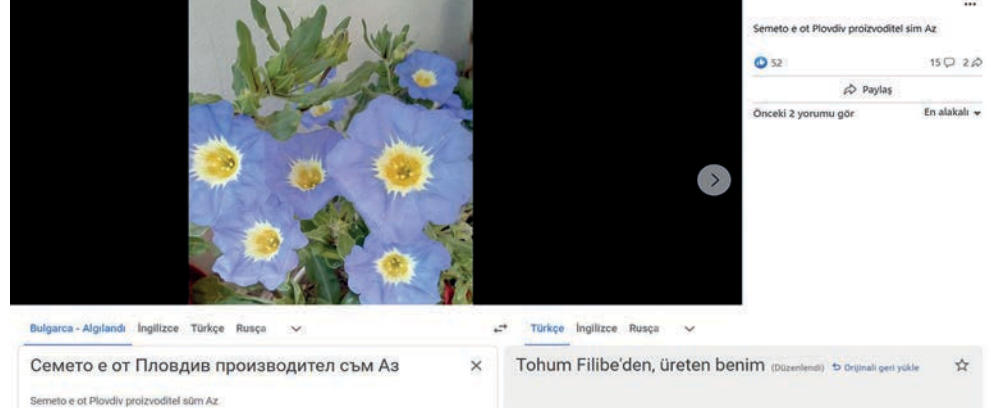
Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, Bulgaristan Türklerinin anavatanları Türkiye'de nasıl yeniden kimlik ve aidiyet duygusu oluşturduklarını, yani burada kavramsallaştırıldığı tanımıyla yeniden köklenme pratiklerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Göçmenlerin göze aldıkları bu zorlu yıkma ve yeniden yapma süreci, evlerini geride bırakarak anavatanda olma arzusuyla şekillenir. Görece Göçmen Konutları'nda alan araştırması, gözlem, görsel ve yazılı belgelenmeler ve orada ikamet eden Bulgaristan Türkleri ile gerçekleştirilen birebir görüşmelerle motivasyonu kimliğin korunması olan 1989 göçünün

ve göçmen kimliğinin mekâna yansması köklenme pratiği özelinde incelenmiştir. Araştırmada ortaya çıkan kolektif eylemleri ile göçmen, yerleşkenin yeşil alanlarına Bulgaristan'dan getirdikleri tohum ve fidanları ekerek büyötmeye ve yetiştirmeye çalışması, aslında geçmişleriyle yeniden bağlantı kurmayı sağlar. Doğdukları toprak olan Bulgaristan'da daha önceden yetiştirmiş oldukları bitkilerin tohumlarını köklendirmeye çabalamakla sembolik olarak evde olma hissini bitki yetiştirme eylemi üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bitkiler, göçmenlerin geçmişleri ve kimlikleriyle olan derin bağlarını sembolize ederken, onları ekmek ve yetiştirmek aynı zamanda geçmiş evleriyle kökten bir bağlantı kurma ve aidiyet duygusu oluşturmada stratejik eylemler olarak öne çıkmaktadır. Araştırma, göçmenlerin yerleştikleri mekânda kimliklerini ve köklerini koruma çabalarını ekme ve yetiştirme eylemleri üzerinden vurgularken, ev yapma sürecinin psikolojik ve sembolik boyutlarını da bitkilerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla yaptıklarını ortaya çıkarmıştır. Bulgaristan'dan getirilen tohumlar, göçmenlerin geçmişleriyle kurdukları ilişkilerin tezahürü olarak görölmüş ve oraya olan özlem ve bağlılık duygularını sembolize etmiştir. Bu anlamda, çalışmanın bulgularından ekme ve yetiştirme eylemi sonucunda yaratılan evde olma duygusu, tohumlarda, bitkilerde, yeşil alanlarda ve konutlarında mekânsal olarak somutlaşmıştır. Bu nedenlerle, bitkileri insan duygularının ve kimliğinin mekânsal birer yansıtıcıları olarak ele almak, göç ve göçmenin yeniden köklenme kavramı üzerinden ilginç bir araştırma perspektifi sunmaktadır. Son olarak, bu bulgular, göç sürecinde kimlik ve aidiyet duygusunun nasıl inşa edildiğini anlamak ve eylemler üzerinden göçmenlerin ev yapma pratiklerini daha iyi anlamak için değerli bir perspektif sunmaktadır. ■

* Bu makale, sorumlu yazar tarafından "DISPLACEMENT, IDENTITY AND HOMEMAKING TACTICS: THE CASE OF GÖRECE MIGRANT HOUSING FOR TURKS FROM BULGARIA IN İZMİR" başlıklı tamamlanmış yüksek lisans tezine dayanarak Meltem Ö. Gürel danışmanlığında hazırlanmıştır. **Çalışmada kullanılmış röportaj görüşmeleri için etik kurul onayı alınmış olup, etik kurul onayı gerektiren araştırmalarda gereken izin bilgileri şu şekildedir: Yaşar Üniversitesi Rektörlüğü, 09.12.2022 ve E-66038444-050.99-37663.

DİPNOTLAR

- 1 Bu çalışmada anavatan yani kök, köken arasında benzerlik kurularak yetiştirme pratikleri ve kültürel kimliğin yere uyarlanması yeniden köklenme olarak ele alınmıştır.
- 2 Benedict Anderson'un (1991) kavramsallaştırdığı "hayali anavatan" kavramı araştırma boyunca Türkiye'yi ifade etmek için kullanılmıştır.
- 3 Bu çalışmada, Bulgaristan Türklerinin vatanları tariflenirken Bulgaristan doğdukları ve büyüdükleri topraklar olarak; Türkiye ise anavatan ve hayali anavatan kavramları üzerinden anlatılmıştır.
- 4 Yerinden edilme durumuyla gelen yeniden yerleşme zorunluluğu, bu araştırmada Türkçe'de "ev yapma", İngilizce'de ise "homemaking" kavramlarıyla açıklanmış ve inşa, kurmak gibi bitmiş eylemlerle ifade edilmemesi daha doğru bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmed, S. (1999). Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, 2(3), 329-347. <https://doi.org/10.1177/136787799900200303>
- Akgün Yüksekli, B. (2002). Yurt İmgesi Bulgaristan Türkleri ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi IV. Mühendislik-Mimarlık Sempozyumu (11-12-13 Eylül 2002) Bildiriler* içinde (ss. 11-18).
- Bachelard, G., Jolas, M. ve Stilgoc, J. R. (2014). *The poetics of space*. Penguin Classics.
- Bayraklı, C. (2007). *Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutları'nda (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.
- Blunt, A. (2005). Cultural geography: cultural geographies of home. *Progress in Human Geography*, 29(4), 505-515. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph564pr>
- Boccagni, P. ve Duyvendak, J. W. (2021). Homemaking in the public. On the scales and stakes of framing, feeling, and claiming extra-domestic space as "home". *Sociology Compass*, 15(6), e12886. <https://doi.org/10.1111/soc4.12886>
- Chambers, I. (1993). *Migrancy, Culture, Identity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203182093>
- Çodar, F. (2020). Reflections of Communism Period Migrations to the Post-1980 Bulgarian Turkish Novel. *Journal of Turkish Language and Literature Studies in Balkans*, 2(2), 49-85. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1106800>
- Csikszentmihalyi, M. ve Halton, E. (1981). *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*. New York: Cambridge University Press.
- Ersoy Hacısalihoğlu, N. ve Hacısalihoğlu, M. (Ed.) (2012). *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. İstanbul: BALKAR&BALMED.
- Hall, S. (1995). New Cultures for Old. D. Massey ve P. Jess (Ed.), *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization* içinde (ss.176-183). Oxford University Press.

- Heidegger, M. (1971). *Building Dwelling Thinking. Poetry, Language, Thought* (A. Hofstadter, Çev.). New York: Harper Colophon Books.
- Hitchings, R. (2010). People, plants and performance: On actor network theory and the material pleasures of the private garden. *Ethnography*, 4(1), 99-114. <https://doi.org/10.1080/1464936032000049333>
- Kayapınar, A. (2018). Bulgaristan'dan Anadolu'ya Yapılan Göçlerde İzmir'in Yeri ve Önemi, *Uluslararası Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (ss.7-16). İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.
- Kılıçkiran, D. (2017). Gittiğimiz Her Yeni Yerde Sil Baştan Yeni Kimlikler Yaratamıyoruz, Bilirsin. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya*, 38, 59-64.
- Колев, П. (2023, 18 Mart). 1980-1990 | *Изгубената България*. <https://www.lostbulgaria.com/index.php?cat=10>
- Mattern, J., Quek, L. ve Stavreva, K. (2017). *Bulgaria*. Cavendish Square Publishing.
- Mazumdar, S. ve Mazumdar, S. (2012). Immigrant home gardens: Places of religion, culture, ecology, and family. *Landscape and Urban Planning*, 105(3), 258-265.
- Miller, D. (Ed.). (1998). *Material Cultures: Why Some Things Matter*. London: Routledge.
- Moore, J. (2007). Polarity or Integration? Towards A Fuller Understanding of Home and Homelessness. *Journal of Architectural and Planning Research*, 24(2), 143-159. <https://www.jstor.org/stable/43030797>
- Okrent, M. ve Dreyfus, H. L. (1993). Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time. *Philosophical Review*, 102(2), 290. <https://doi.org/10.2307/2186049>
- Parla, A. (2006). Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), 543-557. <https://doi.org/10.1080/14683850601016499>
- Radev, V. (2009, 24 Şubat). 1989, Bulgaria's Exodus. *Vimeo*. [Video]. Erişim adresi: <https://vimeo.com/3351211>
- Şahin Malkoç, N. (2014). Homeland in Dreamland? Space and Identity in Göçmen Konutları. K. Kamp, A. Kaya, E. Keyman ve O. Onursal Besgul (Ed.) *Contemporary Turkey at a Glance* içinde (ss.173-189). Springer VS, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-04916-4_13
- Uçar, A. (2017). İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında "Maşallah" Yazılı Nazarlıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 223-238.
- Vatcheva, M. (2022, 20 Aralık). *Bulgarian Turks: In the Middle*. Pulitzer Center. [Video]. Erişim adresi: <https://pulitzercenter.org/stories/bulgarian-turks-middle>
- Yapıcı, S. (2021, 10 Ocak). *Görece Göçmen Konutları*. Youtube. [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=fZOTlweKUak&list=PL9r8xMRKwxFnKDIFXjzLctSHHtxKujm&index=3>
- Werbner, P. (2012). Migration and Culture. M. Rosenblum ve D. Tichenor (Ed.), *The Oxford Handbook of the Politics of International Migration* içinde (ss.215-243). New York: Oxford University Press.

Denizli Ulu Cami'nin Yıkımını Hafıza ve Kimlik Bağlamında Değerlendirmek

Dilek Avsan Karaman, Gülçin Pulat Gökmen, Işıl Uçman

MAKALENİN ADI **Denizli Ulu Cami'nin Yıkımını Hafıza ve Kimlik Bağlamında Değerlendirmek**

Evaluating the Demolition of Denizli Grand Mosque
MAKALENİN TÜRÜ **Araştırma Makalesi**

MAKALENİN KODU **EgeMim, 2024-2 (122), 54-63**

MAKALENİN YAZARLARI **Dilek Avsan Karaman**, Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü; **Ar. Gör.**, Pamukkale Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Gülçin Pulat Gökmen, Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Işıl Uçman, Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ **19.11.2023**

MAKALENİN KABUL TARİHİ **06.03.2024**

YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ **avsan@itu.edu.tr;**

ggokmen@itu.edu.tr; ucmanisil@gmail.com

ORCID **0000-0002-7187-0404;**

0000-0003-1854-7525; 0000-0002-0217-6443

Öz Bu çalışmada Denizli Ulu Cami'nin yıkım süreci hafıza ve kimlik bağlamında değerlendirilmiştir. Çeşitli arşivlerden elde edilen veriler Ricoeur'un araçlaştırılan hafıza yaklaşımı ile incelenmiştir. Hafızanın kimlik talebi ile birlikte kimliğin inşası için hafızanın kullanılması gerekliliği üzerine kurulu olan bu düşüncede açıklanan kimliğin kırılganlığının nedenleri makalenin alt başlıklarını oluşturmuştur. Caminin kentin kuruluş tarihi ile ilişkilenmesi, zaman içinde geçirdiği değişimler ve yeni olanın talep edilmesi hafıza ve kimlik bağlamında yıkım sürecinin çözülmesi için yol gösterici olmuştur.

ANAHTAR KELİMELER Denizli Ulu Cami, Yıkım, Toplumsal Hafıza, Kimlik.

Kentlerin toplumsal hafızasında kullanım ve iletişim değeriyle birer kentsel göstergeye dönüşerek kente kimlik kazandıran, böylelikle tekno-tarihsel mimari niteliğinin ötesinde sembolik anlam değeriyle tarihi niteliğe sahip olan yapıların zaman içinde çeşitli nedenlerle yıkılması ülkemizin tüm kentlerinde yaşanan toplumsal hafıza bağlamındaki bir koruma anlayışı sorunudur. Bu yıkımlar kentsel kimlik yitimlerinde travmalara neden olmakta, toplumsal hafızadaki deneyim şifrelerinin gelecek kuşaklara aktarılacak bilgi, birikim ve nitelikten yoksun hale gelmelerine yol açmaktadır. Bu nedenle konu ekseninde belli bir koruma tutumu ve olası travmaların aşılmasına yönelik olarak kentsel arşiv yaklaşımı geliştirilmesi önemli gözükmemektedir.

Bu makale, yıkım kavramı ile toplumsal hafıza ve kimliğin kırılganlığı konularını Denizli Ulu Cami'nin yıkım süreci üzerinden değerlendirmeyi ve kentsel göstergeye dönüşen bu türlü yapılara yönelik belli bir koruma yaklaşımı geliştirmenin gereğini somutlamayı hedeflemektedir. Bu nedenle makalede kentsel toplumsal hafıza ve kimliğin sürekliliği için önemli olmasına rağmen yıkılan yapıların yıkım süreçlerinin görünür kılınması, bu süreçte yer alan mekanizma, kurum ve aktörlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin koruma, direnme, yıkım ve yeniden inşa açısından nasıl bir rol üstlendiğinin tartışmaya açılması bir yöntem olarak seçilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin belirlenmesinde Ricoeur'un (2017)

“araçlaştırılan hafıza” açıklamasına başvurulmuştur. Kuramın önerdiği yöntem aracılığıyla kurgulanan metinde Ulu Cami'nin kent tarihindeki yeri, zamanla geçirdiği değişimler ve yıkım süreci irdelenmektedir. Caminin tarihi, dini ve simgesel değerine rağmen planlı bir biçimde yıkılmasının ardından kentte hafıza ve kimlik konuları ile ilişkilenen yeni yıkımlarda (Kız Meslek Lisesi) ya da yıkıma/değişime karşı oluşturulan direnişlerde (Taş Atölyeler, Denizli Lisesi) yıkılan Ulu Cami'ye referans verilmesi bu tarihi yapının yıkımının kentte bir kırılma noktası oluşturduğunu göstermektedir. Cami'nin yıkımının tartışılması hem kentteki yıkım dinamiklerini ortaya koymakta hem de anımsama pratiği ile yeniden inşa edilen toplumsal hafıza bağlamında, kentte sürekli yaşanan, kentin önemli yapılarının yıkım konusunu yeniden değerlendirme imkânı vermektedir. Bu makalede yıkım kavramı/konusu, hafıza ve kimlik bağlamında incelenmekte ve yapının fiziksel kaybının ötesinde, öncesi ve sonrasını da içeren bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Hafıza ile kimlik sorunsallarının çakıştığını ifade eden Ricoeur (2017, ss.100-101) kimliğin kırılganlığını üç başlıkta ele almaktadır; kurucu şiddetten kalan miras, zaman ile zorlu ilişki ve tehdit olarak hissedilen başkası ile karşılaşma. Ricoeur'un hafıza ve kimlik yaklaşımında ele aldığı kırılganlıkların nedenleri olan bu başlıklar makalenin alt başlıklarının oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

Makalede caminin yıkımının ilk gündeme geldiği 70'li yıllardan itibaren yıkım olayı ile ilişkilenen kararlar,

olaylar, aktörler, tepkiler, yıkım kararının öne sürülen gerekçeleri ve yıkım sonrasında yaşanan hesaplaşma sürecine bakılırken kurumsal ve özel arşivler, yerel basın ve dergiler ile sosyal medyada politik figürlerin, yerel yöneticilerin ve yerel önemli kişilerin konuya ilişkin görüşlerine yer veren haberler toplanmıştır. 1986 tarihli haberden günümüze kadar yerel basında yer alan haberler, röportajlar, araştırma ve anı yazıları toplanmış, tüm arşivlerden elde edilen fotoğraflar, çizimler, resmi belgeler ve yazılar incelenerek değerlendirilmiştir.

Ricoeur (2017, s.100) tarafından unutulmuş suistimalleri ile ilişkilendirilen *araştırılan hafıza* görüşüne göre, hafıza ve kimlik arasındaki sorunun temelini, hafızanın kimlik arayışı, isteği ve kimliği benimsemeye hafızaya yüklenen görev oluşturmaktadır. Bu nedenle manipüle edilen hafızanın kırılğan olması kimlik sorunu içinde yer almaktadır. Assmann'ın (2001, ss.42-43, 130-133) ifadesiyle bireylere "biz" deme imkanı veren kimlik, kültürün bağlayıcı yapısını tanımlayan ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası yaratmaktadır. Mekân bağlamında her grup sosyal gerçekliklerinin yanı sıra kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak mekâna ihtiyaç duymakta ve mekânsallaştırma eğilimi içinde yer almaktadır. Böylece toplumların mekânı ve farklı kimlikleri konumlandırışlarının hafızayı nasıl şekillendirdiğini ve sonuçta mekânın sürekli kurulan, yönlendirilen, bastırılan ve yeniden üretilen bir şey olma özelliğinin görünür olmasının yanı sıra mekânsal yıkımın unutulmuş ile birlikte hafızayı yönlendirmede nasıl bir araç olarak kullanılabildiğini görmek mümkün hale gelmektedir.

Toplumun geçmişle olan ilişkisini bozan yıkımlar yaşam deneyimlerini yorumlama ve aktarma süreçlerini etkilemektedir (Neyzi, 2011, s.201). Kentteki yıkımlar, yok oluşlar, değişimler fiziksel bir etki yaratmakla birlikte, aynı zamanda kentliler için zihinsel sürekliliği de kesintiye uğratmaktadır (Forty, 2001, s.10). Kasti olarak gerçekleştirilen

yıkımlar herkesi etkisi altına alan, yaygın ve güçlü bir kültürel amnezi yaratmaktadır (Connerton, 2018, s.99). Halbwachs'a (2018, ss.166-168) göre mekânların ortadan kaldırılması durumunda ilk olarak direnç gösterme eğiliminde olan toplumsal hafıza direnişle yüzleşmesinin ardından sessizleşip yeni kurulan zaman-mekân çerçevesine uyum sağlamaya çalışmakta ve unutmaya sığınmaktadır. Ancak toplumsal hafıza bağlamında bu her zaman kesin bir yok oluş ile sonuçlanmamaktadır. Öngörülemez durumlar yok olmuş gibi görünen şeyleri maddi

doğrulanabilir bir erişim sağlamaktan çok temsile dayanmaktadır." Olayı deneyimlemek/yaşamak ile bu temsiller aracılığıyla anımsamak arasında bir fark olduğunu kabul etmek yeniden inşa sürecini yorumlama konusunda önemli görünmektedir. Buradan hareketle yeniden inşa edilen her anının yeni bir deneyimi ortaya çıkarması ve unutmama-hatırlama eylemleri ile bunu defalarca yeniden yapabilir olması belleğin hiçbir zaman kalıcı, sabit ya da değişmez olmadığını göstermektedir (Neyzi, 2011, s.189).

Bu doğrultuda makale için toplanan veriler üç başlıkta

“CAMİ’NİN YIKIMININ TARTIŞILMASI HEM KENTTEKİ YIKIM DİNAMİKLERİNİ ORTAYA KOYMAKTA HEM DE ANIMSAMA PRATİĞİ İLE YENİDEN İNŞA EDİLEN TOPLUMSAL HAFIZA BAĞLAMINDA, KENTTE SÜREKLİ YAŞANAN, KENTİN ÖNEMLİ YAPILARININ YIKIMI KONUSUNU YENİDEN DEĞERLENDİRME İMKÂNI VERMEKTEDİR”

izlerin, tanıkların, işaret noktalarının aracılığıyla ve yeni toplumsal verilerin yardımıyla yeniden inşa edebilmektedir (Halbwachs, 2019, s.51, 128, 167, 215, 277). Assmann'ın (2001, ss.44-46) "yeniden kurma" olarak adlandırdığı bu süreçte geçmiş "ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli yeniden örgütlenmektedir."

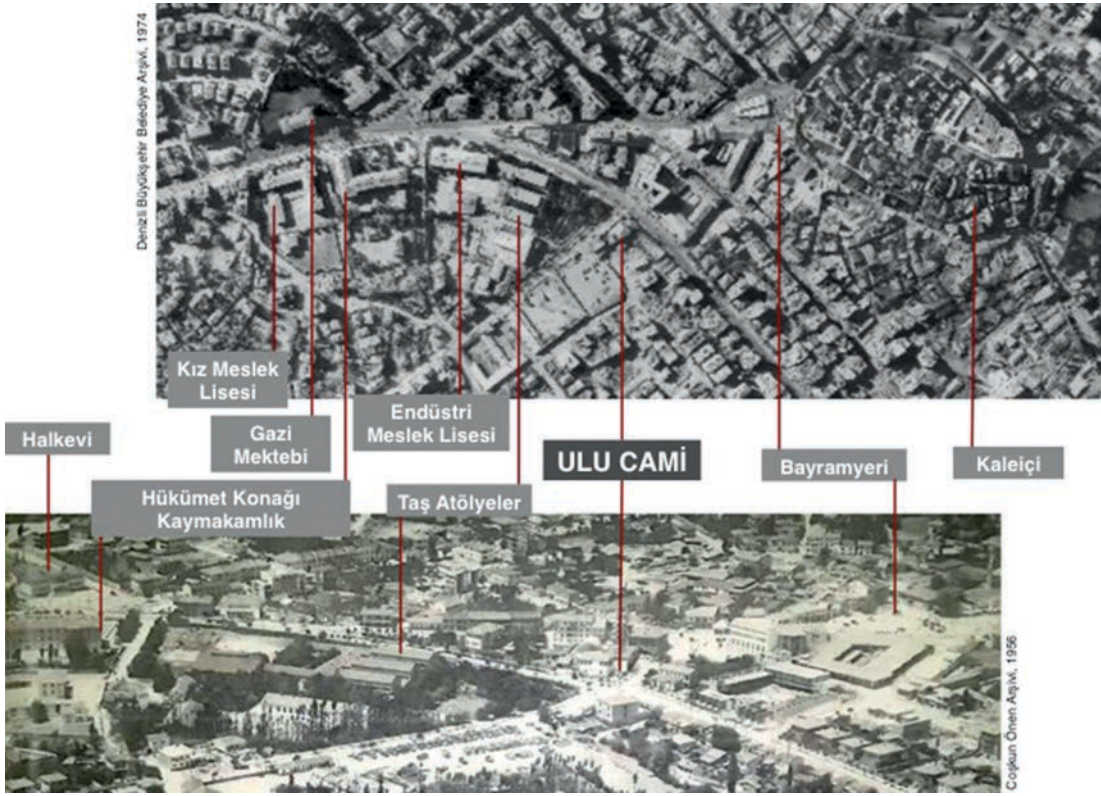
Hatırlama, geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa da hatırlandığı an itibarıyla şimdi ile ilişkilidir ve şimdi üzerinden geçmiş yeniden inşa edilmektedir (Huyssen, 1999, s.13). Benzer bir yaklaşımı deneyim üzerinden açıklayan Casey (2011, s. 184-187) hatırlamanın bir süreç olduğundan bahsetmekte ve bu sürecin bir deneyimi başka bir deneyime dönüştürdüğünü, böylece her hatırlama sürecinde yeni bir bellek oluştuğunu iddia etmektedir. Bu nedenle Huyssen'in (1999, s.13) ifade ettiği gibi "... belleğin kendisi, bizi sahici bir başlangıca götürmek ya da gerçeğe

değerlendirilmiştir.

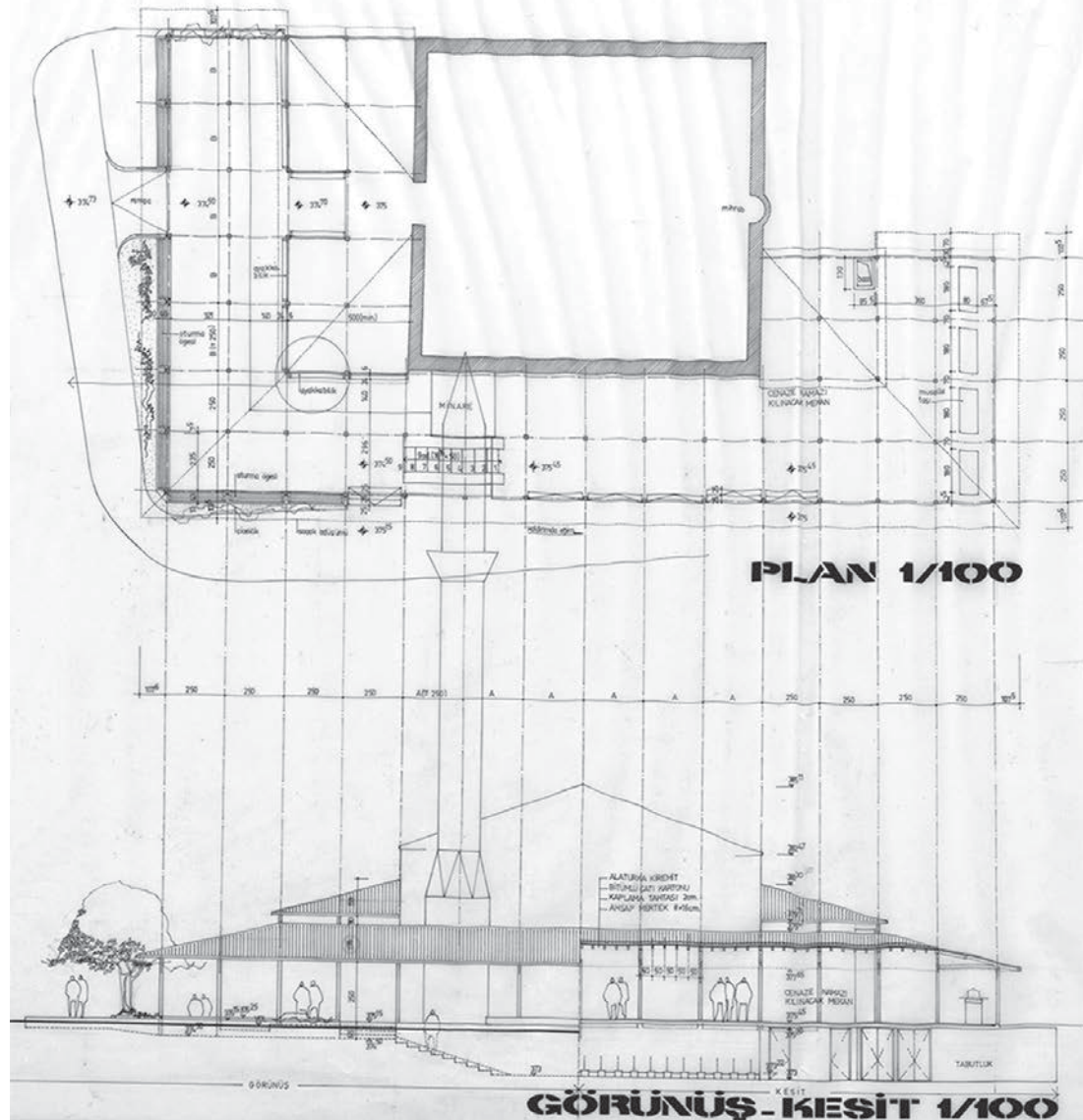
1. Kurucu Şiddetten Kalan Miras: Türklerin Denizli'deki Mührü; Ulu Cami

Ricoeur'e (2017, s. 101) göre tarihte her topluluğun kökeninde kazanan ve kaybeden taraflar olduğu için kuruluş dönemi ile ilişkilendirilen meşrulaştırılmış bir şiddet eylemi bulunmaktadır. Somut ve soyut yaraların hafızaya işlendiği bu süreçte kazanan taraf varlığını kabul ettirmek için yerleşmede kimlik inşasını başlatmaktadır. Denizli'de 13. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Ulu Cami'nin kente dair kimlik ve hafıza konuları ile birlikte anılmasının en önemli nedeni kente yerleşen Türkler tarafından ilk inşa edilen yapılardan biri olmasıdır. Ulu Cami'nin yıkımı ile ilgili 2000'li yıllarda yerel basında yer alan haberlerde yapının bu durumunu vurgulayan ifadelerin yer aldığı görülmektedir;

"Denizli'nin geçmişle en önemli köprülerinden biri olan, Türklerin Denizli'deki 800 yıllık geçmişinin

DENİZLİ / ULUCAMI ÇEVRE DÜZENİ

belgesi niteliğindeki Ulu Cami” (Denizlihaber, 30 Mayıs 2018),

“Türklerin Denizli’yi mesken tutmaları ile yaşıt olduğu söylenen Ulu Cami” (Ataman, 2012),

“Denizli’nin en köklü camilerinin arasında olan ... Müslüman Türklerin Denizli’deki mührü” (Denizlihaber, 15 Şubat 2015).

Yapının tarihi değerine değinen bu haberler doğrultusunda Cami’nin inşa süreci araştırıldığında farklı yıllara ait kitabelerde yer alan bilgilere göre Cami 1237-1246 yıllarında hüküm süren II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Seyfeddin Karasungur bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır (İnce, 2006, ss.208-210). Caminin şehrin ilk geniş çaplı imar ve inşaat faaliyetleri kapsamında 1247 yılında tamamlandığı ifade edilmektedir (Gökçe, 2000, s.146).

Ulu Cami İstasyon Caddesi ile Kayalık Caddesi’nin birleştiği köşede inşa edilmiştir (Görsel 1). Yer seçiminde döneminin yerleşim merkezi olarak kabul edilen Kaleiçi bölgesinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Ulu Cami, Kaleiçi olarak anılan alan ve onu çevreleyen kalenin doğu surlarında inşa edilmiştir (Baykara, 1969, s. 46). Geniş bir avlu içinde yer alan Ulu Cami ile birlikte o dönemde bölgede bir tekke, hamam, çeşme ve pazarın bulunması kentin Selçuklu Döneminin yerleşim özelliklerine karşılık gelmektedir (Ataman, 2018, ss.253-254).

Ulu Cami’nin mekânsal ve yapısal durumuna dair az sayıda belge bulunmasına karşın Mimar Cengiz Bektaş’ın arşivinde yer alan “Denizli Ulu Cami Çevre Düzeni” çizimleri ve yıkım sonrası caminin enkazında keşfedilen yapı malzeme ve elemanları çözümlemesi yapıya ilişkin önemli bir veri kaynağıdır. 1983 yılında Bektaş Özyönetim Mimarlık İşliğinde üretilen arşiv belgesinden yapının plan-kesit ve görünüş çizimlerinin yanı sıra çeşitli sistem detaylarına ulaşılmaktadır (Görsel 2). Öyle ki söz konusu Bektaş arşivi, mimari pratiklerin kentsel hafızada üstlenebileceği rollerin açılımını ve önemini somutlamaktadır.

Bu çizimlere göre kapalı ibadet mekânının boyutları eni 12,5 metre, boyu 15 metredir, olup yüksekliği ise 10 metreye ulaşmaktadır. Çatısı alaturka kiremit kaplı yığma yapının

duvarlarında taş, tuğla ve devşirme malzemeler kullanılmıştır. Pencere ve kapı kemerlerinin bazılarında ay-yıldız motif bulunması uzmanlarca 20. yüzyıl başlarının karakteristik bir özelliği olarak görülmektedir (İnce, 2006, s. 207) (Görsel 3).

2. Zaman ile Zorlu İlişki: Aynılık ile Kendilik

Ulu Cami'nin yapıldığı günden itibaren kullanıldığı süreçte yaşadığı tüm değişiklikler incelendiğinde zaman faktörü yapının kimliğinin kırılmasını niteleyen diğer başlığı oluşturmaktadır. Bu kırılma kimliğin, şimdiki zamanın değerlendirilmesi ve geleceğin kavranması konuları ile ilişkili olarak, hafızaya başvurma hakkını gösteren bir zorluk şeklinde tarif edilmektedir (Ricouer (2017, s.s. 100-101). Çünkü kimlik (*identité*) kavramı içinde gizli olarak "aynı/özdeş" (*identique*) kavramının çift anlamlılığını barındırmaktadır. Kuramcıya göre zaman içinde aynı kalmak konusunda yer alan "aynı" kavramı ile "aynılık ile kendilik" arasındaki ayrım "kendi" kavramını

“MİMAR CENGİZ BEKTAŞ’IN ARŞİVİNDE YER ALAN “DENİZLİ ULU CAMİ ÇEVRE DÜZENİ” ÇİZİMLERİ VE YIKIM SONRASI CAMİNİN ENKAZINDA KEŞFEDİLEN YAPI MALZEME VE ELEMENLARI ÇÖZÜMLEMESİ YAPIYA İLİŞKİN ÖNEMLİ BİR VERİ KAYNAĞIDIR”

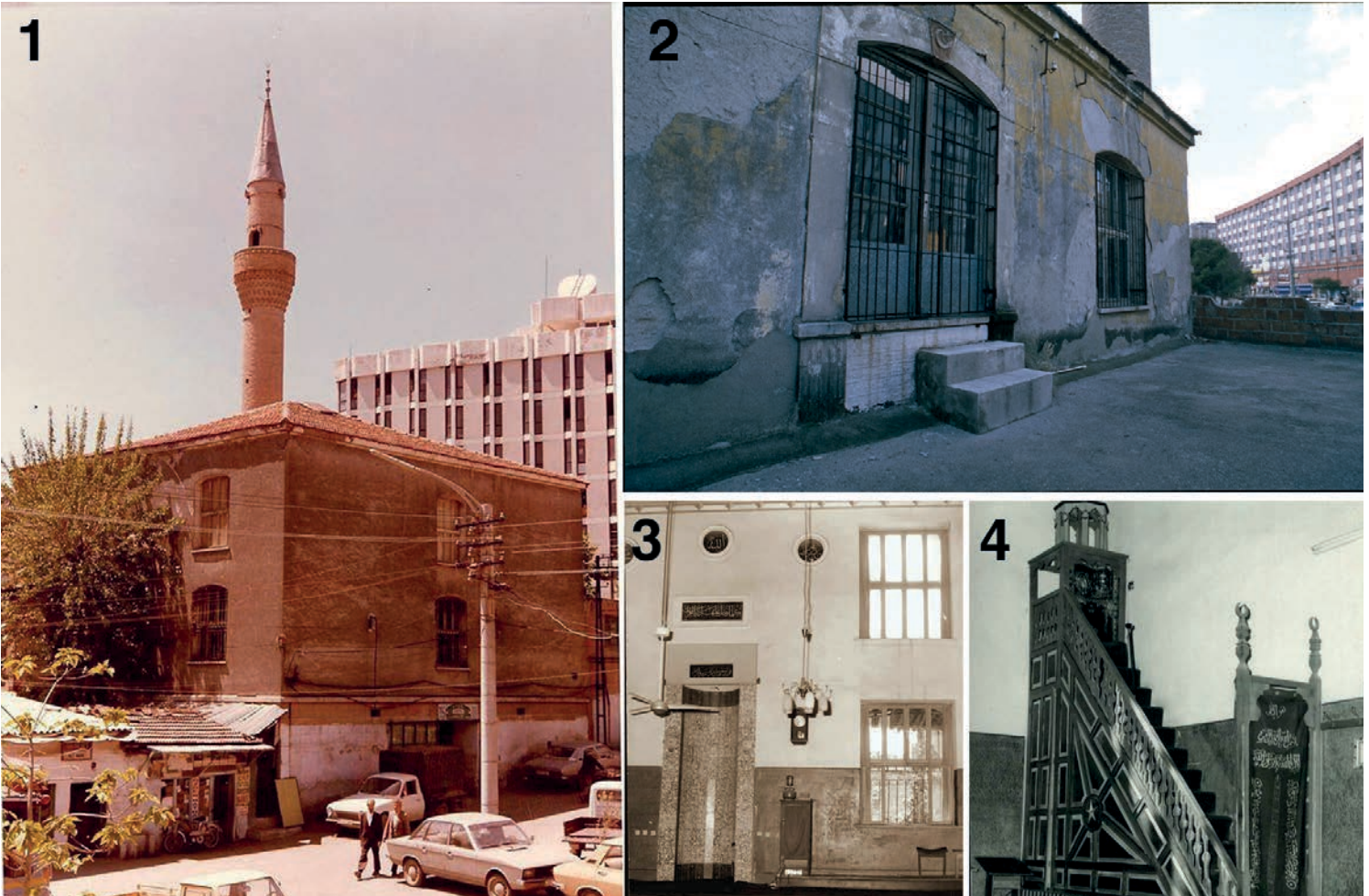
öne çıkarmakta ve “kendi”nin korunmasına özgü esneklik kesin bir şekilde katılıktan kaymayı-sapmayı getirmektedir.

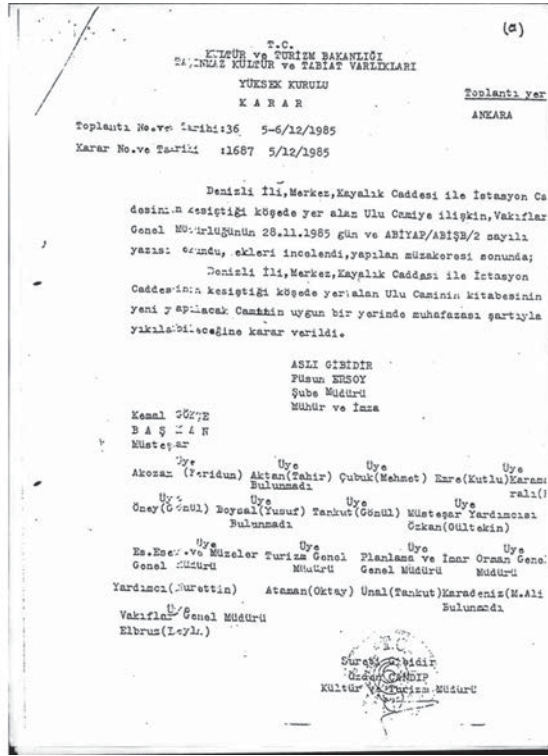
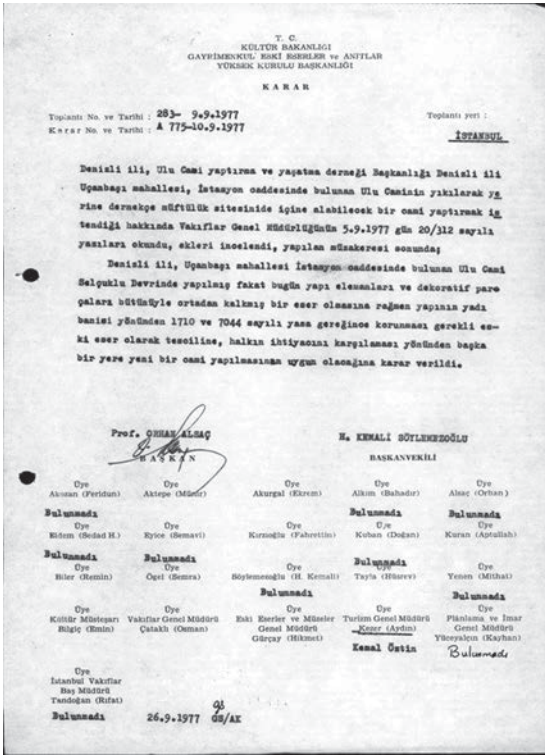
Bu yaklaşım doğrultusunda Denizli Ulu Cami'nin yıkım sürecinde çok tartışılan konulardan biri olan değer atfetme konusu “aynılık ile kendilik” karmaşası aracılığıyla okunabilmektedir. Yıkım öncesinde resmi olarak korunmasına dair alınan çelişkili kararlar ve geçirdiği değişimler nedeniyle mevcut Cami'yi korumaya değer görmeyenler ile Cami'nin defalarca yıkılıp yeniden yapılmasına rağmen hafızadaki tarihsel, dini, simgesel ve anı değeri nedeniyle korunması gerektiğini düşünenlerin bulunması

SOL ÜSTTE Ulu Cami ve yakın çevresi (üstte: 1974 yılına ait hava fotoğrafı, Denizli Büyükşehir Belediye Arşivi; altta: 1956 yılına ait fotoğraf, Önen, 2006). (Görsel 1)

SOL ALTTA Denizli/Ulu Cami Çevre Düzeni (Salt Araştırma-Cengiz Bektaş Arşivi) (Görsel 2)

ALTTA Denizli Ulu Cami (1, 3, 4: Denizli Eski Ulu Cami Başlıklı Sosyal Medya Arşivi, 2: Salt Araştırma-Cengiz Bektaş Arşivi). (Görsel 3)

“aynılık ile kendilik” zemininde bir tartışma gündemi oluşturmaktadır. Burada yapının korunması konusu gündeme gelmekte, ancak yapıda zaman içinde yapılan değişiklikler nedeniyle artık yapının orijinal halinde olmadığı ve tarihi yapı niteliği ile korunmasının gerekmediği gibi görüşler de ortaya çıkmaktadır.

Ulu Cami’nin farklı dönemlerde yaşanan depremler (1366, 1567, 1653, 1703 ve 1899) nedeniyle Osmanlı döneminde detaylı onarımlar gördüğü veya yıkıldığı yerde yeniden inşa edildiği bilinmektedir (Gökçe, 2000; Baykara, 1969). Yapının daha sonra (Hierapolis) Arkeoloji Müzesi’ne taşınan kitabesinde, Cami’nin 1899 depreminde zarar gördükten

SOLDA Denizli Ulu Cami hakkında 1977 ve 1985 tarihli kararlar (Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurul Başkanlığı, A 775 No’lu Karar ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu, 1687 No’lu Karar). (Görsel 4)

SOL ALTTA Denizli Ulu Cami yıkım süreci (Ataman, 2018, s.269, 272). (Görsel 5)

SAĞ ÜSTTE Denizli Ulu Cami hakkındaki Maili İhdam Raporu (Denizli Büyükşehir Belediye Arşivi). (Görsel 6)

sonra 1921-22 yıllarında Debbağ esnafından Topal Ömerzade Hacı Salih İbn Ahmed tarafından yeniden yaptırıldığı yazmaktadır (İnce, 2006, s. 208). Bu yeniden inşa sürecine dair verilen detaylarda caminin aynı yerde, daha küçük ölçülerde yapıldığı anlatılmaktadır (Gökçe, 2000, s. 145). Bu nedenle yapının her yeniden inşa sürecinde çevre ile ilişkisinin ve mekânsal kurgusunun bir takım değişikliklere uğradığı, ancak yeniden toplumsal kullanımı ile hafızada yer almasının sağlandığı görülmektedir.

1963 yılında Hilmi Koçar ve arkadaşları tarafından kurulan Ulu Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği’nin yapının bakım ve onarım işlerini üstlendiği bilinmektedir (Yağcıoğlu ve Uysal, 2014). Ancak Derneğin ve yerel gündemin 70’li yıllarda Cami ile ilgili tamirat ve bakımdan çok yıkmaya, dönüştürme konularına odaklandığı görülmektedir. Bu konuda resmi kaynaklarda yapının korunması konusunda çelişkili tutumların yer aldığı resmi kararlar öne çıkmaktadır. Bununla ilgili ilk önemli gelişme 1977 yılına ait koruma kararıdır (Görsel 4). Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurul Başkanlığı’nın 10.09.1977 tarihli kararında Denizli Ulu Cami hakkında şu ifade yer almaktadır;

“Selçuklu Devrinde yapılmış fakat bugün yapı elemanları ve dekoratif

parçaları bütünüyle ortadan kalkmış bir eser olmasına rağmen yapının yadı banisi yönünden 1710 ve 7044 sayılı yasa gereğince korunması gerekli eski eser olarak tesciline, halkın ihtiyacını karşılaması yönünden başka bir yere yeni bir cami yapılmasının uygun olacağına karar verilmiştir."

Denizli Ulu Cami hakkında Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 05.12.1985 tarihli karar yazısında ise *"Ulu Cami'nin kitabesinin yeni yapılacak Caminin uygun bir yerinde muhafazası şartıyla yıkılabileceği"* ifade edilmektedir (Görsel 4). Bu kararın arka planına bakıldığında belediye ve derneğin önemli aktörler olarak süreçte yer aldığı görülmektedir. 1985 yılında Cami'nin tamirinin baş edilemez hale geldiğini belirten Derneğin başvurusu ile Anıtlar Kurulundan Cami'nin yıkılabilir kararı alınmıştır. Müftülüğten de "bu camiyi yıkıp yerine yeni bir cami yaptırabilirsiniz" cevabının alındığını iddia eden Dernek yetkilileri, Cami'nin çok küçük olduğu ve bu nedenle ihtiyaç duyulan daha büyük bir caminin yapılması için belediyeye başvurma kararı almıştır. (Yağcıoğlu ve Uysal, 2014).

Derneğin başvurusu ile Ulu Cami konusu Denizli Belediye Meclisi gündemine taşınmış, 17.09.1985 tarihinde önerilen imar değişikliğine göre Ulu Cami'nin bulunduğu alan "Park Alanı", yanındaki boş alan cami alanı olarak belirlenmiştir. Dönemin Belediye Başkanı Ziya Tıkıroğlu (2010, s.152) anılarını yazdığı kitabında Ulu Cami'nin özellikle Cuma ve Bayram namazlarında yetersiz olması nedeniyle insanların caddede namaz kılmak zorunda kaldığını ve yanındaki 4 bin metrekare arsayı sembolik bir bedelle derneğe verdiklerini açıklamaktadır. Belediye Meclis kararlarını takiben Ulu Cami'nin yıkılacağına dair haberlerin gazetelerde yer aldığı görülmektedir (Denizli, 14 Ocak 1986). Kent sakinlerinden habersiz alınan bu kararlar basın aracılığıyla halka ulaşmaktadır. Kent için önemli tarihi bir yapının yıkım kararı Dernek yetkililerinin başlattığı bir karar olarak görülmekte ve yıkım konusu toplum

ve meslek odaları nezdinde tartışmaya açılmamaktadır.

1999 yılında inşa süreci tamamlanan yeni caminin açılması ile tarihi Ulu Cami'nin ibadete kapatıldığı görülmektedir (Ataman, 2012). Dernek ibadetin yeni camiye taşınması sonrası tarihi Ulu Cami'nin bakım-onarım işlerini bırakmıştır. Bu süreçten sonra Dernek ve Belediye'nin, Cami'nin yıkılması ve yerine başka yapılar yapılması için çalışmalar yaptığı, ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün önerilen iki projeyi de onaylamadığı izlenmektedir (Uysal, 2017, ss.127-128).

Basında ve kentte Ulu Cami'nin korunması, yıkılması ve yıkımından sonra yerine ne yapılacağı konusunda tartışmaların sürdüğü dönemde tarihi Cami 2002 yılında bir gecede yıkılmıştır (Görsel 5). Dönemin Belediye Başkanı Ali Aygören yıllar sonra verdiği röportajlarda bu olup-bitme halinden

“YAPININ, DAHA SONRA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NE TAŞINAN KİTABESİNDE, CAMİ'NİN 1899 DEPREMİNDE ZARAR GÖRDÜKTEN SONRA 1921-22 YILLARINDA DEBBAĞ ESNAFINDAN TOPAL ÖMERZADE HACI SALİH İBN AHMED TARAFINDAN YENİDEN YAPTIRILDIĞI YAZMAKTADIR”

bahsetmekte ve yurtdışına giderken vekalet bıraktığı Sait Portakal'ın camiyi yıkacağından haberinin olduğunu ama yıkımın bir gece yarısı ansızın olacağını bilmediğini söylemektedir (Aygören ve Uysal, 2013). Burada Belediye Başkanı'nın yıkım kararını verdiği, uygulamayı ve sorumluluğu yardımcısına bıraktığı görülmektedir. Yıkımı gerçekleşen tarihi yapıdan 13 Haziran 2002 günü geriye sadece minaresi kaldığı, birkaç gün sonra bir gece, minaresinin de yıkıldığı bildirilmektedir (Ataman, 2012). Yıkımın hızla gerçekleştirildiği, korunması beklenen kitabesinin bile yıkıntıları arasından bulunarak müzeye teslim edildiği belirtilmektedir (Yağcıoğlu ve Uysal, 2014).

Ulu Cami'nin yıkımından sonra basında ve dolayısıyla kent gündeminde yer alan tartışmaların günümüze kadar sürdüğü, yıkım

DOSYA NO : 04-1630
KONU : Mavi İnhidam

T.C.
DENİZLİ BELEDİYESİ
Fen İşleri Müdürlüğü

03.06.2002
DENİZLİ

MAİLİ İNHİDAM RAPORU

İlimiz Uçanebaşı Mahallesi, Tapunun 11 Pafta, 35 Ada, 1 Parselde bulunan, Mülkiyeti Vakıflara ait Eski Ulu Camii ibadete kapatılmış ve yeni yapılan Ulu Camiinde vatandaşlarımızın ibadet imkanı sağlanmıştır. Söz konusu Camii ilgisiz kalmış ve zamanla yıpranmaya başlamıştır.

İlgili Camii konusunda yaptığımız teknik incelemeler sonucunda, bina taşıyıcı sistem yapısı yığma taş inşaat tarzında yapılmıştır. İlimiz 1. derece deprem bölgesinde bulunmaktadır. Temel zeminini incelendiğinde, Yer altı su seviyesinin 2-5 metre derinlikte olduğu, zeminin Kili-Siltli-Kumlu ve çakıllı olduğu görülmüştür. Bu tür zemine haiz bina temellerinde deprem esnasında sıvılaşma olmaktadır. Bu güne kadar olan depremlerden dolayı meydana gelen zemin sıvılaşmadan dolayı Camii temelinin farklı oturmalara yaptığı görülmüştür. Farklı temel oturma sonucu taşıyıcı sistem duvarlarında çatlaklar oluşmuş ve binanın kendiliğinden yıkılma ihtimalini doğurmuştur.

Söz konusu Camii'nin tamirini mümkün olmayıp can ve mal güvenliği açısından tehlike arz etmektedir. Bu sebeple ilgili binanın en kısa zaman içerisinde yıkılması gerekmektedir.

Gereğini bilgilerinize arz ederiz.

Mehmet AKBAS
Mimar

Ahmet ÇORBACIOĞLU
İnşaat Mühendisi

H. Baybars SARACOĞLU
İnşaat Mühendisi

(Signature of Mehmet Akbas)

(Signature of Ahmet Çorbacıoğlu)

(Signature of H. Baybars Saracoğlu)

konusunda karşılıklı suçlama ve savunmaların yapıldığı görülmektedir. Bu tartışmalarda Cami'nin neden yıkıldığı ya da neden korunması gerektiği sorularına verilen cevaplar aynılık ve kendilik bağlamında karşılık bulmaktadır. Yıkımı gerçekleştiren ve bunu savunmaların temel argümanı caminin tarihi bir değeri olmadığı, yani eski eserin kendisi yerine sonradan yapılan aynısı olduğu şeklindedir. Oysa tüm dünyada ve Osmanlı'da yer alan tarihi yapıların zaman içinde çeşitli nedenlerle ya onarıldığı ya da yıkılıp eskisine sadık kalınarak yeniden yapıldığı bilinmektedir. Dönemin Belediye Başkanı Ali Aygören röportajında bunu şöyle ifade etmektedir;

"Kim ne derse desin Ulu Camii 800 yıllık değil! 1940'lı yıllarda yıkılıp yeniden yapılmış. ... Onun yanına da

SOLDA Ulu Cami, 1974 ve Yeni Ulu Cami, 2022
(Denizli Büyükşehir Belediye Arşivi). (Görsel 7)

**““YIKTIK AMA DAHA İRİSİNİ YAPTIK’
ZİHNİYETİNİN TİPİK BİR ÖRNEĞİ” OLARAK
GÖSTERİLEN ULU CAMİ’NİN YIKIMI, “TAM
BİR CEHALET VE MİMARİ KATLIAM ÖRNEĞİ”
OLARAK TARİF EDİLMEKTEDİR”**

güzel bir cami yapılmıştı. Tarihi bir değeri olsa yıkılmazdı.”

Çevredeki işyeri sahipleri tarafından gelen yıkım isteği, Vali Yusuf Ziya Göksu’nun “yıkılsın” açıklaması ve Mimar Cengiz Bektaş’ın “tarihi değildir” görüşü sonucu camiyi yıktıklarını iddia eden Aygören yıkımın genel istek üzerine yapıldığını ifade etmekte ve kentteki tarihi yapıların korunması konusuna hiç değinmemektedir (Aygören ve Uysal, 2013). Aygören’in söyleminde yer alan iddiaları reddeden Bektaş kendisine danışılmadığını, Ulu Cami’yi bir ibadet müzesi olarak projelendirdiğini ama oy kaygısı ile caminin yıkıldığını ifade etmektedir (Bektaş ve Uysal, 2014).

Caminin yıkılması ile ilgili Belediye Başkan Vekili Sait Portakal, Belediye Başkan Yardımcısı Fahrettin Uslusoy, Belediye Fen İşleri Müdürü Halil İbrahim Kaşlıköse hakkında açılan davada yer alan savunmalar genel olarak yapının korunmaya değer görülmediği üzerinde temellenmektedir. Kaşlıköse’nin savunmasında caminin yıkılabileceğine dair verilen Anıtlar

Yüksek Kurulu’nun aldığı karar, Valiliğin-Derneğin-Müftülüğün yıkım talebi yazıları, caminin güvenli olmadığına dair Mavi İnhidam Raporu gibi belgeler görülmektedir (Görsel 6). Aynı zamanda mal sahibi olarak görülen Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün gerekli bakımları yaparak önlem almadığı için suçlandığı savunmada yapının tehlike arz etmesi nedeniyle acil olarak yıkıldığı açıklanmaktadır (Ataman, 2018, ss.274-277).

Yıkım sürecini yürüten Portakal yeni bir cami yapıldığı için etraftaki esnafın Ulu Cami’nin yıkılmasını talep ettiğini ve yapının tehlikeli olması nedeniyle hızla yıkım kararı aldıklarını iddia etmektedir. Portakal, Aygören’in yıkımdan haberinin olmadığını paylaşmakta ve yıkım hakkında şu ifadelerle yer vermektedir:

“... binanın bir değeri yok ama yer olarak bir değeri vardı bence. Selçuklu zamanında cami yapılmış orada ve orası hep cami yeri olarak kalmış. Ulu Cami yapılmış, yüzyıllar içinde birçok kere yıkılmış, tekrar yapılmış. Ama yanındaki bitişik parselde de yeni bir cami yapılırken,

esnafı da rahatlatmak için oranın yıkılması gerekiyordu. Yıkım kararı aldık ve yıktık.”

Basında, kentte Cami’nin yıkımını gerekli görenlerin görüşleri kadar, yıkım kararının yanlış olduğunu düşünen çeşitli kurum ve kişiler de bulunmaktadır. Yıkım sürecine karşı çıkan Mimarlar Odası Denizli Şubesi, yıkımın ardından 14 Haziran 2002 günü Oda Başkanı Arif Balkanay’ın yaptığı basın açıklamasında “Bir gece vakti yangından mal kaçırır gibi” sözleriyle yıkımın aniden nasıl yapılabildiğini sorgulamakta, yıkım sonrası geride kalan kitabenin ve minarenin akıbetinin ne olacağının açıklanması istemektedir. Henüz yıkılmamış olan minaresi, kitabesi ve olası iz bırakıcı kalıntıların korunması yönünde uyarı yapılan bu açıklamada gelecek kuşaklara kültürel değerleri bırakma sorumluluğu hatırlatılmaktadır. Ancak Mimarlar Odası’nın yıkıma karşı olan tavrı yerel yöneticiler tarafından karşılık bulmamıştır.

Ulu Cami’nin hızla yıkılması nedeniyle kentte yıkım karşıtı bir eylem oluşması mümkün olmamıştır. Yine de bu yıkım unutulmamış ve zaman zaman kent gündeminde yer almış gibi görünmektedir. Kentte tarihi bir yapının korunması ya da yıkımı ile ilgili bir durum söz konusu olduğunda Ulu Cami örneği basında ilk akla gelen ve her zaman anılan bir yapı olmuştur. 2010 yılında yine gece yıkılmak istenmesi

nedeniyle yerel gazetelerde “Ulu Cami Operasyonuna Benziyor” başlıkları ile haberlere konu olan Kız Meslek Lisesi’nin yıkım süreci (Denizlihaber, 19 Haziran 2010), restore edilen bir konağın 2014 yılında yapılan açılışında Nihat Zeybekçi’nin “Bu memlekette bir gecede 1245 yılında yapılmış Ulu Camiyi yıktılar” diyerek Ulu Cami’nin yıkımını hatırlatması (Denizlihaber, 11 Ocak 2014), 2015 yılında Denizli Lisesi’nin binası ile ilgili yapılmak istenen değişikliklere karşı çıkılan bir toplantıda BASİAD Başkanı Selim Kasapoğlu’nun “... bu kent daha önce benzer travmalar yaşadı. Onlardan biri de Ulu Cami’dir.” sözleriyle caminin yıkımının kentte bir travma olarak görüldüğünü ifade etmesi (Uysal, 2015) ve uzun süren bir direniş mücadelesi sonunda 2021 yılında korunmasına karar verilen Taş Atölyeler’in savunulduğu süreçte sık sık Ulu Cami gibi olmasının benzetmelerinin yapılması (Tok, 2019) bu duruma verilebilecek örneklerden birkaçı olarak gösterilebilir.

Kent gündeminin yıkımlarla yoğunlaştığı dönemlerde basında yer alan yazılarda Ulu Cami’nin yıkımı her zaman ilk akla gelen örnek olmaktadır. “*‘Yıktık ama daha irisini yaptık’* zihniyetinin tipik bir örneği” olarak gösterilen Ulu Cami’nin yıkımı “*tam bir cehalet ve mimari katliam örneği*” olarak tarif edilmektedir ve bu yıkım zaman içinde Denizli’nin yok edilen geleneksel mimarisinin nasıl ortadan kalktığının bir sembolü haline gelmiştir (Tok, 2017).

Ulu Cami adına açılan sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımların güncel olarak devam ettirilmesi kentlilerin aslında hala bu yıkımı gündemde tutmak istediğini göstermektedir. “Denizli Eski Ulu Cami” isimli hesapta caminin yıkımına dair yorumların yapılması ve insanların camiye dair sahip olduğu fotoğraf, resmi evrak gibi arşiv belgelerini paylaşması hafızanın izlerinin birikmesine olanak sağlamakta ve yıkımın sadece unutmaya pratiği ile anılmayacağını göstermektedir. Bu mecralarda yapılan bazı paylaşım ve önerilerin zaman zaman yerel basında yer

alması bu hesapların etki alanının sadece o ortamla sınırlı kalmadığının kanıtı olarak görülebilir (Denizlihaber, 15 Şubat 2015).

Ricoeur’e referansla açıklamak gerekirse, tekno-kültürel değer atfetme tartışmalarında yapının geçirdiği yapısal dönüşümler “aynılık ile kendilik” karmaşası aracılığıyla Denizli Ulu Cami’nin yıkım sürecinde, yıkım lehine belirleyici bir söyleme dönüşmüştür. Kentsel hafıza ve koruma açısından derin bir travmaya yol açan söz konusu yapının orijinalliyi ve saflık söylemi, koruma gerekçelerindeki tekno-tarihsel açıklamaların tek başına yeterli olamayacağını, koruma yaklaşımlarının bunların ötesinde, yapıların sembolik anlam ve değişim değerleri açısından da korunmaları gerektiğini, bir direniş nişi üretebilmeleri açısından da somutlamıştır.

3. Tehdit Olarak Hissedilen Başkası ile Karşılaşma: Yeni Ulu Cami

Denizli Ulu Cami kent halkına hizmet verdiği 750 yıl boyunca zaman zaman çeşitli nedenlerle hasar görse de hep varlığını korumaya devam etmiş, restore edilerek tekrar kullanıma açılmış ve 2000’li yıllara kadar ayakta kalmıştır. Son dönemde de restore edilmesi mümkün iken yapının yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmasının önemli gerekçelerinden biri yeni bir caminin inşa edilmesidir. Yeni caminin tarihi yapının hemen yanındaki alanda yapılması inşaat mekanizması ve çıkar hedefleri lehine Ulu Cami’nin gözden çıkarılmasının bir kanıtı gibi görülmektedir. Öyle ki, yeni yapı ile birlikte tarihi Ulu Cami’nin yıkımı ve arsasının nasıl kullanılacağı yönünde yapılan tartışmalar da hız kazanmıştır.

Hafıza ve kimlik bağlamında başkası ile karşılaşmayı bir tehdit olarak yorumlayan Ricoeur’e (2017, s.101) göre, “farklı olan başkasının” varlığı, kimliğin kırılma noktasının bir başka nedenidir. “Aynı”nın başka ile ilişkisini kabulden redde, dışlamaya doğru kaydıran şey tahammül edilemeyen başkalık/ötekilik kılığındaki aşağılama ve saldırılardır. Bu yaklaşımı Ulu Cami örneğinde değerlendirdiğimizde başkası olan yeninin talep ve elde edilmesi ile Ulu Cami’nin yıkım sürecinin hızlandırıldığı

söylenebilir (Görsel 7). Bir Dernek üyesinin iki caminin yan yana olması fikrinin olumlu karşılanmadığı ve yeni camiye ihtiyaç olduğu için kullanılamaz durumdaki tarihi yapının ortadan kaldırılabilir olduğu kabulüne dair açıklaması başkasının bir tehdit oluşturmaya yaklaşımları ile ilişkilenmektedir (Yağcıoğlu ve Uysal, 2014).

Kentte o dönem görev yapan Vali Yusuf Ziya Göksu’nun yıkım sonrasında yaptığı açıklamalar Ulu Cami’nin yıkımını destekleyen nitelikte olup, Ricoeur’ün bahsettiği ötekilik kılığında yapıya yapılan aşağılamalara bir örnek niteliği taşımaktadır. Yapının yıkımını değerlendiren Vali’nin şu açıklamayı yaptığı görülmektedir (Deha20, 18 Haziran 2002):

“Turistler ilimize geldiğinde yeni yapılan Ulu Cami yerine eski Camiyi, yani kötü görüntüleri çekiyorlardı. Yıkıldığı iyi oldu. Yıkanların eline sağlık.”

Tarihi Ulu Cami ile yeni yapılan caminin kıyaslandığı ve çarşı tarafından bakışla yeni camiyi kapatmasının eleştirildiği bu açıklamaya benzer ifadelerin basında esnaf ve kentliler tarafından da dile getirildiği bilinmektedir (Ataman, 2018, s. 282). Bir röportajında benzer bir durumdan bahseden Bektaş, “*Arkadaki binayı yapan insanların o bina önümüzü kesiyor*” diyerek Belediye Başkanı’na baskı yapıldığını ve oy kaygısı ile yıkımın gerçekleştiğini söylemektedir (Bektaş ve Uysal, 2014) (Görsel 8).

Yeni caminin inşa edilmesi ile Tarihi Ulu Cami’ye yöneltilen eleştirilerden biri yapıların büyüklükleri ile ilgili olmuştur. Yeni yapılan caminin büyüklüğü tarihi Cami için bir tehdit gibi görünmektedir. 1985 yılında tarihi yapının yıkım kararının çıkmasının ardından Dernek üyelerinin bunun yerine daha büyük bir cami yapmak istemeleri bu tavrın ilk göstergesi olarak kabul edilebilir. Bir Dernek üyesinin bu süreci;

“Dernek olarak oturup düşündük, Cami çok küçüktü ve Cuma namazları kılınması çok zordu, cenaze namazlarında rezalet bir durum ortaya çıkıyordu. Camiyi yaptırsak ne olacaktı, yaptırmazsak ne olacaktı?”

SOLDA Ulu Cami ve Yeni Ulu Cami (Ataman, 2018, s.255). (Görsel 8)

şeklinde anlatması yeninin talep edildiği dönemde tarihi Ulu Cami'ye karşı yöneltilen eleştirilerden birini göstermektedir (Yağcıoğlu ve Uysal, 2014).

Bu noktada yeni yapılan Caminin isimlendirilmesi dikkat çekicidir. İnşa edildikten sonra bir süre "Yeni Ulu Cami" olarak anılan yapı söz konusu yıkım ile "Ulu Cami" adıyla anılmaya başlanmıştır. "Ulu" olma halinin sadece nicel değerlere indirgendiği bu yaklaşım Ulu Cami'ye dair birçok değeri göz ardı etmiş gibi görünmektedir.

Sonuç

Denizli Ulu Cami, kuruluş dönemi bağlamındaki tarihsel anlatılarda Türklerin kente ilk yerleşme ve imar faaliyetleri kapsamında inşa edilmesinin sunduğu bir referans yapı olmasının yanı sıra, sosyo-kültürel dönüşüm süreçlerinde

kazandığı kullanım ve iletişim değeriyle de kentsel gösterge niteliğindeki yapılar arasında yer almıştır. Bu nedenle, tekno-tarihsel bağlamdaki mimari yapı niteliğinin ötesinde, sembolik anlam değeriyle de tarihi niteliğe sahip ve bu açıdan belli bir koruma yaklaşımı sergilenmesi gereken bir yapıdır.

Söz konusu yapı, tüm bu açılardan kentin tarihini gelecek kuşaklara aktaracak, toplumsal hafızanın sürdürülmesine yardımcı olacak bir referans yapı ve maddi kültürel bir değer olarak kabul görmesi ve korunması beklenirken, yapının hızlı ve oldukça kararlı denilebilecek bir süreç içinde yıkılması kentin toplumsal hafızasında önemli bir travmaya yol açmıştır. Yapının yıkımını savunan aktörlerin açıklamaları göz önüne alındığında Cami'ye

dair hafıza ve kimlikte kırılganlığa neden olan önemli etkenlerden birinin "aynılık ile kendilik" tartışması olduğu görülmüştür. İnşa edildiği 13. yüzyıldan itibaren geçirdiği basit ve kapsamlı onarımlar ve restorasyonlar yapının yıkımını destekleyenler tarafından kullanılan yıkıcı bir argümana dönüşmüştür. Bu türden yıkıcı söylemlerin, zamanla yapıda zorunlu olarak gerçekleştirilen olağan müdahaleleri, aynı ve dolayısıyla saf kalamayarak, değişerek kendisi olan kırılganlık göstergeleri olarak algıladığı ve sunduğu tespit edilmiştir.

Tarihi Cami'nin yıkım kararının alınmasında buna eklenen, yapının kullanımda yetersiz kalmasının bir neden olarak gösterilmesi, yeni bir cami inşa edilmesi kararı ile başlayan süreçte yeninin hemen tarihi yapının yanına inşa edilmesi, büyüklüğü nedeniyle fonksiyonel açıdan daha güçlü bir temsil değerine sahip olduğu

yanılışına yol açan yeni caminin görünürlüğü'nün talebi, tarihi Ulu Cami'nin bakım ve onarımının yapılmaması nedeniyle harap hale gelmesi gibi nedenler ise yıkım sürecinde dile getirilen diğer söylemlerdir.

Öyle anlaşılmaktadır ki; "kendi"nin korunması yerine yok edilmesi gerektiği savı, toplumsal ve kültürel hafızayı korumaya yönelik bazı tekno-kültürel araçları, incelenen durumdaki gibi devre dışı bırakabilmektedir. Yapıda gerçekleşen tüm değişimlerin hafızada yığılma, birikme, yoğunlaşma oluşturarak unutmaya ve anımsama pratikleriyle birlikte bir yeniden inşayı gündeme getirmesi beklenirken, Ulu Cami örneğinde bu süreç yıkım söylemleri eşliğinde kentsel hafızada travmatik bir referanssızlığa yol açmıştır. Tarihi yapının durumunun ve neler yapılabileceği konusunun çeşitli uzmanlar tarafından tartışılacağı bir ortam oluşturulmamış, yerine tarihi yapıların olağan olarak geçirdiği yapısal değişimleri bir tür anomali olarak alımlayan ve sunan tekno-kültürel saflık ve orijinallik söylemleriyle değişimi dışlayan şeffaflıktan uzak ve tepeden inme bir kararla yıkım gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan, anımsamanın en önemli hatırlatıcı unsurlarından biri olan fiziksel mekânın yitirilmesine karşın bugün hala kent sakinlerince camiye dair hafızanın sürekliliğinin bir biçimde yeniden kurulmaya çalışıldığı, yıkımından günümüze kadar geçen süreçte tarihi yapının çeşitli nedenlerle gündemde yer almaya devam ettiği, sosyal medyada oluşturulan hesaplarla fotoğrafları ve hikayeleriyle gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum, toplumun mevcut fiziksel yapı yıkılsa bile, istediğinde, kentsel hafızada yer alan unsurları geleceğe taşıdığını ve toplumsal hafızaya yönelik her türlü arşivin önemini göstermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, yıkım kararları sadece tekno-kültürel anlamdaki yapısal geçerlilik ve gereklilikler açısından değil, aynı zamanda ve bunların ötesinde, toplumsal hafızadaki yer ve değerler

açısından irdelenmesi gereken belli bir koruma yaklaşımıyla ele alınmalıdır. Konu kentsel alanın tüm mekanizma, kurum ve aktörlerinin temsilcileri ile birlikte tartışılmalı, alınacak kararlara halkın katılımının da sağlanacağı süreç tasarımları ve kentsel hafızayı arşivleme çalışmaları yapılmalıdır. ■

KAYNAKLAR

- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ataman, H. (2012, 1 Mayıs). Denizli Ulu Cami Nasıl Yıkıldı? *Denizlihaber*. <https://www.denizlihaber.com/ozgun/kent-bellegi/denizli-ulu-cami-nasil-yikildi/>
- Ataman, H. (2018). *Denizli-Son Yüzyıl*. cilt 2. Denizli: Bilal Ofset.
- Aygören, A. ve Uysal, S. (2013, 18 Aralık). *Ulu Cami'yi yıkmakla hata yaptım!*. *Denizlihaber*. <https://www.denizlihaber.com/ozgun/haftanın-roportaji/eski-denizli-bel...ise-dair-bir-pismanlik-itarafi-geldi-ulu-camiyi-yikmakla-hata-yaptim/>
- Baykara, T. (1969). *Denizli Tarihi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Bektaş, C. (1983). *Denizli Ulu Cami Alanı Çevre Düzenlemesi: Uygulama projesi*. Salt Araştırma-Cengiz Bektaş Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196263>
- Bektaş, C. ve Uysal, S. (2014, 5 Şubat). *Aygören Ulu Cami'yi 3-5 oy için yıktı!*. *Denizlihaber*. <https://www.denizlihaber.com/ozgun/haftanın-roportaji/denizlili-yukse...z-bektastan-carpici-aciklamalar-aygoren-ulu-camiyi-3-5-oy-icin-yikti/>
- Casey, E. (2011). Remembering: A Phenomenological Study. J. Olick, V. Vinitzky-Seroussi, D. Levy (Ed.), *The Collective Memory Reader* içinde, (s. 184-187). Oxford University Press.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur* (K. Kelebekoğlu, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- *Deha20 Gazetesi* (2002, 18 Haziran). Ulu Cami Kördüğüm. *Deha20 Gazetesi*.
- *Denizli Gazetesi*. (1986, 14 Ocak). Yerine yenisi yapılacak 300 Yıllık Ulucami yıkılıyor. *Denizli Gazetesi*.
- *Denizlihaber*. (2010, 19 Haziran). Başladığımız işi bitiririz. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/basladigimiz-isi-bitiririz/?site=desktop> adresinden erişilmiştir.
- *Denizlihaber*. (2014, 11 Ocak). Ulu Cami'yi bir gecede yıktılar. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/ekonomi-bakani-niha...aygorene-agir-gonderme-ulu-camiyi-bir-gecede-yiktilar/?site=desktop> adresinden erişilmiştir.
- *Denizlihaber*. (2015, 15 Şubat). Ulu Cami tekrar yapılsın. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/ulu-cami-tekrar-yapilsin/> adresinden erişilmiştir.
- *Denizlihaber*. (2018, 30 Mayıs). Ali Aygören, Ulu Cami diyeni mahkemeye veriyor. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/ali-aygoren-ulu-cami-diyeni-mahkemeye-veriyor/> adresinden erişilmiştir.
- [Denizli Eski Ulu Cami]. Facebook. <https://tr-tr.facebook.com/denizlieskiulucami/> adresinden 10 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Forty, A. (2001). Introduction. A. Forty ve S. Küchler (Ed.), *The Art of Forgetting* içinde (ss.1-18). Londra: Bloomsbury Academic.
- Gökçe, T. (2000). *16. ve 17. Yüzyıllarda Lazıkiyye Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Matbaası.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. (Z. Karagöz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (B. Uçar, Çev.). Ankara: Heretik Basın Yayın.

- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- İnce, K. (2006). Denizli Ulu Cami Hakkında. T. Yazar (Ed.), *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri* içinde, (ss.207-221). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurul Başkanlığı (1977, 10 Eylül) A 775 No'lu Karar, İstanbul.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu (1985, 5 Aralık) 1687 No'lu Karar, Ankara.
- Neyzi, L. (2011). *Nasıl Hatırlıyoruz?* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önen, C. (2006). *Fotoğraflarla Denizli*. Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (M. E. Özcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tıkroğlu, Z. (2010). *Onurlu Bir 5 Hizmet Yılı*. Denizli: Turker Ofset.
- Tok, Y. (2017, 14 Haziran). Eskiye Yıkma Zihniyeti. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/yazarlar/yasar-tok/denizli-yasar-tok-eskiye-yikma-zihniyeti/> adresinden erişilmiştir.
- Tok, Y. (2019, 31 Ocak). EML Taş Atölyeler Davası. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/yazarlar/yasar-tok/eml-tas-atolyeler-davas/> adresinden erişilmiştir.
- Uysal, S. (2015, 15 Nisan). Tane tane söylüyorum: bu kent bu işe razı değil! *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/yazarlar/seval-uysal/tane-tane-soyluyorum-bu-kent-bu-ise-razi-degil/> adresinden erişilmiştir.
- Uysal, S. (2017). *Şehrin İzleri*. Denizli: Mavi Nefes Yayınevi.
- Yağcıoğlu, H. ve Uysal, S. (2014, 7 Mayıs). Ulu Cami'yi AVM Yapmak için Yıktılar. *Denizlihaber*. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://www.denizlihaber.com/ozgun/haftanın-roportaji/ulu-camiyi-avm-yapmak-icin-yiktilar/> adresinden erişilmiştir.

“Apartman Yazıları”: İzmir’de Kentsel Hafızanın Tanığı Olarak Tipografik Kültür

Emre Yıldız

MAKALENİN ADI “Apartman Yazıları”: İzmir’de Kentsel Hafızanın Tanığı Olarak Tipografik Kültür

“Apartment Types”: Typographic Culture as the Witness of Urban Memory in İzmir

MAKALENİN TÜRÜ Araştırma Makalesi

MAKALENİN KODU EgeMim, 2024-2 (122), 64-71

MAKALENİN YAZARI Emre Yıldız, Dr. Öğr. Gör., Yaşar Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü

MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ 16.11.2023

MAKALENİN KABUL TARİHİ 29.04.2024

YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ emre.yildiz@yasar.edu.tr

ORCID 0000-0002-8666-8049

ÖZ Kamusal, ticari ve endüstriyel işlevlere sahip modernist mimari mirasa sahip İzmir kenti, tasarım kültürüne dair araştırmalar geliştirmek için verimli bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu anlayışla kent dokusunun içerisinde yer alan tipografik öğelerin hem tarihsel hem de grafiksel olarak incelendiği makale, Karşıyaka semti özelinde kentsel dönüşüm ile kaybolan apartman isimliklerini arşivleme çalışmalarını paylaşmakta ve bu arşivleme süreci sırasında ortaya çıkan tasarım tarihine tabi okumalara yer vermektedir. Özellikle cam üzerine fırça işçiliği ile uygulanmış apartman isimliklerine odaklanan bu tipografik miras, İzmir ölçeğinde tasarım kültürü üzerine bir giriş ile temellendirildikten sonra, tarihi ve yerel örneklerin taşıdığı değerler vurgulanarak açıklanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER Tipografi, Tasarım Kültürü, Apartman isimlikleri, Tabelacılık, Tasarım Tarihi, İzmir.

Türkiye genelinde büyük kentlerin tamamında olduğu gibi, İzmir kentinin de konut yapı stoku büyük ölçüde apartmanlardan oluşmaktadır. 19. yüzyılda ilk başta İstanbul’da kent dokusunun bir birimi olarak ortaya çıkan apartman olgusu, Cumhuriyet’in kurulması ile öncelikle Ankara’nın başkent olarak yapılanmasında ön plana çıkmıştır. Sonrasında modernleşmenin kent ölçeğindeki en baskın göstergesi olarak ülkedeki tüm kentlerin konut dokusunun temel bileşeni haline gelen apartmanlar, 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde refah ve konfor gibi olumlu olduğu kadar rant ve çarpık kentleşme gibi olumsuz çağrışımları da beraberinde getiren açılımlar kazanmıştır (Sayar ve Akdur, 2009). Günümüzde ise kent dokusunun önemli bir kısmını oluşturan ve baskın konut tipolojisi olarak karşımıza çıkan apartmanlar, çarpık kentleşmenin sebebi oldukları kadar kültürel bir mirasın taşıyıcıları olarak da ele alınmayı hak etmektedir. Özellikle modern temsillere ev sahipliği yapan ve 50 yaşın üstünde olan apartman örnekleri ise kentsel dönüşüm ve yenileme mekanizmaları bağlamında sistematik biçimde yıkıma maruz kalmaktadır. Kentsel tasarım kültürünün bir parçası olan bu apartmanlar, mimari açıdan oldukları kadar başka tasarım disiplinleri üzerinden de okunabilecek öğeler içermektedir. Bu yazı, İzmir’in Karşıyaka semti ölçeğinde kentsel hafızaya tabi apartmanların üzerinde bulunan grafik tasarım öğelerinin sahip oldukları tasarım değerini ve bu değerini belgelenme ihtiyacını tartışmaya

açmayı amaçlamaktadır. Özellikle fırça tabelacılığı ile cam üzerine uygulanan apartman isimliklerinin tipografik analizlerinden oluşan bu grafik okumalar, yüzyıl ortası ve sonrasında inşa edilmiş apartmanların mimari kimliklerine ek olarak grafik detaylarının İzmir’in tasarım kültürüne nasıl katkıda bulunduğunu araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

İzmir Kenti ve Tasarım Kimliği

Araştırmanın odak alanını oluşturan Karşıyaka semtini ele almadan önce İzmir kentine özgü tasarım kültürü bileşenleri ağını açıklamak ve bu amaçla da yine kentin modern tarihi ile ilişkilendirmek doğru olacaktır. İzmir’i sahip olduğu birçok kimliğin arasında en çok bir liman kenti oluşu ile tanımlamak mümkündür. Ancak bu kimliğin modernleşme ile bağ kurması Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizlerden oluşan Levanten tüccarların kente yatırımlarını artırmasıyla birlikte İzmir’in önemli bir ticaret limanı haline gelmesi ile gerçekleşir. 19. yüzyılın sonunda kimi gezginlere göre “Batı Anadolu’nun incisi” olarak tanımlanan kent, yine Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı ve benzer bir sahil kordonuna sahip olan Selanik’e denk görülmektedir (Kaya, 2022). Deniz kenarında kafeler, uluslararası hoteller, azınlık çarşıları ve maharetli zanaatkarları ile özgün bir sosyal, ekonomik ve çevresel yapıya sahip olan İzmir, tarımsal ihracatın merkezde olduğu ticari etkinliği sayesinde daha yüzyıl öncesinden çok geniş bir kültür ve kimlik çeşitliliği arz etmektedir. Diğer yandan, İzmir’in ancak bugün varlığını

SAĞ ÜSTTE 1970’li yıllardan Karşıyaka Yalı kartpostali. Osman Bey Parkı önünden Karşıyaka İskelesi yönünde çekilmiş fotoğrafta En sağda Karşıyaka Apartmanı ve teras alınılığında Armağan Çağlayan’ın logosu görülmektedir (Yazar arşivi). (Resim 1)

tezahür edebildiğimiz modern kimliği, Cumhuriyet'in ilanı ile sistematik bir biçimde uygulanmaya başlanmış olan temsiller ile doğrudan ilişkilidir. Liman bölgesinde kümelenmiş olan endüstriler, İzmirliyle ülkenin kalkınma sürecinde dolaysız rol alma fırsatı yaratırken bir yandan da modern cumhuriyetin hususi bir sahnesi olma ayrıcalığı sağlamaktadır. Aynı zamanda uluslararası bir fuara ev sahipliği yapan kent, yarım yüzyılı aşkın bir süre bu kimliği ile anılmıştır. Kent merkezinde sergi pavyonları ile bezeli kamusal bir parkın, kent ekonomisinin bel kemiğini oluşturan Elektrik Fabrikası, Sümerbank ve Şark Sanayi gibi kurumların, incelikli modern mimariye sahip konutların ve kamusal alanların varlığı Ankara kenti inşası örneğinde olduğu gibi İzmir'de de ülkedeki birçok kentten daha etkin biçimde modern bir anlayışın kök salmasında önemli rol oynamıştır (Aşkan, 2011). Kent hayatının sosyal ve ekonomik dinamiklerini belirleyen bu bileşenlerin oluşturduğu iklim, kaçınılmaz olarak belirgin bir tasarım kültürünün gelişmesi için uygun koşulları sağlamıştır.

İzmir kentinin konut yapı stokunun genelini oluşturan apartman dokusu ise bu modern kimliğin içerisinde gelişmiştir. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında kamu ve sanayi ihtiyaçları için bahsedilebilecek olan bu modern üslubun konut yapılarında sadece görünüm ve mekân kurgusu noktasında kaldığı tartışılmaktadır (Ballice, Nakıp, Özçelik, 2022). Bu dönemde İzmir için de geçerli olmak suretiyle ilk apartmanların aile arsalarına yapılan "kira evleri" mantığında gerçekleştiği söylenebilir. 1940'lara dek ekonomik ve sanayi kısıtların sınırladığı mimari yaklaşımlar, sonraki on yılda İzmir'e özgü bir tarzın okunmaya başlandığı ve ulusal ile modern üslubu yerel bir tavırla bir araya getiren, balkon kolonları ve geniş saçaklar gibi karakteristik öğeler taşıyan özellikler kazanmıştır (Ballice, 2009). 1950 yılı ve devamında apartman kütlelerinin taşıyıcısı oldukları mozaik panolar, ince demir korkuluklar ve zemine dek inen geniş pencereler gibi detayların, kentin tasarım kültürüne büyük derinlik ve değer kattığı şüphe götürmezdir. İzmir'deki modern mimarlığın gelişmesini sağlayan bu öznel

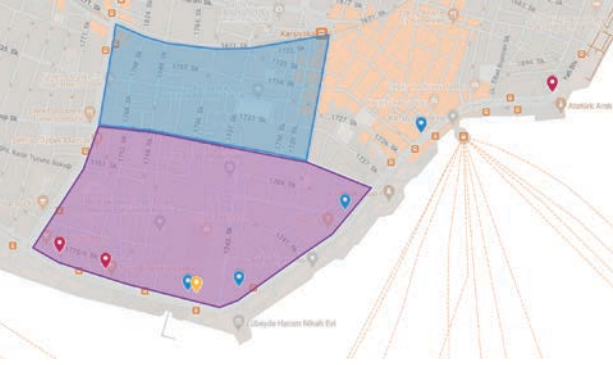
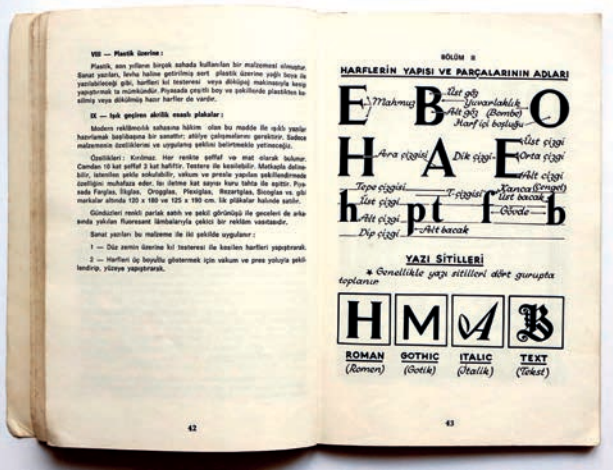
anlayışa sahip bir dizi nitelikli mimarın kent merkezi dışındaki semtlerde, kendilerine piyasanın ve kapitalin rekabet ortamından nispeten daha korunaklı bir çalışma alanı açmaları sayesinde ışıkla dolaysız ilişki kuran detayları ile farklılaşan, tasarım değeri yüksek konut projeleri ortaya çıkmıştır (Güner, 2006). Bu projeler özellikle balkon korkulukları, teraslar, sahanlıklar ve cephe kaplamaları gibi farklı mimari detayları kapsayan bir bütüncül anlayış ile ele alınmış ve bu sayede sadece kütsel olarak tasarım değeri taşıyan apartman örneklerinin ötesine geçmişlerdir. Karşıyaka semti de bu yapı öğelerini içeren kentsel dokusu ile kimlik kazanmış ve günümüzde de bu kimliğe halen ev sahipliği yapmaktadır.

İzmir kent merkezini tanımlayan Alsancak ve Konak semtlerinin deniz izdüşümü olarak tam karşısında yer alan Karşıyaka, yüzyılın başındaki hali ile İzmir körfezinin iç kısmında bulunan bir burun olarak güneye bakan kıyı şeridi, kuzeyindeki Yamanlar Dağı ve batıda Gediz Deltasını Bostanlı Deresine dek takip eden bataklık alanlar ile tanımlanabilir. Bu coğrafi tipolojik özellikler, sınırlı bir saha çalışması için net ve kapalı bir sistem de önermektedir. 20. yüzyılın başında varlıklı Levantenlerin yazlık evlerine ev sahipliği yapan Karşıyaka, Cumhuriyetin ilanından sonra da uzun süre "sayfiye" kimliğini korumuştur. Kent merkezine öncelikle vapur, sonrasında demiryolu ve karayolu ile gittikçe güçlenen bir ulaşım sistemi ile bağlanan semt, 1940'larda sahil şeridinin ana cadde olarak genişletilmesi ve modern bir betonarme iskelenin inşa edilmesi ile daha da prestijli hale gelmiştir (Sayar ve Akdur, 2009). 1965 yılında yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti Kanunu, Karşıyaka'nın kentsel dokusunu oluşturan iki katlı bahçeli evlerin yıkılıp yüksek katlı apartman konutlarının inşa edilmesine ve buna bağlı olarak hem sokak ölçeğinde hem de tasarım kimliği bağlamında büyük bir değişim yaşanmasına sebep olmuştur (Ballice, 2020). Güner (2006), 1970 ve sonrasında hız kazanan bu "apartmanlaşma" dalgası kapsamında inşa edilen yapıları 1950 ve 60'lı yıllarda özellikle Karşıyaka-Yalı'da yapılmış nitelikli modernist tavra sahip apartmanların sadece "modern

görünen" ve içi boşaltılmış kopyaları olarak tanımlasa da, bu şablon anlayış modernizmin Karşıyaka'nın ve nihayetinde İzmir kentinin tamamına yayılan ve bu süreçte kitleselleşip yerleşen bir anlayışa dönüşmesini sağlamıştır. Bu dinamikler Karşıyaka'nın sahip olduğu özgün tasarım kültürünü besleyen özel durumlar yaratmaktadır.

Bu yazı özelinde, tasarım kültürünün bir parçası olarak değerlendirilen apartman isimlikleri, Karşıyaka semtinde 1950'lerde başlayan bütünlükçü mimari tasarım anlayışının bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Yukarıda tartışıldığı üzere, İzmir kentinin tamamı çok katmanlı ticari kimliğine dayanan, fazlasıyla tanımlı tarihsel bir artalan ve buna bağlı olarak çarpık kentleşme yüzünden gözden kaçsa da, özgün kent dokusundan beslenen muazzam bir kitlesel belleğe sahiptir. Gerek bir liman kenti olarak ticari etkinliklerin yarattığı neredeyse iki yüz yıllık kültürle, gerekse İzmir Enternasyonal Fuarı gibi Cumhuriyet inkılaplarının şekillendirdiği kamu ve sanayi işlevlerine sahip modern mimari *artifaktlarına* sahip çıkma dürtüsüyle kent, aslında gönüllü bir biçimde "müzeleşen" bir kenttir. Bu sebeple yerele ait değerleri de kapsayan tasarım kültürüne dair tarihsel araştırmalar yürütmek için bereketli bir ekosistem sunmaktadır. Bu yüksek potansiyel dahilinde İzmir kentinin karakteristik özelliklerini mercek altına alarak tasarım tarihi ekseninde izole bir vakayı inceleyen bir araştırma, yerel ölçekte tasarım kültürünü görünür kılmak açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ancak bu kültürün taşıyıcısı olan mimari öğelerin kentsel dönüşüm, deprem kaynaklı hasara dayalı yenileme ya da rant amaçlı yıkım gibi durumlara

SOLDA Resim öğretmeni Hüseyin Kılıçkan'ın 1969 yılında Ankara'da basıma hazırladığı Sanat Yazıları, tabela ustalarına tipografik anatomi ve terminoloji konusunda ciddi kaynak teşkil eden sayılı örneklerden biridir. Bunun haricinde Mustafa Esentepe'li'nin Güzel Yazılar İçin Harf Örnekleri'nin tüm ciltlerinde groteskten tırnaklı eski biçime, inceden kalına çeşitli yazı tipleri için büyük puntolarda detay arz eden ve tabelacılarının şablon çıkarmalarına müsait örnek sayfalar görmek mümkündür (Yazar arşivi) (Resim 2).

2022 ve 2023 yılları arasında gerçekleştirilen Karşıyaka semtinde Aksoy ve Donanmacı mahallelerini hedef alan saha çalışmalarının kapsamını gösteren harita (Yazar tarafından üretilmiştir) (Resim 3).

bağlı olarak hızla yok olması, bu tip belgeleme ve analiz amaçlı projelere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bu hassasiyetlerle geliştirilmiş bir araştırma projesinin izleğini çizmek amacıyla, bu yazı da Karşıyaka semti özelinde apartman isimliklerinin, yani fırça işçiliği ile cam üzerine uygulanmış apartman tabela yazılarının temsil ettiği tasarım değerini ve bu değer sokak ölçeğinde diğer tasarım elemanları ile nasıl bir ortak hafızanın parçası olduğunu sorgulayan "Apartman Yazıları" projesini konu almaktadır. Ancak bu yazının kapsamını belirleyen çerçeveyi doğru biçimde çizebilmek için önce kısaca Türkiye'de fırça tabelacılığından bahsetmek doğru olacaktır.

Tabelalar Üstünde Yazı Tasarımı; Dün ve Şimdi

Türkiye'de tabelacılık, bilhassa fırça tabelacılığı, ya ustanın çırağına deneyim ve bilgiyi aktarması ile ya da hat ve tezhip eğitimi almış ustaların kendilerini fırça tabelacılığında eğitmesi yolu ile süregelen bir pratik olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar geçtiğimiz yüzyıl boyunca meslek okullarında ve köy enstitülerinde güzel yazı dersleri verilmiş olsa da güncel anlamda tipografi başlığında bir eğitim

anlayışının oluşması çok daha uzun zaman almıştır. Örnek olarak, İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1926'da "Güzel Sanatlar Akademisi" adını almasından sonra 1927 yılında "Afiş Atölyesi" adı altında kurulan birim, ülkemizde grafik tasarım eğitimi veren en eski kurum olarak öne çıkmaktadır (Aydın, 2014). Bu birimin güncel grafik tasarım mesleğinin anlayışı ile örtüşecek biçimde "Grafik Atölyesi" adını alması ise ancak 1967 yılında gerçekleşir. Her ne kadar bu atölyede verilen tipografi dersi kapsamında cam üstüne yazı yazma ve tabela yazıları gibi pratikler işlenmiş olsa da 70'li yıllarda bölümün mezun ettiği "afiş ressamı" ve "grafik sanatçısı" piyasada önemli açığı kapatsa da hızla sanayileşen ve ticari potansiyelini güçlendirmeye çalışan genç Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu tabelacılık zanaatını benimsemiş kalemlere ve fırçalara nicelik olarak yeterince karşılık vermekten uzaktır (Ertürk, 2014). Bu yüzden fırça tabelacılığı genel anlamda kendini-yetiştiren, "alaylı" bir meslek alanı olarak tanımlı kalır.

Fırça tabelacıları usta-çırak ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen deneyim aktarımı haricinde, güncel

görsel tasarım eğilimlerini ve yazı tipi çeşitlerini takip edebilmek için farklı kaynaklar kullanmışlardır (Ertürk, 2023). Özellikle yabancı dergilerde, zaman zaman da Türkçe basılan güzel yazı, sanat yazısı ve yazı tarihi kitapları ile yerli üreticilere ait hurufat kataloglarındaki tasarımlardan esinlenmişlerdir (Resim 2). Bu kaynaklardaki yazı tiplerinin anatomilerini kendi kişisel becerilerine, müşterilerinin ihtiyaçlarına ve tipografik bağlama göre yeniden yorumlamışlardır. Tabelalar ve çeşitli isimliklerde görülen bu grafik uygulamalardaki tipografik özelliklerin hem Türkiye'deki modernleşme süreci kapsamında erişilebilen yazı tipi tasarımlarına dair bir dönem kaydı tuttıkları, hem de *vernaküler* tasarım değeri taşıdıklarını söyleyebiliriz. Sonuçta fırça tabelacılarının tasarladıkları bu yazı karakterleri, geliştirildikleri dönemin tipografik kültürünün tanıklığını yapmaktadır (Canbek, 2020).

Uygulama alanı genellikle dükkân alınlıkları ve vitrin camları olan fırça tabelacılığı, her ne kadar bazen illüstrasyonlar, soyutlamalar, piktogramlar ve logolar içerse de temelde salt harflerle, yani yazının kendisi aracılığıyla iletişim kuran bir uygulama biçimidir. Kentin zemin kotunda, sokak ölçeğinde ve üretim amacına uygun olarak yayaların göreceği şekilde tasarlanmış bir görsel tasarım elemanı olarak tabelalar belediyelerin yönetmeliklerine ve rekabetin şiddetine tâbi boyutlarda uygulanır (Canbek, 2020). Bazı durumlarda tüm binadan müteşekkil iş hanlarının ya da müze yahut kütüphane gibi özerk kamu yapıların girişlerinde de görülebilen örnekler ise, apartman isimlikleri gibi daha öznel uygulamalara geçiş niteliği taşımaktadırlar. 1950'li yıllarda inşa edilmeye başlayan modern konut örnekleri ise güncel apartmanların ortaya çıkışına işaret etmişlerdir. Bu mimari birimler, yukarıda tartışıldığı üzere adres bilgisi olarak kapı numarasına ek olarak genellikle inşa edildikleri arsanın sahibi olan ailelerin soyadları ile isimlendirildiklerinden ötürü, ilk defa ticari işletmelerin vitrinleri haricinde bir tipografik öge taşıyıcısı olarak işlev bulmuşlardır. Böylece modern mimari

temsillerin öznesi olan bu apartmanlar, fırça tabelacıları için yüksek tavanlı giriş holünde bulunan kapının üst kısmındaki cam panolara yazılacak isimlikler için bir varoluş sebebi arz etmişlerdir. Diğer yandan da apartman isimlikleri dönemin ihtiyaçlarını, estetik tercihlerini ve iletişim dilini görünür kıldığı kadar bu tipografik çalışmaları uygulayan fırça ustalarının yetenek ve yetkinliğinin tasarım kültüre kattığı zenginliği yansıtmaları bakımından afiş, ilan ve yönlendirme tabelası gibi kent ölçeğindeki diğer grafik tasarım ürünlerinden ayrılmaktadır (Ertürk, 2018).

Elbette apartman isimliklerinin tasarım kültürünün bir ögesi olarak sahip oldukları değerin sadece İzmir, hatta Karşıyaka'daki örneklerle has olduğunu ileri sürmek gerçekçi olmaktan uzak olacaktır. İzmir kent merkezinde, özellikle Kültür Mahallesi'nde modern mimari mirasa tabi ve yüzyıl ortasından kalma çok değerli ve yetkin konut yapıları bulunmaktadır. Bu apartman örneklerinin tasarım kültürü açısından taşıdıkları kimlik, sadece mimari üslupları ile değil, cephe detayları ve hatta apartman isimlikleri dahilinde ele alınmaya değer özellikler arz etmektedir (Güner, 2006). Ancak hem Karşıyaka bölgesinin yeterince mimari üslup ve kimlik dışında diğer tasarım kültürü unsurları bakımından yeterince belgelenmemiş ve analiz edilmemiş oluşu, hem de seçkin mimarların özgün uygulamalar üzerinde çeşitli grafik öğelere ev sahipliği yaparken yerelde tipografik okumalar yapılmasına fırsat veren tanımlı bir çalışma sahası sunuyor oluşu özel bir yaklaşımı hak etmektedir. Karşıyaka semtinin tasarım kültürünü tanımlama girişimi, apartmanların mimari üslupları ve diğer disiplinlere tabi tasarım kararları haricinde kamusal alanları, parkları, sahil düzenlemesi, spor tesisleri ve iskeleleri gibi birçok bileşeni kapsamaktadır. Kentsel doku bağlamında yaya ölçeğinde deneyimlenen bu bileşenler kentsel tasarım kültürünü tanımlayan değişkenler olarak okunabilir. Konut, kamu ya da sanayi işlevine sahip binaların cephelerindeki grafik öğeler ve tipografik tasarımlar da bu karmaşık sistemin parçalarıdır. Dükkan tabelaları ve apartman isimlikleri, ister fırça

işçiliği ister ferforje uygulaması olsun, kentsel bağlamda tasarım anlayışının farklı dönemlerdeki kaydını tutmaktadır. Diğer yandan ticari işletmelerin vitrinlerindeki uygulamalar tasarım kültürünün sahiplenilmesi açısından büyük değer arz etse de apartmanlar üzerindeki yarım yüzyılı aşkın süredir kentin dokusunun bir parçası olan ve tarihsel belleğe sahip örneklerin tespit edilmesi ve kayıt altına alınması gerekliliği şüphesiz ayrı ve daimi bir öneme sahiptir.

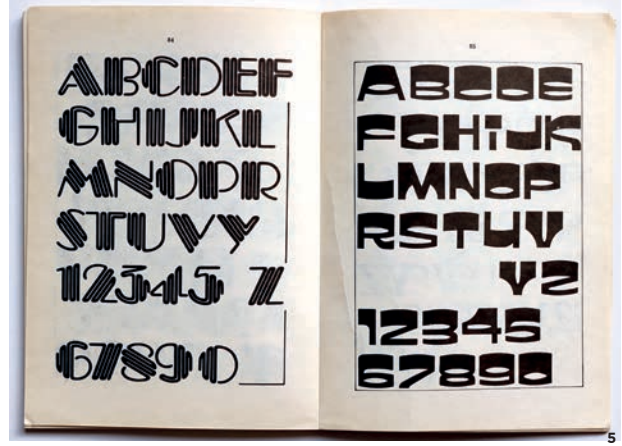
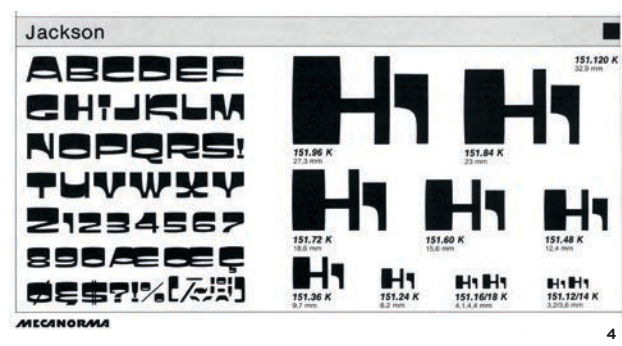
“Apartman Yazıları”

Nihayetinde bu yazıya konu olan apartman isimlikleri, tanımlı bir arşivleme girişimine hedef olacak derecede değer arz etmektedir. Apartman isimliklerinin taşıyıcısı olan konutların günümüzde hızlı bir kentsel dönüşüme maruz kaldığı ve bunun dışındaki fırça tabela işçiliklerinin görülebildiği dükkân vitrinlerinin ise kapitalin merhametine bağlı olarak daha yüksek oranda değişim göstermiş olduğu düşünüldüğünde tasarım kültürüne dâhil olan bu grafik ürünlerin çok büyük bir hızla yok olduğu görülmektedir. Mimari detay ve kararları tabiatı gereği barındıran konut işlevli apartmanların ayrıca taşıyor oldukları ve kaçınılmaz olarak yakın gelecekte tamamen ortadan kalkacak olan bu *artefaktlar* İzmir'de yaşamış ve üretmiş tasarımcılardan oluşan bir topluluğun, hatta birkaç nesle yayılan daha büyük bir tasarım anlayışının ortaya koyduğu bir belleğe işaret etmektedir. Geçmişe ait olan ile çağdaş tasarım tercihleri arasında bir ilişkilendirme deneyimi kurgulayabilmek adına fırça tabelacıların uygulamalarındaki detaylarda özgün tasarım kararlarını okumak ve aramak, bu belleği ortaya çıkarmak için yapılabileceklerden biridir. Bu sebeple İzmir'in farklı semtlerinde bulunan apartman isimliklerinin fotoğraflanması ve arşivlenen bu öğelerin tipografik karakteristikleri açısından analiz edilmesi tasarım hafızası oluşturulması açısından önemli bir fırsat arz etmektedir.

Bu amaçla son sekiz yıldır üniversitelerin lisans seviyesinde eğitim gören Grafik Tasarım ve Görsel İletişim Tasarımı bölümü öğrencileri ile gerçekleştirilen saha

çalışmaları sırasında apartman isimliklerinin taşıyıcısı olan binaların hem konumlarının hem de yapım yılı ve hatta ulaşılabilir ise mimari/üstlenicisi gibi tüm bilgiler kayıt altına alınmış; ayrıca taşıdıkları tipografik örnekler farklı kadrajlarda fotoğraflanıp ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Tanımlı bir yaklaşım ortaya koyabilmek amacıyla araştırmanın son iki yılı olan 2022-2023'te Karşıyaka'nın öncelikli olarak Aksoy ve Donanmacı mahallelerine odaklanılmıştır. Mermer üstüne kazıma, cam üstüne fırça ile boyama, ferforje uygulaması gibi çeşitli tekniklerde olmak üzere toplamda yaklaşık 250 apartman isimliğinin belgelendiği bu yoğun tarama çalışmaları ile benzer tipografik tarzları temsil eden kent dokusunda takip edilebilir örüntüler yakalanmıştır (Resim 3). Örneğin, bir sokak boyunca aynı on-yılda inşa edilmiş apartmanlarda harflerin tasarımında bir fırça ustasının tarzını, hatta bazen bizzat imzasını tespit edebilmek, apartman isimlikleri üzerinden kente yayılmış bir tasarımcı-zanaatkar ağının okunabilir hale gelmesini sağlamıştır. Özellikle isimliklerin tipografik özellikleri olan kalın ya da ince, tırnaklı ya da tırnaksız, el yazısı ya da geometrik yapıda olmaları yazı tiplerinin hem çeşitliliği yansıtmakta hem de belirgin ölçüde tekrar eden stillerin tespit edilmesine fırsat doğurmaktadır. Bu saha çalışmaları sonucunda oluşan görsel arşiv, farklı parametreler bağlamında coğrafi ve tarihi çapraz okumalara olanak verirken, bir dijital beşerî bilimler (*digital humanities*) projesine altlık olabilecek potansiyeli gözler önüne sermektedir.

Saha çalışmalarının el işçiliği ile uygulanmış örnekleri dijital olarak arşivleme ve kayıt altına alma sürecinden müteşekkil olan bu kısmı, doğal olarak kentin tasarım kültürünün muhafaza edilmesine olanak sağlamaktadır. Diğer yandan bu dokümantasyon, özgün uygulamaları tespit edip biricik tipografik nüansları özgün bir tasarım hafızası oluşturacak biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir. Yerel ölçekte halihazırda mevcut olan bu grafik öğeler vasıtasıyla, fırça tabelacılarının isimliklerde kullandıkları tasarım dönemini ve grafik tarzı tespit etmek, hatta cam

ÜSTTE SIRAYLA Mecanorma Graphic Book 9 (1980)'dan detay. Tasarımı Bernard Jacquet'a ait Mecanorma'nın "Jackson" (1971) yazı tipi, aslen dönemin yüksek kontrastlı başlık yazı tiplerinin karakteristik özelliklerini taşır ve sadece 6 yıl sonra, 1977 yılında basılmış Mustafa Esentepe'li'nin *Güzel Yazılar* için Harf Örnekleri 4 kitabında karşımıza çıkacak derecede popülerdir. Bu yazı tipinin Karşıyaka'da uygulandığı birçok apartmandan üçü olan Avukatoğlu Apartmanı, Erdin Apartmanı ve Gülgün Apartmanında farklı işçilik ile doğan versiyonları görmek mümkündür (Resim 4).

Mustafa Esentepe'li, *Güzel Yazılar* için *Harf Örnekleri 4*, 1977 (Yazar arşivi) (Resim 5).

Avukatoğlu Apt. Şht. Üsteğmen Ahmet Konuksever Sokağı No:18, Tuna Mahallesi, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 6).

Erdin Apt. 1733 Sok. No:22, Donanmacı Mahallesi, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 7).

Gülgün Apt. Donanmacı Mah. 1743 Sok. No:14, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 8).

üstündeki bu harflerin esinlenildikleri kaynak yazı tipinden hangi derecede farklılaştıklarını değerlendirmek mümkündür (Resim 4-8). Bu sapmalar tipografik detaylarda, noktalama işaretlerinde, aksanlarda ve bizzat harflerin anatomilerinde uygulanmış kişisel yorumlar, ekleme ve çıkarmalar, birleşmeler ve kopmalar, sadeleştirmeler ve süslemeler şeklinde kendilerini göstermektedir. Apartman isimlikleri tasarlandıkları arayüz gereği aslında birer logo gibidir. Bir özel isim için kompoze edilmiş harf kümeleri, ikili ya da çoğul kombinasyonlar oluştururken tabela ustalarının harfler arasında sıra dışı bağlar ve yapısal manipölasyonlar ortaya koymalarına fırsat vermektedir. Yüksek derecede kişisel yorum içeren bu çalışmalar, elle çalışmanın getirdiği doğaçlama yapabilme avantajından beslenmektedir. Bu yüzden fırça tabelacılığı, uygulamanın biricik doğasına bağlı olarak mecranın ihtiyaçlarına uyum ve esneklik ile cevap vermeyi sağlayan yaratıcılığa sahip olduğu için ayrıca değer arz etmektedir.

Apartman isimliklerinin birer görsel kimlik olarak işlev bulduğunu söylemek doğrudur; bazı durumlarda ise bir "logo" görevi taşıdığı ve bu bağlamda Karşıyaka özelinde özgün bir uygulamaya dönüştüğü özel bir örnek mevcuttur. Bu yazı çerçevesinde bu özgün uygulamaya yer vermek hususi bir okuma sunmaktadır; çünkü fırça ustasının cam üzerine uyguladığı isimliklerde apartmanın müellifinin hem karar verici hem de içerik sağlayıcı olarak rol aldığı durumlar oldukça nadir olarak gerçekleşmektedir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle İstanbul'daki ilk apartman örneklerinde mimarların apartmanların cephelerinde kendi isimlerini taşıyan tipografik detaylara yer vermelerine dair pek çok örnek bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonunda görülmeye başlana bu "mimar yazıtları" apartmanların cephesinde, günümüzde görmeye alışık olduğumuz biçimde ad soyadı şeklinde kendini gösteren bir temsiliyete sahiptir (Serttaş, 2014). Benzer şekilde İzmir örneğinde modern apartmanlar ele alındığında ise Alsancak'taki Pekel Melih Apartmanı önemli bir örnek olarak

öne çıkmaktadır. Bütün ailesini bir çatı altında toplamak için kurguladığı ve dönemin modernist yaklaşımlarını çağdaşlarına kıyasla çok daha cesur biçimde ele alan Mimar Melih Pekel, bu projesinde binanın sokağa bakan yan cephesinde kendi adı ve soyadının baş harflerinin stilizasyonundan oluşan çok zarif ve soyut üç boyutlu bir kompozisyon tasarlamıştır (Mete, 2009). Tipografik değer taşıyan ancak yazı gibi davranmak yerine grafik bir öğeye dönüşmüş olan bu metal uygulama semtin önemli tasarım kültürü bileşenlerindendir (Resim 9). Pekel'in Karşıyaka'da Postahane Sokağı'nda da kabartma harflerle adının kısaltma olmaksızın tam olarak yazıldığı iki katlı bir konut binası da mevcuttur ("İzmirli Mimarlar", 1987). Ancak aile apartmanları olarak ortaya çıkan modern üsluptaki konutların cephelerinde müellifin temsiliyetini de taşıyan bu tipografik örnekler oldukça az görülmektedir. Benzer yazı tiplerinde tasarlanmış olsa da apartman isimlikleri nihayetinde biriciktir; her bir apartmana ait tasarım detaylarına dahil biçimde kendilerini sergiler. Burada ele alınacak örnek ise tek bir binadaki biricik bir apartman isimliğinden birçok konuta yayılan bir müellif imzasına dönüşen harici bir tasarım olduğu için ayrıca değer arz etmektedir.

Karşıyaka Yalı Bulvarı boyunca kendini tekrar eden bir tasarım detayı olan bu imza, özgün geometrik üslubu ile semte ait karakteristik bir tasarım detayı arz etmektedir. Projesi İnşaat Yüksek Mühendisi Armağan Çağlayan'a ait olan apartmanlarda görülen bu detay, binaların son katındaki alın parapetlerinde bir motif olarak göze çarpmaktadır (Gündüz, 2006). İlk kez 1967 tarihli Arma Apartmanı'nda kullanılmış olan bu tasarım detayı, sahip olduğu tipografik özellikleri hemen açık etmemekte ve sahip olduğu üst derece stilize anlayış ile bir yazı olmaktan öte bir "logo" olarak çalışmaktadır. Ancak Karşıyaka Anıt'tan Girne Caddesi'ne dek Yalı Bulvarı boyunca kendisini taşıyan Karşıyaka, Özlem, Çağlayan, Saha, Gedik, Körfez ve Kuğu apartmanlarında görüldüğü üzere tekrar eden bir motif olarak kullanılmasının aksine, parapetin sağ üst köşesinde tek başına görüldüğü Arma Apartmanı'nın

girişindeki apartman isimliğinin tasarımı bu “monogram”ın çıkış noktasını açığa vurmaktadır. “A” harfinin yatay köprüsünün yazma zeminine ulaşmadan sağa doğru uzadığı ve “r” harfinin dikey gövdesi ile birleşerek tam geometrik bir top terminalde son bulduğu özel bir ligatüre dönüşmesi ile oluşan bu logo, Armağan Çağlayan’ın kullandığı imzasına dönüşmüştür. Bu tipografik tasarımın ortaya çıktığı ve ilk kez görüldüğü apartmanın adının da “Arma” oluşu bu nedenle ayrıca tanımlayıcı olmuştur. Apartmanın cam üzerine uygulanmış fırça isimliği için “Arma” kelimesini oluştururken ise bu özel “Ar” ligatürüne, yatay bir genliğe sahip olan ve çizgi kalınlığı çok az değiştiği için düşük kontrast arz eden yapısına tezat biçimde sadece kontür olarak çizilmiş ve içi boş şekilde karşımıza çıkan tırnaksız ama orta kontrast değerinde bir “ma” hecesi eşlik etmektedir. Bu ikili temsilden belki de müellif ile tabelacının farklı ama aynı zeminde buluşan tasarım tercihlerinin yarattığı zenginliği okumak mümkündür.

Cam üstüne uygulanmış bu özel isimlik ile birlikte, “Ar” monogramı tekil olarak görüldüğü ve ilk taşıyıcısı olduğu Arma Apartmanı için yıkım kararı çıktığı ve uygulandığı için artık mevcut değildir; aynı şekilde parapetlerinde monogramın tekrar ederek bir motif oluşturduğu Körfez ve Kuğu Apartmanları da yıkılmıştır. Bu zarif tipografik detayı taşıyan Saha Apartmanı ise boşaltılmış ve yıkımı bekler bir halde olsa da, komşusu Gedik Apartmanı ve yine Yalı Bulvarı’nda yer alan Çağlayan, Özlem ve Karşıyaka apartmanları ise henüz varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak kentsel dönüşümün yarattığı yıkım periyodu

dahilinde kayıt altına alınmayı bekleyen birçok tasarım detayı gibi bu isimlikler ve tipografik kompozisyonlar da arşivlenmek ve analiz edilmek için zengin bir çalışma alanı sunmaktadır (Resim 10-12).

Hem mimari üslubu hem de üzerinde taşıdığı birçok farklı grafik öge ile bahsedilmeyi hak eden bir diğer önemli tasarım kültürü bileşeni de Pıtrak Apartmanı’dır. Karşıyaka Yalı’da yer alan apartman 1974’te mimar Cahit Akan tarafından tasarlanmıştır ve modern estetik temsillere uygun biçimde dikey çizgisel beton elemanlara ve buna bağlı karakteristik bir cephe görünümüne sahiptir. 1990’lı yıllarda hizmet vermiş olan “Cup Havuz” isimli kamusal yüzme havuzundan kalma seramikler, çeşitli balık stilizasyonlarına ek olarak farklı pozisyonlarda yüzen ya da suya atlayan figüratif piktogramlar şeklinde yorumlanmış C, U ve P harflerinin tipografik soyutlamalarını içermektedir. Günümüzde tamamen yıkılmış ve alanı otoparka çevrilmiş olan havuz, apartmanın zemin katındaki aynı ismi ve aynı logoyu taşıyan kafe ile anılmaktadır. Kendi modern kimliği ve öznel tarihçesi dahilinde taşıdığı farklı tasarım detaylarının görülebildiği Pıtrak Apartmanı’nın en belirgin ve karakteristik bileşeni belki de isimliğidir. Sıra dışı biçimde ahşap malzemeden yapılmış olan apartman isimliği beyaz cephe üstünde siyah renkte üç boyutlu kesme formlar olarak uygulanmıştır. Tipografik açıdan oldukça geometrik bir sadeleşmeye sahip olan harfler, modüler bir yapıda tekrar edecek biçimde tasarlanmıştır. “a” ve “p” harflerinin içindeki negatif alanlar yok edilmiştir ve kapalı leke formları halinde yüksek bir stilizasyon

ÜSTTE Pekel Melih Apartmanı, Fotoğraf: Ahmet Gilliz (Ege Mimarlık, 71) (Resim 9).

ALTTA SIRAĞA Arma Apartmanı giriş kapısı ve isimliği, 2020, Tuna Mah. Cemal Gürsel Caddesi No:130, Karşıyaka (Gülner Ballıce arşivi) (Resim 10).

Arma Apartmanı, 2020, Tuna Mah. Cemal Gürsel Caddesi No: 130, Karşıyaka (Gülner Ballıce arşivi) (Resim 11).

Gedik ve Saha Apartmanları, 2022, Cemal Gürsel Caddesi No: 390-388, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 12).

ÜSTTE SIRA YLA Pitrak Apt. Donanmacı Mah. Cemal Gürsel Cad. No: 294, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 13).

Pitrak Apartmanı otopark koridoru duvarında "Cup Havuz"a ait tipografik figüratif logo uyarlaması (Yazar arşivi) (Resim 14).

Pitrak Apartmanı isimliğinden tipografik analiz sonucunda üretilen yazı tipi tasarımı, Yiğit Türk, 2018 (Yazar arşivi) (Resim 15).

Üslubuna sahiptirler. Gerçekleştirilen saha çalışmaları sırasında arşivlenen ve tipografik açıdan analiz edilen bu isimlik, karakteristik özellikleri alfabe de bulunan diğer minüskül harflere de uyarlanarak bitmiş bir yazı tipi olarak sayısallaştırılmıştır. Bu arşivleme süreci sonrasında yeni yazı tipi oluşturarak bir tasarım ürününe ortaya koyan ve tasarım kültürü bağlamında yeni bir katman oluşturmayı hedefleyen bu yaklaşım, sahada sürdürülen belgeleme çalışmalarının sahip olduğu analiz ve yorumlama potansiyelini ortaya koymak açısından güçlü bir örnek teşkil etmektedir (Resim 13-15).

Aksoy Mahallesi'ne odaklanan saha çalışmaları sırasında gerçekleştirilen belgelemelere dayanan bir diğer tipografik okuma ise grafik tasarım tarihine uzanan farklı bir tasarım kültürü ağına işaret etmektedir. Fazıl Bey Caddesini dik olarak kesen sıralı iki paralel sokak üzerinde bulunan iki ayrı apartmanda görülen bu sıra dışı yazı tipi, 2020 yılında belgelendiğinde tipografik açıdan analiz edilmiştir. Majiskül bir alfabe tabi olan bu harfler, Aldemir ve Öncel apartmanları özelinde "A" ve "E" harflerinin eksik "köprü" ya da "kol" gibi yatay çizgilerinin, "O/Ö" ve "D" harflerinin ise gövde içinde negatif alan görevi göre "odalarının" yerini tutan, diğer harflerde ise süsleme amaçlı işlev bulan karakteristik bir "konfeti" bileşeni ile öne çıkmaktadır. Sadeleştirme açısından oldukça geometrik ve *avant-garde* bir inşaya sahip olan bu harfler, tavır olarak Pekel Melih Apartmanı'ndaki "P" harfi stilizasyonu ile benzeşmektedir. Bu karakteristik harflerin ise öncelikle 1970'lerde basılan Güzel Yazılar İçin Harf Örnekleri kitabına ve hatta 1940'larda yayınlanmış *Speedball* tarama ucu markasına ait hat ve afiş tasarımı eğitim kitapçığına dek takip etmek mümkündür (Esentepeli, 1971, 1977). Bu kadar yakın mesafede iki ayrı apartmanda görülen bu isimliklerin yukarıda örneklenen "Jackson" yazı tipinden kaynaklı uygulamalardan farklı olarak aynı fırçacının, ya da bir usta-çırak ikilisinin elinden çıktığını düşünmek mümkündür. Özellikle 2022'deki saha çalışmalarında belgelenen Eştürk Apartmanı'nın isimliğindeki "konfetilerin" rengi ve

konumları şu an artık ne yazık ki yıkılmış olan Öncel Apartmanı ile fazlasıyla özdeşir. Mekânsal veri ile tipografik analizleri bir araya getiren bu tip okumalar, fırça ustasının çalışmasının altına imza atmış olduğu bazı nadir örneklerdeki gibi uygulayıcının izini sürmeyi mümkün kılabilmektedir.

Sonuç

Grafik tasarım uzmanlığına tabi görünse de disiplinler-üstü bir tasarım kültürünü ele alan bir anlayışa hitap eden bu okumalar, geçtiğimiz yüzyıla ait bu *vernaküler* tasarım öğelerinin belgelenmesi vasıtasıyla tasarım tarihi çerçevesinde kaynak oluşturacak bir arşive dönüşme potansiyeli teşkil etmektedir. Bu yazıda ancak bir kısmı paylaşabilmiş olan bu saha araştırmasının ve tipografik analiz/yorumlamaların, yukarıda tartışılan şekilde bir hafıza havuzuna ve buna bağlı olarak İzmir kenti özelinde tasarım kültürüne yönelik belirgin bir farkındalığın oluşturulmasına mütevazı bir katkı sağlaması düşünülmüştür. Özellikle son iki yıldır tanımlı mahallelerdeki apartman isimliklerinin belgelenmesi ve tasarım değeri yüksek tipografik örneklerin analiz edilmesi doğrultusunda ilerleyen araştırma süreci, uzun vadede arşivlenen verilerin kapsamlı bir çevrimiçi arayüz vasıtasıyla açık bir kaynağa dönüşmesini amaçlamaktadır. Hâlihazırda gerçekleştirilmiş olan tespit ve analizler ile yorumlanarak üretilen yazı tiplerinin birlikte paylaşıldığı bir internet sitesinde, böylesi bir açık kaynağın yeni okumalar yapılabilecek zengin bir veri havuzuna dönüşmesi planlanmaktadır. Bu sayede öncelikle İzmir-Karşıyaka ölçeğinde yıkım tehdidi altındaki kentsel tasarım kültürü bileşenlerinin arşivlenmesi sağlanacak; buna ek olarak da etkileşimli bir tipografik kültür platformu yaratılmaya çalışılacaktır.

İzmir kenti, modernist mimari miras bakımından büyük zenginlikler barındıran ve bütüncül araştırma/belgeleme girişimlerine konu olmaya müsait bir konumdadır. Özellikle bu zengin tasarım hafızasının sivil bağlamda birincil öznesi olan apartman örneklerinin hızlı bir biçimde ele alınması ve günümüzde maruz kaldıkları yıkım sürecinin göz önüne tutulması gerekmektedir. Neyse ki İzmir'in tasarım kültürü açısından karakteristik özelliklerini mercek

altına alarak tasarım tarihi ekseninde belirli bir üretim pratiğini ya da izole vakayı inceleyen hâlihazırda bazı projeler mevcuttur. İzmir'in modern endüstrisinin belirgin bir bileşeni olan Sümerbank'ı konu alan “Bir Ulusu Giydirmek” isimli araştırma projesi TUDİTA uygulayıcılığında 1956-2000 yılları arasında İzmir Halkapınar Basma Sanayii Müessesinde tasarlanmış ve üretilmiş tekstil ürünlerinin desenlerini belgelemeyi amaçlamıştır. Yine başka bir modern tasarım kültürü bileşenini ele alan DATUMM ise İzmirli akademisyenler olan Prof. Dr. Deniz Hasırcı ve Prof. Dr. Zeynep Tuna Ultav'ın yürütücülüğünde Türkiye'de mobilya tasarımlarının izini süren ve benzer başka akademik çalışmalara da ilham kaynağı olmuş bir araştırma projesidir. Prof. Dr. Gülnur Ballice'nin yürüttüğü ve Karşıyaka semtinde 1950 ile 1980 yılları arasında inşa edilmiş modern konutları mimari ve iç mimari açıdan ele alan İzmir Kent Belleği projesi hem İzmir'in konut kültürünü hem de Türkiye ve dünya çapındaki modernizasyon çalışmalarının tarihini araştırmaktadır. Bu araştırmalar, İzmir kentine ait modern hayat temsillerinin bizzat kaynağı olan modern tasarım kültürünü görünür kılan önemli projelerdir. Yine Kültürpark'ın, liman bölgesi sanayi yapılarının, demiryolu ağına tabi istasyon şebekesinin ve benzeri kentsel yapı stokuna dâhil tematik yapıların modernist kimliğini ve tarihini ele alan İzmir merkezli başka araştırma projeleri de mevcuttur. Bu girişimlerin her biri şüphesiz kendi tasarım disiplinleri dahilinde gerçekleştirdikleri okumalar kadar, başka tasarım anlayışlarını da analizlerine dâhil ettikleri ölçüde derinleşmektedir. Tasarım kültürünün disiplinler üstü bir havuzdan beslendiği düşünüldüğünde, bu yazıda konu edinilen “Apartman Yazıları” projesinin aynı fiziksel taşıyıcı üzerindeki farklı disiplinlere ait bileşenlerin kentsel tasarım kültürünü nasıl zenginleştirebileceğine dair güçlü bir örnek teşkil etmesi umulmaktadır. ■

KAYNAKLAR

- Aşkan, A. A. (2011). *1922-1960 Yılları Arasında, İzmir'deki Mimarlık ve Kentsel Planlama Bağlamında Rıza Aşkan*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İTÜ.
- Aydın, D. U. (2014). Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, 74-81.
- Ballice, G. (2009). Cumhuriyet Sonrası İzmir'de Az Katlı Konut Yapıları (1923-1965). *Ege Mimarlık*, 71, 24-27.

- Ballice, G. (2020). Yüzyıl Ortası Çok Katlı Konutların Mekânsal Analizi ve Sanal Ortama Üç Boyutlu Aktarımı, Karşıyaka, İzmir, Bilimsel araştırma Projesi Raporu <https://izmirkentbellegi.yasar.edu.tr/>
- Ballice, G. Nakıp, G. G. Özçelik, E. P. (2022). İzmir Apartmanları: Cumhuriyet'ten 2000'li Yıllara Dönüşümün İzleri. *Ege Mimarlık*, 116, 10-23.
- Canbek, A. D. G. (2020). *Fırça Tabelacılığında Dün, Bugün ve Yarın*. [Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Ertürk, M. (2018). Sakarya'nın
- Fırça Tabela Ressamı: Enver Yücebalkan, *İ. Uluslararası Ahmet Yakupoğlu Şehir, Sanat ve Tasarım Sempozyumu* içinde (ss. 217-225). Dumlupınar Üniversitesi.
- Ertürk, M. (2023). Bursa'nın Tabela Ressamları. *Tykhē*, 8/14, 46-61.
- Ertürk, (2014). Türkiye'de Tipografi Eğitimi Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazılar Dergisi*, 30, 93-106.
- Esentepe M. (1977). *Güzel Yazılar için Harf Örnekleri* 4. Bursa.
- Esentepe M. (1971). *Güzel Yazılar için Harf Örnekleri* 1. Bursa.
- Gündüz, O. (2006). Cumhuriyet'ten 1980'li Yıllara Karşıyaka'nın Mimari Kimliğine Katkıda Bulunan Mimarlar, Mühendisler ve İnşaatçılar. *Ege Mimarlık*, 58, 28-35.
- Güner, D. (2006). İzmir'de Modern Konut Mimarlığı 1950-2006. *Planlama*, 2006/3, 123-141.
- İzmirli Mimarlar (1987). *Mimarlık* 225, 49-64. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/541/9107.pdf>
- Kaya, D. A. (2022). *Selanik-İzmir, 1880-1912*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.
- Kılıçkan, H. (1969). *Sanat Yazıları*. İstanbul: Taç Kitabevi.
- Mecanorma (1980). Mecanorma Graphic Book 9. Mecanorma Industries. <https://www.flickr.com/photos/stewf/albums/72157711891633301>
- Mete, H. C. (2009). 1950'ler İzmir Mimarlığında Apartman Olgusu ve Melih Pekel. *Ege Mimarlık*, 71, 28-32.
- Sayar, Y. ve Akdur, T. S. (2009). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, İzmir Karşıyaka'da Apartman Tipi Konut Yapılarında Mekânsal ve Morfolojik Dönüşümler: 1950-1980. *Mimarlık*, 349, 85-91.
- Sedelmaier, J. J. (2015, 5 Şubat). The Vintage Speedball Textbook. *PRINT*. <https://www.printmag.com/branding-identity-design/the-speedball-textbook/>
- Serttaş, T. (2014). *İssız Kent Üçlemesi*. İstanbul: Studio-X.

SAĞDA SIRAYLA 1971 basımı Mustafa Esentepe M. Güzel Yazılar için Harf Örnekleri 1 isimli kitabındaki “Modern Gösterişli Alfabe” isimli tasarımı ilk baskısı 1915 yılında yapılmış ve defalarca yeni baskısı devam etmiş Speedball tarama ucu markasına ait hat ve afiş tasarımı eğitim kitapçığında bulunan “Bold Display” isimli yazı tipinden esinlenilmiştir. İzmir Karşıyaka'da Aksoy Mahallesinde birbirine komşu iki paralel sokakta yer alan ve aralarında 200 metre bulunan Aldemir ve Öncel apartmanlarında bu yazı tipi görülebilir. Bu isimliklerde aynı tipografik referans kaynağına sahip tek bir tabelacının çalıştığını düşünmek mümkündür. Aynı yazı tipine yine Aksoy Mahallesinde, Girne Caddesi üzerinde yer alan Eştürk Apartmanında aynı işçilik detayları ve renk tercihleri ile rastlamak mümkündür (Yazar arşivi) (Resim 16).

Aldemir Apt. 1753 Sok. A Blok No: 21 Aksoy Mahallesi, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 17).

Öncel Apt. 1748 Sok. No: 47 Aksoy Mahallesi, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 18).

Eştürk Apt. Girne Cad. No: 46 Aksoy Mahallesi, Karşıyaka (Yazar arşivi) (Resim 19).

Speedball Textbook 14th Edition (Sedelmaier, 2015) (Resim 20).

Hafızanın Yeniden Şekillenmesi: TEKEL Ballica Tütün Hangarlarının Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'ne Dönüşümü

Halil İbrahim Düzenli, Abdullah Asım Divleli, Emin Selçuk Taşar, Mustafa Furkan Gündüz, Mehmet Salih Özalp

MAKALENİN ADI **Hafızanın Yeniden Şekillenmesi: TEKEL Ballica Tütün Hangarlarının Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'ne Dönüşümü**
Reshaping Memory: The Transformation of TEKEL Ballica Tobacco Hangars into Samsun University Faculty of Architecture and Design
MAKALENİN TÜRÜ **Araştırma Makalesi**
MAKALENİN KODU **EgeMim, 2024-2 (122), 72-79**
MAKALENİN YAZARLARI **Halil İbrahim Düzenli**, Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
Abdullah Asım Divleli, Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
Emin Selçuk Taşar, Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
Mustafa Furkan Gündüz, Ar. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
Mehmet Salih Özalp, Ar. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ **08.11.2023**
MAKALENİN KABUL TARİHİ **06.02.2024**
YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ **halilibrahim.duzenli@samsun.edu.tr, asim.divleli@samsun.edu.tr, eminselcuk.tasar@samsun.edu.tr, furkan.gunduz@samsun.edu.tr, mehmet.salih.ozalp@samsun.edu.tr**
ORCID **0000-0002-7566-5926**
0000-0002-5192-9990
0000-0001-7698-1974
0000-0003-3567-9714
0000-0001-9083-7063

Öz Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü, eski bir TEKEL tütün fabrikası alanında bulunan 68 hangar, 2019'dan itibaren endüstriyel mirası koruma ve israfı önleme ilkeleriyle planlanmaktadır. Mimarlık ve Tasarım Fakültesi için ayrılan dokuz hangarın 1 ve 2 numaralı hangarları, 2020'de başlayan projelerle yenilenmiş ve fakültenin akademik vizyonuna uygun olarak dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, lisans ve yüksek lisans seviyelerinde teori ile pratiğin bütünleşmesini ve bir araştırma merkezinin kurulmasını içermektedir. Hangarların yeniden tasarımı, işlevsel ve estetik güncellemelerle sürdürülebilir malzeme kullanımını vurgulamakta, mevcut yapıların yıkılmadan modernize edilmesini örnek bir yaklaşım olarak sergilemektedir.

ANAHTAR KELİMELE Yıkım, Endüstriyel Miras, Sürdürülebilir Tasarım, Kültürel Hafıza, Yeniden Kullanım ve Dönüşüm

SAĞ ÜSTTE Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü ve yakın çevresi (Görsel 1)

SAĞ ALTTA Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü'ne ait hava fotoğrafı, yerleşimler ve mülki sınırlar (Görsel 2)

Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü hangarlar bölgesi yerleşim planı (Görsel 3)

Giriş Osmanlı Devleti Trabzon vilayetine bağlı Samsun kazası, özellikle 19. yüzyılda vilayet sınırları içerisinde tütün üretiminin odak noktalarından biridir. Belgelerde Trabzon vilayetinde sinai bitkilerden bahsedilmekte, söz konusu bitkinin Samsun civarında yaygın olarak üretilen tütün bitkisi olduğu söylenmektedir (Diğiroğlu, 2011, s. 50). 1887'de Fransız sermayesiyle kurulan Samsun Tütün Fabrikası, fabrika öncesinde kurulan Duhan Çarşısı, tütün iskeleleri gibi tütüne bağlı mekânlar modern şehrin kuruluşunda belirleyici roller üstlenmişlerdir (Düzenli, 2022). Çeşitli dini yapılar ve diğer mekânların kuruluşlarının da şehir planlamasındaki rolleri ayrıca incelenmiştir (Taşar, 2022).

20. yüzyılın ortalarından itibaren Samsun merkezden başka Bafra ve Ballica'da inşa edilen tütün depoları ve fabrika, söz konusu yerleşim merkezlerini de belli bir odak noktasına dönüştürmüştür.

Ballica'da inşa edilmesi düşünülen tütün depolarının ön projesi 1981 yılında hazırlanmıştır. Bu proje, Samsun ve Ballica'da planlanan fabrikanın üretime başlamasıyla birlikte (1996) yerel olarak üretilen tütünün depolanmasını ve çevre bölgelerdeki fabrikalara dağıtımını amaçlamaktadır. Tütün depolarının varlığı yalnızca bir depolama alanı değil aynı zamanda tütün yetiştiricilerinin ve depo çalışanlarının kolektif hafızaya sahip olması anlamına da gelmektedir. Yaklaşık 40 yıl gibi nispeten kısa bir sürede oluşan depoların fiziki

mekân hafızası, bölge insanının zihninde hala canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu süre, bölgedeki tütün endüstrisinde uzun ve derin izlere sahip olmasından dolayı, böylesi bir endüstriyel mirasın hala etkili bir şekilde hatırlanmasının da yolunu açmıştır. Çalışma öncelikle Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü'nün dönüşümüne, özellikle de eski TEKEL Ballica Tütün Fabrikası'nın tütün depolarının yeniden kullanımına odaklanmaktadır. Bu çalışma, Samsun Tütün Fabrikası alanının bir eğitim kampüsüne dönüşümünü araştırmayı ve endüstriyel miras, hafıza ve mimari yeniden kullanım arasındaki etkileşimi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada çalışmanın ana sorusu şöyle ifade edilebilir; Eski TEKEL Ballica Tütün Fabrikası depolarının mimari ve tarihi değeri nasıl korunabilir ve Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü'nün tasarım evrenine nasıl dâhil edilebilir? Bu doğrultuda uygulanmış projenin böylesi bir entegrasyonu nasıl gerçekleştirdiği tartışılmaktadır.

Bir Kampüs Planlaması: Yıkma, Ayakta Tutma, Hafızayı Tahkim Etme

Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü, Samsun ili, 19 Mayıs ilçesi, İstiklal Mahallesi'nde konumlanmaktadır (Görsel 1). Kampüs alanı, 1990'ların sonlarında üretime başlayan TEKEL Ballica Tütün Fabrikası'na ait tütün depolarını içeren 819 bin 419 m² bir arazi üzerine kurulmuştur. Tütün depolarına yönelik tasarım projeleri ve uygulamalarının 1980'li yıllarda gerçekleştirildiği bilinmekle birlikte,

üniversite arazisi içerisinde toplam 734 bin 867 m² açık alan ile 84 bin 551 m² kapalı alan bulunmaktadır. Kapalı alanların toplamı ise 104 bin 844 m²'dir.

TEKEL Fabrika binasının yer aldığı geniş arazi, Fabrikanın 2008 yılındaki özelleştirilmesi ile ikiye ayrılmış, fabrika arazisinin mülkiyeti özel sektöre devredilmiştir. Tütün depolarının bulunduğu kısım, ilk önce Ondokuz Mayıs Üniversitesi'ne (2009), daha sonra ise Samsun Üniversitesine tahsis edilmiştir (2019). Tahsis edilen bu alanda, kapalı alan olarak 1000 m² taban alanına sahip 60 adet, 5000 m² taban alanına sahip 3 adet depo/ hangar ve 3 adet sosyal mekân hangarı (iki tanesi 1400'er m², bir tanesi 550 m²) yer almaktadır (Görsel 2).

Tütün depolarından / hangarlardan oluşan mekân bir endüstri mirasıdır ve bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerekmektedir. 2019 yılından itibaren Samsun Üniversitesinin planlama çalışmalarına konu olan kampüste, öncelikle mevcut altyapılar ve hangar binalarının fiziksel nitelikleri gözden geçirilmiş ve mevcut durum tespitleri yapılmıştır. Daha sonra ise sırasıyla;

- üst planlama ve tasarım kararları alınmış,
- var olan fiziksel durum ile Üniversitenin ihtiyaç programı çakıştırılmış,
- işlevlendirme önerileri tartışılmış,
- basit iyileştirmelerle kullanıma sokulabilecek binalara müdahaleler yapılmıştır.

Söz konusu üst planlama ve tasarım kararları arasında şunlar yer almaktadır: Resmi olarak hiç bir tescilli bina ve alan bulunmayan kampüse bir endüstriyel

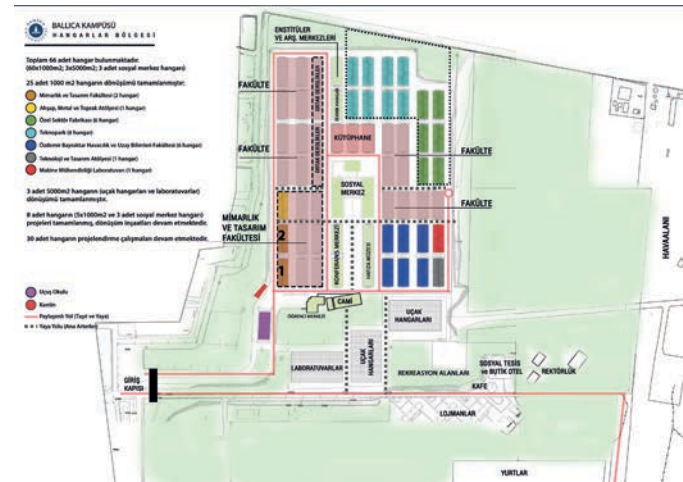

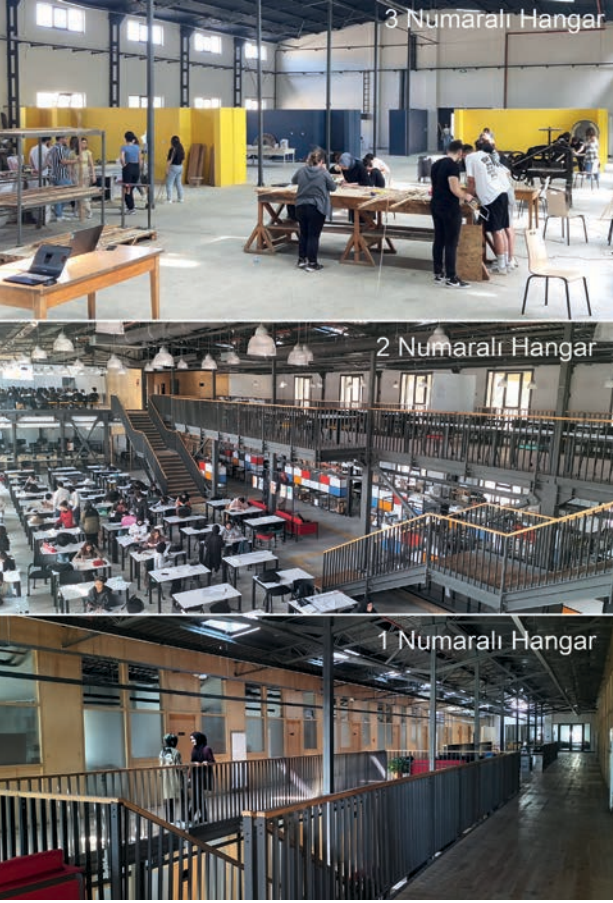
miras statüsüyle ve hassasiyetiyle yaklaşmak; yerleşim dokusu, bina ve malzeme ölçeklerinin her birinde mekân hafızasını koruyucu ve bugüne taşıyıcı bir planlama ve tasarım süreci geliştirmek; kampüste yer alan ve ömrü dolmamış her malzemeyi yeniden kullanmak ve israftan kaçınmak; binaları ve açık alanları yeni işlevlerle donatırken daha önce bu mekânda yer alan her nesneyi ve bilgisini muhafaza etmek.

Üniversitenin mekân ihtiyaç programı ve fiziksel durumun çakıştırılması planlama ve tasarım kararlarını takip eden aşamayıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi kampüste 66 hangar bulunuyordu (60 adet 1000 m² + 3 adet 5000 m² + 2 adet 1400 m² + 550m²). Eski hangarlara yeni işlevler verme konusu kurum içi ve kurum dışı paydaşlarla yapılan istişareler sonucunda belli bir aşamaya getirilerek Görsel 3'te işaretlendiği şekliyle bir mekân planlaması yapıldı. Bu planda, mevcut 66 hangar basit müdahalelerle çeşitli işlevsel alanlara dönüştürülmüş, tarihi bağamlarına da

dikkat edilerek kullanıcılara yeniden sunulmuştur.

Yaklaşık iki yıl süren bu kararlar ve uygulamalardan sonra diğer boş tütün hangarlarının farklı işlevlere dönüştürülmesi ile ilgili projelendirme çalışmaları başlatıldı. Mimarlık ve Tasarım Fakültesine mekân planlamasında dokuz hangar (taban alanı 9000 m²) ayrıldı. Bu makalenin de konusu olan Mimarlık ve Tasarım Fakültesinin iki hangarının proje çalışmaları 2020 yılı Haziran ayında başladı. Avan ve uygulama projeleri, yukarıdaki kararlar ve ilkeler uyarınca, Samsun Üniversitesi Tasarım, Mimarlık ve Şehir Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (Halil İbrahim Düzenli, Abdullah Asım Divleli ve Emin Selçuk Taşar) ve Mi'mar Mimarlık (İbrahim Hakkı Yiğit, Ahmet Yılmaz, Bekir Sami Ateşçi) tarafından hazırlanan dönüşümün uygulama ayrıntılarına geçmeden önce, bu dönüşüm projesinin de önemli bir bileşeni olduğu Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nin eğitim programına, vizyonuna ve misyonuna değinmek gerekir.

Bir Mimarlık Programı: Hafıza Bilincinin Tedrisatı ve Üç Ayak

Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, varlığını üç temel sacayak üzerine inşa etmektedir. Bunlar sırasıyla; Teorik bilgi ile pratik bilginin tasarım prensiplerine aktarılabilir becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan lisans eğitimi (2); bilgiyi üretme araçlarının çeşitlendiği ve bir üst ölçekte araştırmaların yapıldığı lisansüstü eğitimi (3); bilginin araştırma projeleri ve mimari projeler yoluyla pratik sahaya aktarıldığı Araştırma Merkezi'dir (4). Bu temel sacayaklar bir araya geldiğinde, teori ile pratiğin kesişmesinden doğan zengin bir eğitim ve araştırma ortamı ortaya çıkmaktadır.

Mimarlık eğitiminde lisans aşaması, hem mimarlık teorisi hem de mimarlık pratiğinin aktarıldığı ilk aşamadır. Mimarlık eğitiminin yalnızca teorik bilgiyi değil, aynı zamanda kendi pratiğinin teknik gereklilikleri, maliyet, enerji, kullanıcı beklentileri gibi faktörleri de içinde bulundurması gerekmektedir. Lisans

eğitiminde değerler, yaklaşımlar, teoriler ve tasarım prensiplerine ayrılan zamanın fazlalığı, mimarlık pratiğinin tasarım ve uygulama süreçlerinin daha iyi kavranabilmesini zorlaştırabilmektedir. Öğretim elemanlarının sadece akademik geçmişe sahip olmaları pratik deneyimlerin aktarılmasını sınırlamaktadır. Eğitimdeki ders içeriklerinin her birinin dönemlik yoğunluğu, bir projenin baştan sona tüm süreçlerini kapsayamaması teori ile pratik arasındaki bağlantının kurulmasında yetersizlikler doğurmaktadır. Ayrıca dünya genelinde hızla değişen ve gelişen teknoloji, malzeme ve tasarım yaklaşımları, müfredatların ülke pratiğiyle uyumunu zorlaştırmaktadır. Bütün bu zorlukların aşılması için lisans müfredatında Tasarım Atölyesi dışında seçmeli derslerle desteklenen uygulamalı yaklaşımlar, müfredatta bulunan Malzeme ve Teknoloji ders paketleri, fakülte bünyesinde bulunan marangozhane, demirhane ve toprak atölyesindeki uygulama imkânları çözüm önerilerinden bazıları olarak görülmektedir. Diğer taraftan, lisansüstü eğitimi ve Araştırma Merkezi devreye girerek söz konusu sürece araştırma ve uygulama projeleriyle pratik alan desteği sunmaktadır.

Lisansüstü eğitiminde, müfredatın farklı disiplinlerle iş birliğinin zenginleştirilmesi, bu disiplinlerle iletişimin artırılarak ortak projelerin üretimine teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bilginin atölyeler yoluyla pratiğe de temas etmesi bir mimari pratiğin yalnızca teknik ve maddeyle ilişkisinin olmadığı, bunun yanında farklı disiplinlerinde bu pratiklere yardımcı olabilecek taşıyıcı unsurlar olabileceğine de işaret etmektedir. Alanında uzman profesyonellerle kurulabilecek ilişkiler ise söz konusu pratik deneyimlerin aktarılmasında ayrıca önem arz etmektedir. Bu anlamda gerek araştırma, gerekse de uygulama projeleriyle hem belli bir deneyimin oluşması hem de aktarılması lisans ve yüksek lisans birlikteliğini bir diğer önemli mihenk noktası haline getirmektedir. Üniversite bünyesinde kurulması planlanan

Mimarlık Bilişim Laboratuvarı ise bilgisayar destekli tasarım ile gelişen simülasyonların ve dijital tasarım araçlarının öğrencilerin tasarım kararlarının nasıl uygulandığını daha iyi gösterebilecek bir altyapı kurulacaktır. Bu laboratuvar yoluyla değişen ve gelişen teknolojiyle birlikte malzeme ve tasarım yaklaşımlarının daha yakından takip edilerek hem lisans hem de yüksek lisans müfredatlarına entegrasyonu sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırma Merkezi ise mezkûr laboratuvar ve hâlihazırda çalışmaları devam eden üretim atölyelerinin de yardımıyla mimari projeler üretmek eserlerin hayata geçmesi için birçok adım atmaktadır. Araştırma Merkezi bünyesinde şimdiye kadar altısı inşa edilmiş, toplamda 19 mimari proje hazırlanmıştır. Bu yazının konusu olan "1 ve 2 Numaralı Tütün Depolarının Dönüşümü Projesi" de bunların arasındadır. Mimari tasarım projelerinin yanı sıra araştırma projeleri, çalıştaylar ve atölyeler de yapılmaktadır. Söz konusu projeler, fakülte bünyesinde bulunan öğretim elemanları tarafından tasarlanmış tır ve hem akademisyenlere hem de öğrencilere uygulamaya dönük tasarım çözümleri üretme fırsatı sunmaktadır. Öğrenciler, Araştırma Merkezi vasıtasıyla tabiata ve kültürel mirasa değer veren, yürüttüğü uygulama projeleri ve bilimsel çalışmalarla yoğun eğitim programlarının dışında pratik mimarlık üretimlerinin her aşamasını deneyimleyebilecekleri bir ortama sahip olmaktadır. Ayrıca öğrencilerin Merkez'in ev sahipliği yaptığı çeşitli atölyeler ve stajlarla uygulama süreçlerine doğrudan katılarak malzeme ve maddeyle ilişkilerini güçlendirip, teori ve pratik arasındaki bağlantıyı kurabilmeleri mümkündür. Bütün bu çalışmalarla Merkez, öğrenciler ile akademisyenleri bir araya getiren bir platform görevi görmektedir.

Mimarlık eğitiminin verildiği mekânın fiziksel olarak açık yapısı, öğrencilerin kendi aralarında ve akademisyenlerle ilişkisini dinamik ve etkileşimli bir ortam sunmaktadır. Öğrencilerin üniversite kampüs düzenlemesindeki "endüstri

mirası” fikrinin çizdiği ufukla, hafızanın her türlü bilincine şahitlik ederek sözü edilen değerler, yaklaşımlar ve prensipleri yerinde deneyimlemektedirler (Görsel 4).

Bir Mimarlık Mekânı: İşlev, Biçim, Madde ve Strüktür Üzerine

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi’ne ait üçerli sıralar halinde toplam dokuz hangar bulunmaktadır. Bu hangarlar doğu-batı doğrultusunda sekiz, kuzey-güney doğrultusunda yedi sıradan oluşan toplam 60 adet hangar grubunun güneybatı köşesinde yer almaktadır. Üçerli dizilimin batısında kampüs sınırını da oluşturan yaklaşık 40 metre genişliğinde yeşil bir aks, doğusunda kampüsün sosyal merkezi, güneyinde hangarlar bölgesinin giriş meydanı, kuzeyinde ise diğer hangar grupları bulunmaktadır. Mimarlık ve Tasarım Fakültesi için tercih edilen bu dokuz hangar, kampüsün girişinden sonra karşılaşılan ilk yapı grubudur. 1 ve 2 numaralı hangarlar bu anlamda bir nirengi noktası konumundadır. Diğer taraftan, fakülteye ait hangarlar grubu, etrafındaki yapay ve tabi unsurlar ile bütüncül iç mekân nitelikleri bağlamında mekânsal bir zenginliğe de sahiptir (Görsel 2, 3, 4).

Fakülte binalarına ait ilk yapısal dönüşüme güneybatı köşesinde yer alan 1 ve 2 numaralı hangarlardan başlanmıştır (Görsel 5). Kuzey-güney doğrultusunda sıralanan bu iki hangara ilave olarak proje kapsamı dışında inşa edilen üçüncü bir hangar (ahşap ve demir atölyesi) daha eklenmiştir. İlk iki hangarın tasarımına 2020 yılında başlanmıştır. Sürecin başında hangarların dönüşümüne ilişkin temel ilkeler belirlenmiş ve mekânsal kurguya karar verilmiştir. Bu mekânsal kurgunun malzeme, strüktür, iklimlendirme gibi detay çözümleri Mi’mar Mimarlık Ofisi ile birlikte geliştirilmiştir. Statik projeleri ise Parlar Mühendislik tarafından yapılmıştır. 2021 yılı Nisan ayında Üniversite idaresi tarafından yapım ihalesine çıkmıştır. Yapım süreci Eylül 2022’de tamamlanmış ve Mimarlık ve Tasarım Fakültesi’ne teslim edilmiştir.

İşlevin Dönüşümü: Bütüncül Mekân

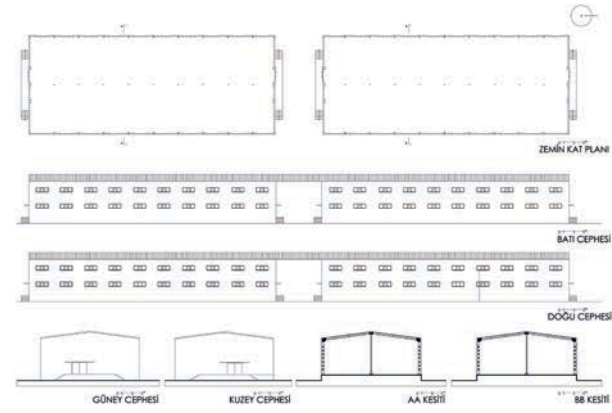
Tütün depolama hangarlarının 60 adedinin her biri 20x50 metre ölçülerinde 1000 metrekarelik zemin oturumuna sahiptir. Çeşitli ebatlardaki çelik malzemeden yapılmış, en üst noktası 8.50 metre yüksekliğinde olan, ahşap zeminli ara kattan oluşan basit bir planimetriye sahiptir. Yol kotundan 120 cm yükseltilmiş hangarlara, her iki kısa kenarda bulunan sahanlıklardan çift kanatlı sürgülü demir kapılar ile girilir. Yükseltilmiş zemin kotu ile ara kat arasındaki bağlantı, demir ya da ahşap merdiven ile çözülmüştür. Hangarların bu basit planimetrisi yapı sınırlarını oluşturan duvarların, dolayısıyla da hacmin kolayca hissedilmesini sağlamaktadır (Görsel 6 ve 7).

Tek bir fonksiyon için tasarlanan bu basit planimetri ve yalın iç hacim, hangarın mimarlık eğitimi için yeniden işlevlendirilmesinde belirleyici roledir. Dönüşüm projesi, hangarların içinde bulunan çelik-ahşap asma katın sökülmesi, cephe duvarlarının ve çatı taşıyıcı sisteminin korunması gibi temel iki tasarım kararı ile başlamıştır. Bu bağlamda iki hangarın işlevi, fakültenin ihtiyaçları doğrultusunda basit eklenti ve müdahalelerle oluşturulmuştur.

1 numaralı hangarda idari ve akademik birimler, kütüphane, sergi salonu; 2 numaralı hangarda ise atölye, derslik ve laboratuvarlar bulunmaktadır (Görsel 8 ve 9).

1 numaralı hangarda, işlevsel ihtiyaçlar yapının zemin ve birinci katlarında çeperlere dizilmiş oda sıraları, merkezde ise sonradan galeriye dönüşecek bir sirkülasyon alanı planlanmasını gerektirmiştir. Hangarın uzun kenarlarına tekabül eden elli metrelik iki çepere birbirini tekrar eden benzer birimler yerleştirilmiştir. Uzun cepheler boyunca birbiri ardınca yerleştirilmiş birimler ve birimler arasında kalan orta mekânda oluşturulan çift galeri mekânı hem dikeyde hem de yatayda eski hangar mekânını daha fazla algılanır kılmıştır.

2 numaralı hangar ise atölye, kapalı derslik ve laboratuvarların bulunduğu eğitim birimi olarak planlanmıştır. Yukarıda bahsedilen Fakültenin eğitim programıyla ilişkili olarak, atölyelerde bütüncül bir mekânın gerekliliği ve duvarsız bir mekânsal düzenlemeye

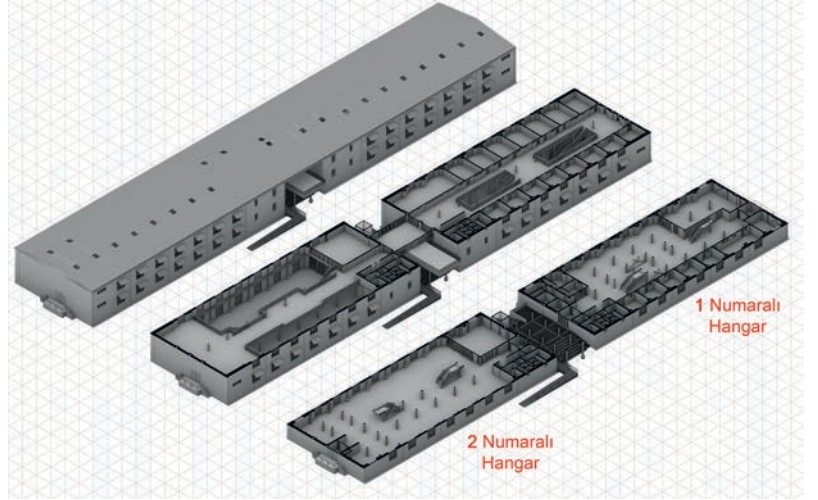
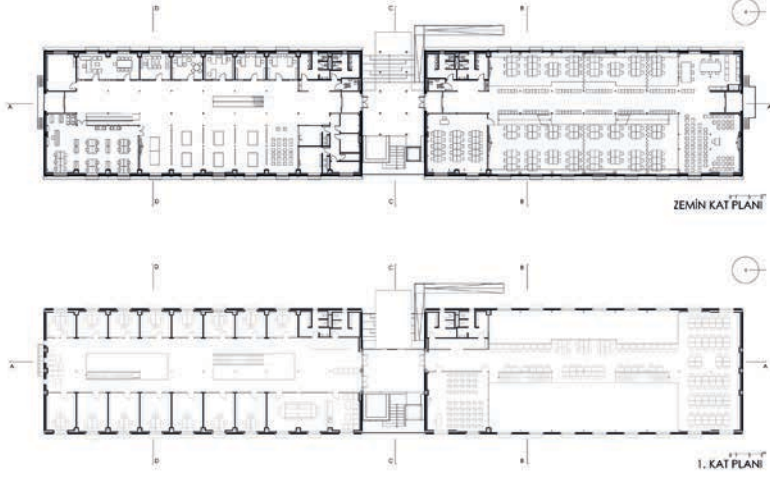

SOL ÜSTTE Dönüşümden sonra Mimarlık ve Tasarım Fakültesi’ne ait 1 ve 2 numaralı hangarların iç mekânları ve kullanımları (Görsel 4)

ÜSTTE Samsun Üniversitesi Balıca Kampüsü’ndeki hangarlar bölgesi (Görsel 5)

1 ve 2 numaralı hangarların rölöveleri (Görsel 6)

Hangarların iç mekânlarının dönüşüm öncesi (Görsel 7)

karar verilmiştir. Başka bir ifadeyle, bu yaklaşımın fiziksel tezahürü olarak 2 numaralı hangar içindeki birimler, bölücü duvarlar olmaksızın kurgulanmıştır. 2. hangarda, birinci hangardaki orta boşlukların aksine, ara kat merkeze taşınarak, merkezde doluluk oluşturulmuş, galeriler atölyelere yani iki uzun yan cepheye kaydırılmıştır. Ara katta sırayla cam ve ahşap yüzeylerden oluşan bir derslik, ıslak hacimler, öğrenciler için bireysel çalışma alanları bulunmaktadır.

Birbiri ardınca konumlanmış 1 ve 2 numaralı hangarın dönüşümündeki en önemli karar iki hangarın arasındaki yarı açık mekânın yeniden işlevlendirilmesiydi (Görsel 10).

Mevcutta yarı açık bir mekân olarak kurgulanmış bu kısım, yeni tasarımda ana giriş görevi üstlenen bir eşik olarak planlanmıştır. Bu mekânın tasarımında iki mesele üzerinde durulmuştur. Birincisi hali hazırda olduğu gibi doğu batı doğrultusunda uzanan ve birbiri ardınca tekrar eden yarı açık mekân dizileri perspektifini bozmamak; ikincisi ise 1 ve 2 numaralı hangarlar arası irtibatı güçlendirmektir. Bu doğrultuda, sadece asma katları birleştiren çelik sistemden oluşan, olabildiğince şeffaf yüzeylere sahip bir geçiş mekânı kurgulanmıştır. Açık, yarı açık ve kapalı dinlenme mekânları organize edilmiştir. Ara mekânda, hangarların cephe hattının dışına taşıp hem sokak hem

de batı yönündeki ağaçlık alanla irtibat kuran genişçe bir teras oluşturulmuştur. Zemin katta ise iki hangar arasına, giriş kotu olan 120 cm yüksekliğindeki hangar zeminlerine kadar dolgu yapılarak çok amaçlı bir platform meydana getirilmiştir. Zemin kat ile birinci kat arasındaki sirkülasyonu sağlayacak asansör de bu ara mekânda planlanmıştır.

Bişimin Dönüşümü ya da Bişime Bîtarafılık

Kampüs yerleşkesi genelinde hangar sınırlarını, hacmini ve gabariyi korumak biçimi ilgilendiren üst kararlar olmuştur. Diğer taraftan, hangarların hâlihazırdaki yapısal özelliklerinden

ÜSTTE Mimarlık ve Tasarım Fakültesi dönüşüm projesinin kat planları (Görsel 8)

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi dönüşüm projesinin aksonometrik kat planları (Görsel 9)

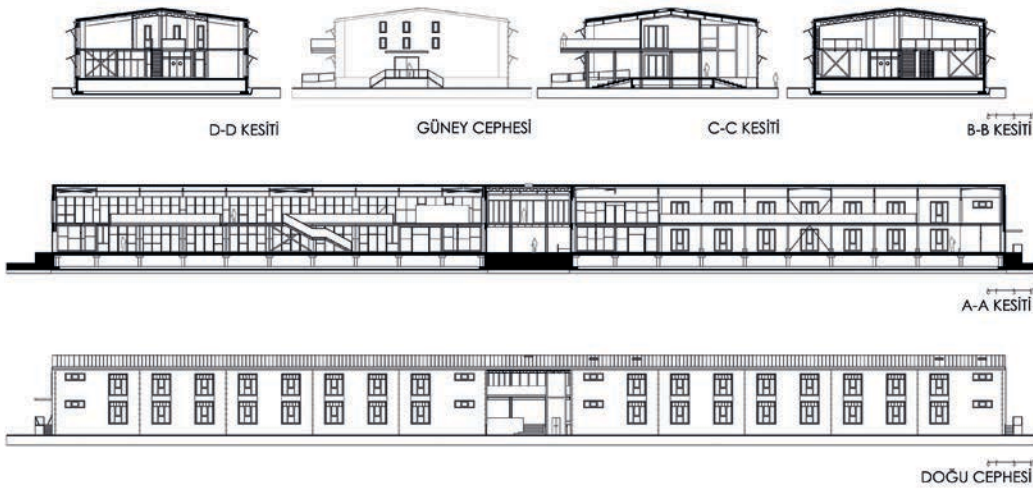
SOLDA Dönüşüm öncesi ve sonrasında hangarlar arası yarı açık ve açık mekânlar (Görsel 10)

SAĞ ÜSTTE Mimarlık ve Tasarım Fakültesi dönüşüm projesinin cephe ve kesitleri (Görsel 11)

Hangar cephelerinin dönüşüm öncesi ve sonrası (Görsel 12)

SAĞ ALTTA Hangar cephelerinin dönüşüm öncesi ve sonrasında ayrıntılar (Görsel 13)

Cephede güneş kırıcılar ve detay kesit (Görsel 14)

kaynaklı zorunluluklar, biçiminin nasıl olacağını da belirleyen faktörlerdendir. Bir taraftan hangarları yıkıp yeni bir temelin maliyet hesaplamalarından yüksek bir değer çıkmış Bunların yanında hangar duvarlarının strüktürüne ilişkin zorunluluklar, biçimsel değişimi belirlemiştir. Duvarların kısa kenar ve köşe noktalarındaki kolon-kiriş sistemi haricinde, uzun cephelerde pencere üst hizalarında bulunan hatılardan başka taşıyıcı sistemin olmaması, cephelerde geniş açıklıkların basit müdahalelerle yapılamayacağını göstermekteydi. Dolayısıyla hem yapı hafızasını korumaya ilişkin ilke kararları hem de strüktürel zorunluluklar, mevcut pencere açıklıklarının dikeyde genişletilmesi, kalkan duvarlarda ise yeni pencerelerin açılması gibi kısıtlı bir müdahaleye imkân vermiştir (Görsel 11 ve 12).

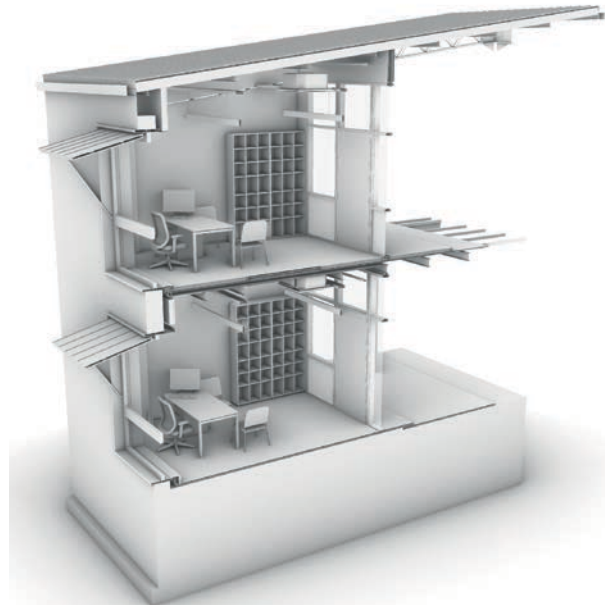
Cephelere, pencere açıklıklarının değiştirilmesinin yanı sıra strüktürel ve iklimsel gerekliliklerden kaynaklı başka

müdahaleler de yapılmıştır. Hem pencerelerin etrafını çeviren hem de duvarın yeni strüktürel güçlendirme elemanı olan betonarme söveler, yeni cephe biçiminin brüt beton tezyini unsurları olmuştur. Biçimsel ve tezyini son tercih ise güneşten ve batı yağmur sepkeninden korunma elemanlarıdır (Görsel 13 ve 14).

Maddenin Dönüşümü ve Ömrü Dolmamış Her Malzemeyi Yeniden Kullanma

Metnin başında da belirtildiği üzere , tasarımda dikkat edilecek esaslar; israftan kaçınma, kullanılabilir olduğu sürece malzemenin ömrünü uzatma ve nesnenin bilgisini muhafaza etme gibi üç temel etrafında kurgulanmıştır. Bunlara göre, tasarımda kullanılacak malzemeler hâlihazırda var olanlar ve yeni eklenecekler olarak iki kısma ayrılmaktadır.

Hâlihazırda malzemeler zemin kat karo mozaikleri, asma katı oluşturan çelik strüktür ve onun üzerindeki döşeme ahşaplarıdır. Bu üç malzeme kendi özel şartlarına göre temizlenip boyutlandırılarak tasarımda uygun görülen yerlerde kullanılmıştır. Hangar zeminlerinde yer alan karo mozaikler, hasar durumlarına göre yer yer yenilenmiştir. Kırık mozaikler, sağlam olanlarıyla değiştirilmiş; yüzeyi kirlenmiş mozaikler ise temizlenerek kullanıma uygun hale getirilmiştir. Hangarların bütün deposu olarak kullanıldığı zamanlarındaki ara kat strüktürüne ait NPI 160 ve NPI 140 çelikler ile kutu profiller yeni tasarımda yine ara kat konstrüksiyonunda kullanılmıştır. Son olarak 200x20x5 cm ölçülerindeki çam kalaslar 4 cm kalınlığa getirilmiş, silinmiş, lamba zivanalar açılmış ve iki kat olarak her iki hangarın ve hangarlar arası geçiş mekânının ara kat döşemelerinde

yeniden kullanılmıştır (Görsel 15 ve 16).

Tasarıma dâhil edilen yeni malzemeler ise hâlihazırda var olan malzemelerle uyumlu olacak şekilde, ihtiyaca göre seçilmiştir. Bu bağlamda iki önemli malzemenin kullanımına karar verilmiştir. Birincisi ara kat strüktürünün kolonları, bir grup kiriş ve güçlendirme profillerinde kullanılan çelik çeşitliliğidir (Görsel 4 ve 16). İkincisi duvar yüzeylerinde kullanılan huş marin kontrplaktır.

Strüktürün Dönüşümü: Zorunluluklar ve İmkânlar

Hangarların hâlihazırda orijinal strüktürü üç temel yapıya sahiptir. Tasarım bu üç sistem dikkate alınarak yapılmış ve benzer bir strüktürel terkip kullanılmıştır. Bunlardan ilki subasman bloğuna oturan ve çatı örtüsünü taşıyan kolon/makas sistemidir. Kolon yerleşimleri plan düzleminde 5x10 metrelik alanlar oluşturacak şekilde dizilmiştir. Bu taşıyıcı strüktür diğer iki sistemden bağımsız çalışmaktadır. Görevi sadece makaslarla birlikte çatı örtüsünü taşımaktır. İkinci strüktür sistemi, hangarların kısa kenarlarında kolon-kiriş iskelet, uzun kenarlarında ise yığma duvarlar ve hatılardır. Üçüncüsü sistem, tütünlerin istiflenmesi için yapılmış, NPI ve kutu profillerden oluşan ara kattır. Bu üç sistem strüktürel olarak birbirinden bağımsız çalışmaktadır (Görsel 17).

Hangarın dönüşüm projesinde strüktürel sistemler mekânsal ve statik ihtiyaçlara göre güncellenmiştir. Çatıyı ve duvarları taşıyan sistem güçlendirilirken ara katın strüktürü tamamen yenilenmiştir.

Cephelerde bulunan pencere boşlukları zemine kadar açılmıştır. Boşlukların etrafına zeminden çatıya kadar betonarme söveler (düşey hatıllar) yapılmıştır. Söve ve pencere boşlukları dışında kalan yığma duvarlar çelik hasırlar ile sarılıp püskürtme beton (shotcrete) ile güçlendirilmiştir. Çelik hasır ve püskürtme beton, zeminde mevcut temel kirişleri boyunca yapılan ve tüm binayı saran yeni bir hatıl sistemine oturtulmuştur. Cepheye uygulanan bu sistem, kalkan ve uzun duvarların birleşim noktalarında potansiyel olarak oluşabilecek yapısal entegrasyon sorunlarını ve mukavemet eksikliklerini gidermiştir. Aynı zamanda,

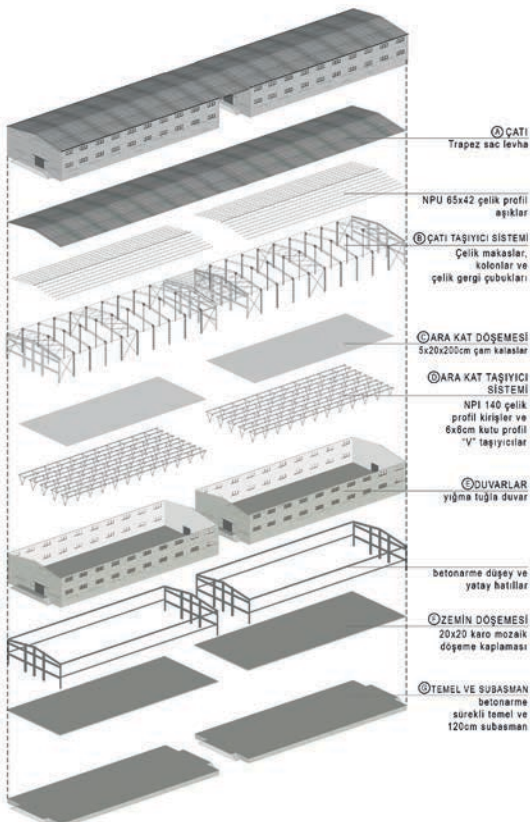
50 metre uzunluğundaki cephede açılan yeni pencere boşluklarının neden olduğu, duvarın taşıyıcı kapasitesindeki azalmaları ve bunun sonucunda oluşabilecek yapısal zayıflıkları da ortadan kaldırmıştır.

Çatıyı taşıyan sistem ve buna bağlı makaslar korunmuş ve çeşitli güçlendirmeler yapılmıştır. Hâlihazırda ara kat yeni ve hareketli yükler için yetersiz olduğundan dolayı sökülmüş ve yeni bir ara kat strüktürü tasarlanmıştır. Tütün depolama hangarlarının ara katlarında kullanılan NPU 16'lar yeni asma kat strüktürünün merdiven ve kiriş sisteminde yeniden kullanılmış, ilave çelikler kullanılmıştır (Görsel 18).

Sonuç: “Yıkım” Değil “Dönüşüm”

19. yüzyılın ortalarından itibaren Samsun kazasında teşekkül etmeye başlayan tütün endüstrisi, eş zamanlı olarak bu merkez ve etrafında kolektif bir hafızayı da inşa etmeye başlamıştır. 20. yüzyılın sonlarına kadar tütün üretiminin merkezi olan Samsun şehir merkezi, 1990'lı yılların sonunda Ondokuz Mayıs İlçesi Ballica Mahallesi'nde peş peşe kurulan tütün depolama hangarları ve TEKEL fabrikası ile beraber bu merkeziliğini kaybeder. Tütün üretiminin merkezine ilişkin bu değişim yeni bir mekânsal ve toplumsal hafızanın teşekkülünü de mümkün hale getirmiştir.

Samsun Üniversitesi Ballica Kampüsü, eski TEKEL Ballica Tütün Fabrikası'na ait tütün depolarının bulunduğu bir alandır. Kampüs, tütün endüstrisinin izlerini taşıyan ve 66 hangardan oluşan önemli sayılabilecek bir endüstri mirasına ev sahipliği yapmaktadır. Özelleştirmeler neticesinde çeşitli kurumlara devredilen bu yapılar, 2019 yılından itibaren gerçekleştirilen planlama çalışmaları kapsamında, kampüsün ihtiyaçları ve mevcut durumu detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, üst planlama ve tasarım kararları alınarak hangarlar farklı işlevlere dönüştürülmüş ve dönüştürülmeye devam etmektedir. Mimarlık ve Tasarım Fakültesine ait dokuz hangar ise fakültenin eğitim misyonuna paralel olarak tütün hangarlarına yeniden değer katmak üzere planlanmıştır.

Yapısal dönüşüm ilk aşamada idari ve akademik birimlerin bulunduğu birinci hangar ile atölye ve dersliklerin yer aldığı ikinci hangarın tasarımı ile başlamıştır. 1 ve 2 numaralı hangarlar bu dönüşüm sürecinin ilk meyvesi olarak öğrenci ve akademisyenlerin kullanımına sunulmuştur. Bu yeni mekân, lisans, lisansüstü ve Araştırma Merkezi olmak üzere üç temel ayak üzerine kurulan eğitimin bir parçasıdır. Mimarlık ve Tasarım Fakültesi öğrencileri için bir pratik sahası olmasının yanında, onlara mekânsal hafıza üzerine düşünmeye başlayacakları bir ortam vadetmektedir. Projenin esası, bütün hangarlarının kolektif hafızadaki yeri ile bir eğitim kampüsüne dönüşürken orada varolagelmış olan hafızanın fiziksel mekânları arasında kurulacak ilişkileri düşündürmektedir. Mekân hafızası, bir taraftan binaların biçimleri, malzemeleri, strüktürü aracılığıyla korunmuş; diğer taraftan işlevin tamamen değişmesiyle yeniden şekil almıştır. Kullanıcılar değişmiş, yeni malzemeler eklenmiştir.

Yukarıda anlatılan “dönüşüm” fikrinin bir cümlede özeti ve sonucu şöyledir: Binaları yıkmamak, planlamayı ayakta tutmak, hafızayı fiziksel yönüyle tahkim etmek, eğitim müfredatını bu eylemler üzerine ve mekân hafızası bilinci üzerine kurmak, bütüncül mekân hissini kaybetmemek, biçimi yormamak/biçimsel dönüşümü zorlamamak veya biçimin geçmişten gelen haline bitaraf kalmak, maddeyi dönüştürmek ama ömrü dolmamış her malzemeyi yeniden kullanmak, israf etmemek, strüktürel zorluk ve zorunlulukları tezyini bir imkan olarak görmek ve de tescil kaydı olmayan binalara ve kampüs mekanına adeta tescilli gibi muamele etmek.

Binaların fiziksel varlığının devamlılığı ile kullanım amacının değişimi arasındaki gerilimli ilişki aynı zamanda yaratıcı bir tasarım ve öğrenme eylemi olması bakımından, bizim için, son derece kıymetlidir (Görsel 19). ■

DİPNOTLAR

1 Ballica TEKEL Fabrikasının temeli 1976 yılında atılmış, 14 Haziran 1997’de hizmete açılmıştır (Ballica Sigara Fabrikası açılıyor, 1997). Tütün depolarının ön proje çalışmaları ise 1981 yılında hazırlanmıştır (Samsun Tütün Depolama Tesisleri: Ön proje - Samsun Tobacco Storage Facilities: Preliminary projects, 1981). Üniversite arazisinde bulunan sportif havacılık

faaliyetleri için Samsun Sportif Havacılık Kulübü tarafından 1996 yılında yaptırılan 54 bin m2 alana sahip “Engiz Havaalanı”, 1999 yılında kapatılmıştır (Samsun’un Elgiz Havaalanı sportif uçuşlara açılıyor, 2008). Milli Emlak Genel Müdürlüğü mülkiyetinde bulunan 5000 m2’lik üç hangar havaalanının tesisleri olarak kullanılmıştır (Kullanılmayan havaalanı ceza aldı, 2007). Tütün depoları ve havaalanı arazisi 2009’da Ondokuz Mayıs Üniversitesi’ne (OMÜ) tahsis edilmiştir. 2010 yılında OMÜ bünyesinde Havacılık ve Uzun Bilimleri Fakültesi’nin kurulmasıyla havaalanının yenilenmesi gündeme gelmiştir (Engiz Havaalanı Yenileniyor, 2010).

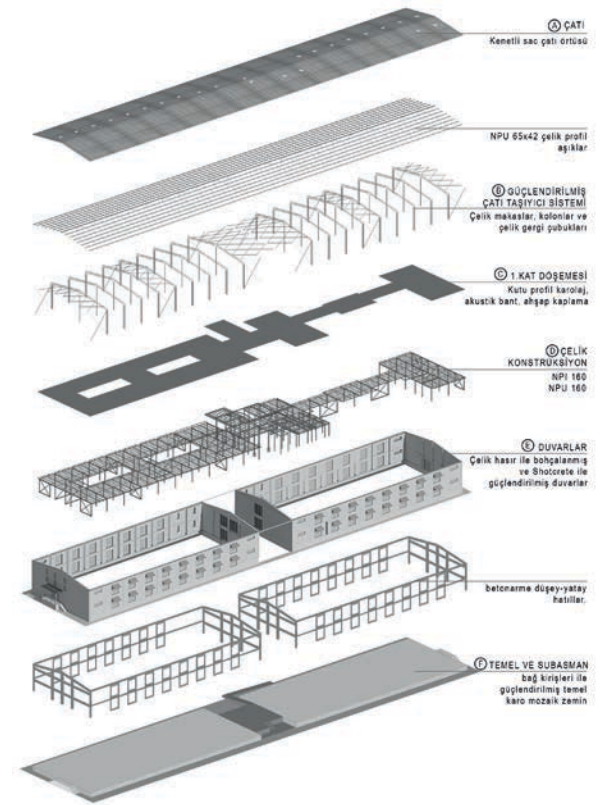
2 Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Lisans Programı ilk öğrencilerini Eylül 2021 itibarıyla almaya başlamıştır.

3 Samsun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Yüksek Lisans Programı ilk öğrencilerini Eylül 2023 itibarıyla almıştır.

4 Samsun Üniversitesi Tasarım, Mimarlık ve Şehir Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi 2021 yılında faaliyete geçmiştir.

KAYNAKLAR

- Diğiroğlu, F. (2011). *XIX Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni bir Ticari Merkez: Samsun*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Düzenli, E. (2022). Samsun’da Modern Kentin Kuruluşu (1869-1919): Duhan Çarşısı, Reji İdaresi, Tütün İşkelesi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Mimarlık Dergisi*, 424, 44-49.
- Taşar, V. D. (2022). Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Dini Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Kiliseleri (1866 – 1990). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 239-271.
- Ballica Sigara Fabrikası açılıyor (1997, 14 Haziran). Milliyet Gazetesi. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/ballica-sigara-fabrikasi-aciliyor-5381325> (Erişim Tarihi: 25/09/2023).
- Engiz Havaalanı Yenileniyor (2010, Nisan). Wowturkey. <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=107765> (Erişim Tarihi: 25/09/2023).
- Kullanılmayan havaalanı ceza aldı (2007, 31 Ekim). Birgün Gazetesi. <https://www.birgun.net/amp/haber/kullanilmayan-havaalanı-ceza-aldı-36899> (Erişim Tarihi: 25/09/2023).
- Samsun’un Elgiz Havaalanı sportif uçuşlara açılıyor (2008, 22 Eylül). Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/samsun-un-elgiz-havaalanı-sportif-ucuslara-aciliyor-9951571> (Erişim Tarihi: 25/09/2023).
- Samsun Tütün Depolama Tesisleri: Ön proje - Samsun Tobacco Storage Facilities: Preliminary projects (1981, Şubat). Salt Araştırma Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/211739> (Erişim Tarihi: 25/09/2023).
- * Makalede kullanılan görseller ve çizimler Samsun Üniversitesi Tasarım, Mimarlık ve Şehir Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi arşivine ve yazarlara aittir.

SOL ÜSTTE Hangarların iç mekân ara kat ahşaplarının dönüşüm öncesi ve sonrası (Görsel 15)

Hangarların iç mekânında yeniden kullanılan karo mozaik ve çelikler ile yeni çelik malzeme detayları (Görsel 16)

Hangarların dönüşüm öncesi strüktürel sistemi (Görsel 17)

ÜSTTE Hangarların dönüşüm sonrası strüktürel sistemi (Görsel 18)

ALTTA Bir ders sırasında Samsun Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencileri ve hocaları dönüşümü devam eden hangarda. (Görsel 19)

Ege Mimarlık Yayın Çizgisi

EGE MİMARLIK, mimarlık mesleğinin çok boyutlu sorunlarını tartışmaya açan, özgün mimari üretimi ve yapısal çevrenin oluşumunda etkili disiplinlerarası karşılaşmaları kapsayan, kentler, mekân ve toplumsal yaşamı odağına alan araştırmaları yayıncı. Mimari kültürün sürekliliğini sağlamak adına, akademik çalışmaları ve güncel kuramsal tartışmaları okuyucu ile paylaşır. Bu bağlamda, geçmiş ve bugünden hareketle, yerel ve küresel arasında ilişkiler kurarak gündemi/günceli yakalamaya, tasarımı tüm boyutlarıyla ele almaya çalışır. EGE MİMARLIK bir yandan Mimarlar Odası İzmir Şubesi üyeleri için etkin bir mesleki iletişim platformu oluştururken, diğer yandan mimarlık öğrencilerine mesleki ortamın olanaklarını ve olasılıklarını tanıtarak eğitimi de kapsayan geniş bir okuyucu yelpazesine seslenir. Yılda dört sayı hâlinde basılı ve sayısal olarak yayınlanan hakemli ve ulusal bir dergidir.

AMAÇ

Mimari ürünü merkeze alır. Mimariye kültürel bir olgu olarak yaklaşan akademik üretimi teşvik eder. Mimari üretimi farklı ölçeklerde ve diğer tasarım disiplinleri ile ilişkilendirir. Kuram ile meslek pratiği arasında tutarlı bağlar kurar. Mimari üretimin teknoloji ve mühendislik alanları ile iyi entegrasyonu için sürdürülebilir yapı endüstrisi uygulamalarını yaygınlaştırmaya çalışır. Özellikle Ege Bölgesi'ndeki güncel Yerel mimari üretimin nitelikli örneklerini ve bunlara ait tasarım süreçlerini yayınlamak yaygın etkiyi büyütme amaçları. Bu anlamda tasarım ekiplerinin nitelikli yaklaşımları kadar kullanıcılar, yerel yönetimler, yapı endüstrisi ve planlama kararları ile olan ilişkileri de içeren bir yapı tanıtımı çizgisini hedefler. İz bırakan mimar ve tasarımcılar ile mimari ürünleri yayınlamak kent belleğine katkıda bulunur. İzmir kentinin, yakın coğrafyası ile ilişkilerini ve ulusal bağlamda görünürlüğünü artırmayı hedefler.

KAPSAM

EGE MİMARLIK, Ege Bölgesi özelinde coğrafi farkındalık yaratan, aynı zamanda süreklilik ve benzerlikleri, nedensellik ilişkileri içerisinde ele alan, eleştirel bakış açısına sahip, akademi ve pratik arasında bağ kuran nitelikli yayınlara yer verir. Böylelikle, mimarlık mesleğinin topluma daha iyi hizmet edebilmesi amacıyla, özgün bilimsel verileri paylaşma ve tartışmaya açar.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ

Ege Mimarlık Dergisi'ne gönderilecek araştırma makaleleri araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. Yayın Kurulu üyeleri ve Yayın Sekreteri açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors ve COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors rehberliğinde uluslararası standartları takip etmektedir.

Yazar, yayın kurulu, hakem ve okuyucuların sürece katkı sağlaması, etik ilkelere uymayan durumların yayın sekreterliğine bildirilmesi gerekmektedir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi gereğince;

(1) Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

- İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atfı yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek,
- Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak,
- Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,
- Tekrar yayım: Mükerrer yayınlarını akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,
- Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara

ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,

- Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

(2) Diğer etik ihlal türleri şunlardır:

- a) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek,
- b) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak,
- c) İnsan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarda hasta haklarına saygı göstermemek,
- ç) İnsanlarla ilgili biyomedikal araştırmalarda ve diğer klinik araştırmalarda ilgili mevzuat hükümlerine aykırı davranmak,
- d) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak,
- e) Bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak,
- f) Dayanaksız, yersiz ve kasıtlı olarak etik ihlal isnadında bulunmak,
- g) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak,
- h) Araştırma ve deneylerde, hayvan sağlığına ve ekolojik dengeye zarar vermek,
- ı) Araştırma ve deneylerde, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak.
- i) Araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak.
- j) Araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak,
- k) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak,
- l) Akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak.

EGE MİMARLIK İÇERİK GÖNDERİMİ

Ege Mimarlık dergisi yılda dört sayı olmak üzere üç aylık aralıklarla yayımlanan hakemli bir dergidir. Her sayı için Yayın Kurulu tarafından bir tema belirlenir ve makale çağrısı yapılır. Başvuran makaleleri Yayın Kurulu değerlendirir. Bu ön değerlendirmede seçilen makaleler en az iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakemler arasında en fazla üç turda tamamlanan değerlendirme sürecinin sonunda iki hakemin Kabul görüşü alan makaleler yayımlanır. Makaleler araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. Yazar, yayın kurulu, hakem ve okuyucuların sürece katkı sağlaması, etik ilkelere uymayan durumların yayın sekreterliğine bildirilmesi gerekmektedir. Tüm içerikler, tema çağrı takvimine uygun olarak egemim@izmimod.org.tr elektronik posta adresine gönderilmelidir.

MAKALE BAŞVURUSUNDA EKLENECEK DOSYALAR:

1-MAKALE: Başlık, ana metin, dipnotlar ve kaynakçayı içeren dosya (5000-7000 kelime) (.doc/.docx ve .pdf formatında)

*Bu dosyaya yazar isimleri eklenmemelidir.

*Görseller metin içinde düşük çözünürlüklü (100 dpi) olarak resim altı yazıları ve kaynaklarıyla birlikte istenilen yerlere eklenmelidir. Kullanılan görsellere metin içinde referans verilmelidir.

2-TÜRKÇE-İNGİLİZCE ÖZETLER VE ANAHTAR KELİMLER: Türkçe ve İngilizce başlıklarla birlikte 80 kelimeli geçmeyen özet metinler ve beşer anahtar kelime (.doc/.docx ve .pdf formatında)

3-GÖRSELLER: Ayrı bir dosya olarak görseller 300 dpiçözünürlükte jpeg, tiff ya da pdf formatında teslim edilmelidir.

4-KİMLİK BİLGİSİ VE KÜNYE: Yayımlanması istenen sırayla yazarların isimleri, unvanları, ORCID numaraları, (varsa) görev yaptıkları kurumlar, e-posta adresleri ve açık adreslerini içeren iletişim bilgileri (.doc/.docx ve .pdf formatında)